ΓΛΩΣΣΑ

περιοδική έκδοση γλωσσικής παιδείας

Μήγαρις έχω άλλο στο νου μου
πάρεξ ελευθερία και γλώσσα;
Δ. Σολωμός

Επιστασία: Κ. Ν. Παπανικολάου

ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΩΝ:

Κ. Ν. Παπανικολάου	Περσ. Α. Κωστέα
Mich. Stubbs	Ιωσήφ Περάκη
Γ. Μ. Ιγνατιάδη	Σοφ. Μπαλτά
Χ. Δάλκου	Γ. Χ. Σακελλαριάδη

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: Γ. Χ. Σακελλαριάδης, Αλ. Ζερβού, Ηλ. Γ. Ματσαγγούρας, Ι. Ν. Μπασλής, Αν. Η. Σακελλαρίου, Άννα Ιορδανίδου

ΕΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ. 11

ΑΘΗΝΑ ΑΝΟΙΞΗ 1986

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι του περιοδικού ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ

ΓΛΩΣΣΑ

περιοδική έκδοση γλωσσικής παιδείας

ΕΚΔΟΣΗ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ «ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ»
ΓΡΑΦΕΙΑ: ΣΟΛΩΝΟΣ 77, 10679 ΑΘΗΝΑ, τηλ. 3636007
ΣΥΝΔΡΟΜΗ: Εσωτερικού 600, Κύπρος 700
Εξωτερικού Ευρώπη 1000, Αμερική 1200
Τραπεζών, Νομικών προσώπων κτλ. 1500

Τα κείμενα που έχουν υπογραφή εκφράζουν τις απόψεις των συγγραφέων.
Η επιλογή της ύλης γίνεται από επιτροπή.

Η *Γλώσσα*, όπως και η *Νέα Παιδεία*, δεν είναι κερδοσκοπική έκδοση.

Υπεύθυνος σύμφωνα με το νόμο Κ. Ν. Παπανικολάου, Πατησίων 339 Ε
Αθήνα

Για πληροφορίες: Τηλ. 3636007
Τρίτη και Πέμπτη 10-12 π.μ. και
Δευτέρα-Παρασκευή 5.30-8.30 μ.μ.

GLOSSA
Periodical review on linguistic problems
Address: Solonos 77, 10679 Athens, Greece

ΓΛΩΣΣΑ

περιοδική έκδοση γλωσσικής παιδείας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Κ.Ν. Παπανικολάου, Ο «θρήνος» για τη γλώσσα ..... σ. 3
Mich. Stubbs, Ανάλυση του λόγου: Προγραμματική εισαγωγή ..... » 7
Γ. Μ. Ιγνατιάδη, Προβλήματα δομής Γραμματικών της Αρχαίας Ελληνικής ..... » 18
Χ. Δάλκου, Τα «προθετικά» σύμφωνα και η παλαιότητα της Νεοελληνικής Γλώσσας ..... » 33
Περσ. Α. Κωστέα, Δυο κείμενα με το ίδιο θέμα ..... » 40
Ιωσήφ Εμμ. Περάκη, Η λέξη και τα προβλήματά της ..... » 56
Σοφ. Μπαλτά, Γλωσσική διδασκαλία ..... » 61
Γλωσσολογικά σημειώματα ..... » 67
Βιβλιοκριτική ..... » 72
Σχόλια ..... » 74
Ξένη γλωσσολογική βιβλιογραφία των ετών 1980-1985 ..... » 76

11. ΕΤΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ-ΑΝΟΙΞΗ 1986

Ο «ΘΡΗΝΟΣ» ΓΙΑ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ

Αναρωτιέμαι συχνά ετούτο τον τελευταίο καιρό για πολλά πράγματα που δε συμβαίνουν, αλλά φαίνεται σα να συμβαίνουν. Ιδιαίτερα με απασχολεί ό,τι αφορά τη Γλώσσα, μια και οι θρηνωδίες για την τύχη της ή το «κατάντημά της» υψώνονται ακατάπαυστα προς το Θεό της Ελλάδας να σπεύσει να τη σώσει από τα δεινά που την επισωρεύουν οι διάφοροι νεήλυδες...

Σκέφτομαι λοιπόν μερικά πολύ απλά πράγματα και θέλω να τα πω, αλλά και να ρωτήσω επίσης τους θρηνωδούς, τα ακόλουθα:

1. Πριν από τη δικτατορία —που εξευτέλισε κυριολεκτικά την καθαρεύουσα— όλα ήταν ρόδινα; Οι ίδιοι αυτοί δεν κατηγορούσαν ακατάπαυστα τους υποψήφιους για τα ΑΕΙ, δεν έλεγαν ότι ήταν αγράμματοι, ότι ήταν άγλωσσοι κτλ.; Οι ίδιοι αυτοί δεν υποστήριζαν ότι το γλωσσικό μας επίπεδο ήταν τόσο χαμηλό, ώστε να αναζητούν εναγώνια λύσεις και τρίτους δρόμους;

2. Ήταν γενικά η κατάσταση στο γλωσσικό τομέα καλύτερη όταν η καθαρεύουσα παρίστανε την επίσημη γλώσσα και η δημοτική κυριαρχούσε σε πολλούς κοινωνικούς τομείς; Πού βρισκόταν το καλύτερο; Στο ότι χρησιμοποιούσαν οι γραμματισμένοι μερικές λέξεις αρχαίες μέσω καθαρεύουσας;

3. Σήμερα άλλαξε τίποτα ως προς τη χρησιμοποίηση λέξεων καθαρευουσιάνικων, ακόμα και αρχαίων, ακόμα και τύπων αρχαιόκλιτων, ακόμα και δομής αρχαίας όπου ο υποτακτικός λόγος και οι μεγάλες προτάσεις είναι στην ημερήσια διάταξη; Κι όλα αυτά δικαιολογημένα μια και η ανάπτυξη του νεοελληνικού υλικού και πνευματικού πολιτισμού συνέπεσε με την κυριαρχία της καθαρεύουσας και όχι με τη γεωργοποιμενική γλώσσα που ήταν ο χώρος της δημοτικής όπου δεν είναι δυνατό να ξαναγυρίσουμε.

4. Σκιαμαχούν μερικοί γιατί περιορίστηκε σοβαρά η διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών και αγωνίζονται για την επαναφορά τους στο Γυμνάσιο και το Λύκειο και σ' αυτό μοιάζουν με εκείνους που «ἐλαφρὰ τῇ καρδίᾳ» τα αχρηστεύουν άναντρα κι αμελέτητα. Δεν καταλαβαίνουν οι τελευταίοι ότι τη γλωσσική μας παράδοση δε μπορούν, ούτε και θα μπορέσουν να την αχρηστέψουν, μα ούτε κι οι άλλοι αντιλαμβάνονται ότι η διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών δεν μπορεί πια να γίνεται όπως παλαιότερα, αλλά και σήμερα όπου γίνεται.

5. Δεν είναι ούτε η πρώτη, ούτε η δεύτερη φορά που από τις στήλες της ΓΛΩΣΣΑΣ και της ΝΕΑΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ έχουμε επισημάνει το πρόβλημα διακηρύσσοντας ότι το γλωσσικό μάθημα πρέπει να οργανωθεί πάνω σε

άλλη βάση, έτσι που κάμιά περίοδος της γλωσσικής μας ιστορίας να μην αδικείται, με την προϋπόθεση βέβαια ότι το προβάδισμα ανήκει στο σύγχρονο γλωσσικό όργανο, αφού σήμερα ζουν οι αποδέκτες της γλωσσικής διδασκαλίας.

Μπορώ, υποθέτω, να σταματήσω εδώ τις διαπιστώσεις και τα ερωτήματά μου.

★

Και τώρα ας δούμε το θέμα από τη σκοπιά της ιστορίας, της γλωσσικής μας ιστορίας βέβαια. Δεν υπήρξαν τάχα εποχές που η γλώσσα μας συρρικνώθηκε σε τέτοιο σημείο ώστε ο αριθμός των λέξεων που χρησιμοποιούσαν να είναι λίγες εκατοντάδες κι αυτές σε ορισμένους τομείς (αγροτικός-ποιμενικός); Ή άλλες που η σύγχυση και η ταραχή ανάμεσα στις «γλώσσες» (δημοτική, καθαρεύουσα, υπερκαθαρεύουσα, αρχαιότροπη καθαρεύουσα κτλ.) που σε διάφορες περίδους της ιστορίας μας χρησιμοποιήθηκαν; Σίγουρα όλα αυτά λειτούργησαν στη μακραίωνη ιστορία μας από την Ελληνιστική εποχή κι εδώ ως τις μέρες μας. Εκείνο όμως που μας ενδιαφέρει είναι το αποτέλεσμα, που ήταν ένα κι ελπιδοφόρο· η γλώσσα μας επέζησε κι αντιμετωπίζει τα προβλήματά της νικηφόρα.

Θα ρωτήσω όμως πάλι τους θρηνωδούς· δηλαδή τον περασμένο αιώνα που κυριαρχούσε η καθαρεύουσα κι ύστερα στο δικό μας αιώνα —που η δημοιτική ανδρώθηκε με τόσους αγώνες και θυσίες, αλλά η καθαρεύουσα είχε το πάνω χέρι, ήταν καλύτερη η γλωσσική μας κατάσταση; Ξεχνούν ύστερα όλοι αυτοί (τέως καθαρευουσιάνοι και δημοτικιστές) ότι η σημερινή νεοελληνική γλώσσα δεν είναι ούτε καθαρεύουσα, ούτε η δημοτική του περασμένου αιώνα ή των προπολεμικών χρόνων; Κι ότι δεν μπορούμε να ζούμε με τα πρότυπα μιας «πολεμικής» περιόδου, όπου οι δυο αντίπαλοι περιχαρακωμένοι στα στρατόπεδά τους πρόβαλλαν ανυποχώρητοι ακραίες θέσεις; Ζούσαν όμως κιόλας σε μια περίοδο που η αρχαιολατρεία θριάμβευε —παρόλες τις σποραδικές αντιδράσεις— κι επηρέαζε σοβαρά την πνευματική μας ζωή και τους ανθρώπους της τόσο, ώστε ακόμα και στοχαστές που είχαν ενστερνιστεί επαναστατικές (μαρξιστικές) θέσεις, να μην μπορούν ν' απαγγιστρωθούν από τη γοητεία του αρχαίου εκείνου κόσμου, όπως λ.χ. ο Γληνός. Μην ξεχνούμε τέλος και το πολιτικό κλίμα που κυριαρχούσε στην περίοδο αυτή και που ήταν τόσο ισχυρό, ώστε να φαλκιδεύσει ακόμα και την ανέλιξη της αστικής τάξης που αναγκάστηκε στο τέλος να συνθηκολογήσει και ν' αφήσει άλυτα πολλά προβλήματα —ανάμεσα σ' αυτά και το γλωσσικό. Έτσι η επιμειξία ήταν κατι αναπόφευκτο· και λέξεις της καθαρεύουσας (αρχαίας) ενσωματώθηκαν στη δημοτική και η δομή της επηρεάστηκε τόσο, ώστε ο παρατακτικός λόγος να υποχωρήσει και η σύνταξη να δεχτεί και τον υποταχτικό λόγο και πολλούς άλλους παλαιούς κι ασυμμόρφωτους τύπους να περιλάβει στο θησαυρό της. Γιατί λοι-

πόν ολοφύρονται; Κι ακόμα γιατί δίνουν την ατελέσφορη μάχη των οπισθοφυλακών με την υπεράσπιση των τόνων και τα αόριστα κι υπαινικτικά τάχα ότι μας περιμένουν κι άλλες «μεταβολές»;

Δε θέλω να εμπλακώ σε άγονες αντιπαραθέσεις αφού είναι ξεκαθαρισμένο γεγονός ότι η δική μας προφορά είναι τονική ενώ των αρχαίων προσωδιακή, ούτε και να χρησιμοποιήσω πολυμεταχειρισμένα επιχειρήματα. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι θα δεχόμουνα και τις μεταβολές που υπαινίσσονται και που δε θέλω ούτε να τις αναφέρω. Αυτή η άποψη βέβαια είναι της εποχής μας, γιατί ποιος ξέρει τι θα γίνει τον 21ο αιώνα; Ποιος ξέρει αν η Ευρώπη δεν ενωθεί, και τότε θα προκύψει η ανάγκη μιας κοινής γλώσσας και ποια θα είναι αυτή; Έτσι μπορεί να καταλήξει ο καθένας στο συμπέρασμα ότι τα προβλήματα είναι πολλά, αλλά ποια εποχή δεν είχε προβλήματα;

Τέλος θα ήθελα να επισημάνω και ένα ακόμα φαινόμενο των περιόδων κάθε αλλαγής· ότι στην αρχή τα απωθημένα ή η απότομη μετάλλαξη των απόψεων ή η αδιαφορία ή η υποταγή ή ο ενθουσιασμός οδηγούν σε υπερβολές που για λίγο ή πολύ αναστατώνουν τα πάντα, ώσπου τα οδυνηρά αποτελέσματα να προκαλούν τις δεύτερες σκέψεις που είναι και σοφότερες. Μια τέτοια περίοδο περνούμε τώρα κι οι δεύτερες σκέψεις ενδημούν κιόλας στους αρμόδιους, αν οι πληροφορίες μου είναι σωστές. Το πρόβλημα είναι άλλο τώρα· ποιος θα είναι ο τολμηρός που θα επιδιώξει την εφαρμογή της «ορθής πολιτείας»;

★

Θα έλεγα λοιπόν ότι οι θρηνωδίες και οι προφητείες και οι χρησμοί είναι φαινόμενα αξιοπερίεργα που κρύβουν πολλά και διάφορα και φυσικά σε μερικούς μιαν ιδιαίτερη γλωσσική ευαισθησία που παίζει το ρόλο του φρουρού με ανιδιοτέλεια κι αυτό είναι καλό σημάδι. Μια πτυχή των φαινομένων αυτών είναι το πρόβλημα των Αρχαίων Ελληνικών και η υπεράσπισή τους. Η αλήθεια είναι ότι στο δικό μας αιώνα κυρίως και πιο πολύ μεταπολεμικά αμφισβητήθηκε με πάθος η διδασκαλία τους στα σχολεία της μέσης Εκπαίδευσης, όχι η αξία τους για το σύγχρονο Άνθρωπο και φυσικά για το σύγχρονο Έλληνα. Οι απόψεις αυτές οφείλονται κυρίως στον τρόπο διδασκαλίας τους που χαρακτηρίστηκε σαν αποτυχημένη προσέγγιση ενός αξιοτίμητου ιστορικού φαινομένου που αποτέλεσε —ως τα σήμερα— το βασικό στοιχείο του Ευρωπαϊκού πολιτισμού.

Το ερώτημα λοιπόν που πρέπει να μας απασχολήσει είναι· επειδή εμείς ανακαλύψαμε ότι η προσέγγιση των Αρχαίων Ελληνικών ήταν αποτυχημένη, πρέπει να τα καταργήσουμε; Πρόκειται για ένα πολυδαίδαλο πρόβλημα που σχετίζεται όχι μόνο με το «περιεχόμενο» αλλά και με τη γλωσσική μορφή των κειμένων που σώθηκαν από τη «λογοκρισία» των αιώνων που πέρασαν. Και το δεύτερο ερώτημα τώρα· γιατί σώθηκαν; Οι

λόγοι είναι γνωστοί, θα πούμε μόνο ετούτο· οι αξιες που περιέχονταν στα γραπτά κατάλοιπα, αλλά και στις άλλες μορφές της ζωής τους, ιδιαίτερα τις καλλιτεχνικές και τις κοινωνικές, ήταν πρότυπες για αιώνες. Και τώρα το τρίτο ερώτημα· οι αξίες αυτές εξεπλήρωσαν πια τον προορισμό τους και δεν τις χρειάζεται ο σύγχρονος άνθρωπος; Αναμφισβήτητα όχι κατά τη γνώμη μου. Απομένει λοιπόν το αγκάθι εκείνο της γλώσσας, του αρχαίου γλωσσικού κώδικα. Μ' αυτό όμως θα ασχοληθούμε άλλη φορά. Παραπέμπουμε το βιαστικό ενδιαφερόμενο στα όσα έχουμε γράψει κιόλας στη ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ και σ' ετούτο το περιοδικό.

★

Και θα τελειώσω το άρθρο ετούτο με το στίχο εκείνο του ποιητή που λέει με το δικό του λιτό και μεστό τρόπο, του Οδυσσέα Ελύτη·

Τη γλώσσα μου έδωσαν Ελληνική

χωρίς να ξεχωρίζει καμιά περίοδό της.

Κ.Ν. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

Κυκλοφόρησε

ΚΩΣΤΑ ΚΑΛΑΝΤΖΗ

ΣΤΟΝ ΑΣΤΕΡΙΣΜΟ ΤΟΥ ΓΛΗΝΟΥ:
ΚΩΣΤΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ, ΡΟΖΑ ΙΜΒΡΙΩΤΗ, ΜΙΧ. ΠΑΠΑΜΑΥΡΟΥ

ΑΘΗΝΑ 1985, έκδ. ΔΙΠΤΥΧΟ

Michael Stubbs

ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ: ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο όρος «ανάλυση του λόγου» είναι πολύ αμφίσημος. Θα τον χρησιμοποιώ στο βιβλίο τούτο, για να αναφέρομαι κυρίως στη γλωσσολογική ανάλυση του προφορικού ή γραπτού λόγου που κυλάει φυσικά και έχει λογικό ειρμό. Για να μιλήσω πρόχειρα, ο όρος αναφέρεται σε προσπάθειες να μελετήσουμε την οργάνωση της γλώσσας πέρα από την πρόταση κύρια ή δευτερεύουσα, και επομένως να μελετήσουμε ευρύτερες γλωσσικές μονάδες, όπως είναι οι ερωταποκρίσεις ή τα γραπτά κείμενα. Έπεται ότι η ανάλυση του λόγου συνδέεται και με τη γλώσσα όπως χρησιμοποιείται στα διάφορα κοινωνικά περιβάλλοντα, και ιδιαίτερα συνδέεται με την αλληλεπίδραση ανάμεσα σε συνομιλητές. Εφόσον ο όρος «ανάλυση του λόγου» είναι πολύ αμφίσημος θα σχολιάσω λεπτομερέστερα αυτόν τον εισαγωγικό ορισμό κατά το τέλος του κεφαλαίου τούτου. (Βλ. τμήμα 5).

1. *Γλώσσα, ενέργεια, γνώση και κατάσταση*

Μέγα μέρος της γοητείας της «ανάλυσης του λόγου» οφείλεται στη συνειδητοποίηση ότι γλώσσα, ενέργεια και γνώση είναι πράγματα αξεχώριστα. Η ουσιαστικότερη επίγνωση είναι ότι οι γλωσσικές εκφράσεις αποτελούν ενέργειες (τη συζήτησε ο **J.L. Austin** στις πανεπιστημιακές διαλέξεις του στο Χάρβαρντ το 1955. Βλ. **J.L. Austin, How to Do Things with Words, London: Oxford University Press, 1962**). Μερικές ενέργειες τελούνται μόνο μέσο της γλώσσας (π.χ. η αίτηση συγγνώμης), ενώ άλλες μπορούν να πραγματοποιηθούν είτε μέσο της γλώσσας είτε όχι (π.χ. η απειλή). Επιπλέον, ευθύς ως αρχίσουμε να μελετούμε πώς η γλώσσα χρησιμοποιείται στις ανθρώπινες σχέσεις, γίνεται φανερό πως η επικοινωνία είναι αδύνατη αν ο ομιλητής και ο ακροατής δεν συμμερίζονται κάποιες κοινές γνώσεις ή αντιλήψεις.

Κατά συνέπεια γλώσσα και κατάσταση είναι πράγματα αξεχώριστα. Δεν υπάρχει βέβαια μεταξύ τους καθορισμένη σχέση, εκτός από καταστάσεις που ακολουθούν κάποιαν αυστηρή εθιμοτυπία. Σε μερικά αθλήματα, τελετές ή τυπικές τελετουργίες, κάποιες τυπικές γλωσσικές εκφράσεις μπορεί να αποτελούν μέρος των τελουμένων, αλλά πάρα πολλές καθημερινές χρήσεις της γλώσσας παρουσιάζουν πολύ μεγαλύτερη ευλυγισία. Αν μας δοθεί μια συγκεκριμένη κατάσταση, π.χ. ένα «χωριάτικο μαγαζάκι», μπορούμε να προβλέψουμε μεγάλο μέρος από το περιεχόμενο, τις λειτουργίες και το ύφος της γλώσσας που χρησιμοποιείται εκεί. Μεγάλο μέρος από το λόγο θα αναλωθεί σε τοπικό κουτσομπολιό ή θα έχει να κάνει με αγοραπωλησίες. Πρόσφατα επισκέφτηκα ένα ντόπιο χωριάτικο μαγαζί, για να εκφράσω κάποιες διαφορετικές μου ανάγκες: να παραπονεθώ γιατί οι εφημερίδες δεν φτάνουν κανονικά και να ρωτήσω για ένα δρόμο της περιοχής. Παρ' όλ' αυτά,

όλοι μας ξέρουμε τι είδους φρασεολογία περιμένουμε να ακούσουμε σε κάθε περίσταση· και, αντίστροφα, αν μας δοθεί ένα διαλογικό απόσπασμα, μπορούμε συνήθως να φανταστούμε με κάποιες λεπτομέρειες την κοινωνική περίσταση που προκάλεσε το συγκεκριμένο απόσπασμα. Αυτό μπορούμε να το δούμε αν απλώς γυρίσουμε το κουμπί του ραδιοφώνου, για να ακούσουμε διάφορα προγράμματα. Συνήθως μας αρκούν λίγα δευτερόλεπτα, για να διαπιστώσουμε, αν ακούμε κήρυγμα, σχόλια αθλητικά, κουίζ, ειδήσεις, συνέντευξη, εκφώνηση δίσκου, θεατρικό κομμάτι, πρόγραμμα για νέους ή παιδιά ή οτιδήποτε. Τα αναγνωριστικά χαρακτηριστικά περιλαμβάνουν: φωνολογία, λεξιλόγιο, σύνταξη και άλλα *παραγλωσσικά* γνωρίσματα, όπως η ταχύτητα και ο ρυθμός. Οι μορφές ποικίλλουν ανάλογα με την εκάστοτε λειτουργία του λόγου: ανάλογα με το γεγονός (κήρυγμα ή διάλεξη), την ενέργεια (πληροφόρηση ή ερωτήσεις) και τον αποδέκτη (παιδί ή ενήλικος), και ανάλογα με άλλους παράγοντες.

Επιπλέον, και οι περιστάσεις μπορούν να μεταβληθούν ή και να διαμορφωθούν με τη χρήση του λόγου κατά ποικίλους τρόπους, π.χ. με το να επιλέγει κάποιος τη γλωσσική πράξη του να ψιθυρίσει ευχάριστες φλυαρίες *αντί* να γκρινιάζει, να ψέξει, να παραπονεθεί ή να κατηγορήσει. Οποιαδήποτε επιλογή λεξιλογίου δημιουργεί ένα μικρόκοσμο του λόγου και προκαθορίζει τι είναι πιθανό να ακουστεί στη συνέχεια κάτω από τις ίδιες περιστάσεις. Π.χ. οι λέξεις «ψέξει» και «γκρινιάζει» λίγο πριν σας θυμίζουν γυναίκα που μιλά ή μπορεί και οι άντρες να γκρινιάζουν;

Είναι αρκετά φανερό, όπως το δέχεται βέβαια και η κοινή λογική, ότι τα λόγια δεν πρέπει να τα παίρνουμε «τοῖς μετρητοῖς», ότι η γλώσσα χρησιμοποιείται ως τρόπος ενέργειας και πώς οι διαφορετικές κοινωνικές περιστάσεις παράγουν διαφορετική γλώσσα. Πρόσφατα στάθηκα μάρτυρας σε όσα επακολούθησαν ένα αυτοκινητιστικό μικροατύχημα κατά το οποίο ένα κλειστό φορτηγό έπεσε πάνω σε δύο παρκαρισμένα αυτοκίνητα. Ήταν σκοτάδι και ο οδηγός του φορτηγού υποστήριζε πως τον είχαν τυφλώσει τα φώτα ενός απέναντι αυτοκινήτου. Και τα δύο παρκαρισμένα αυτοκίνητα ανήκαν στον ίδιο άνθρωπο που είχε φυσικά στενοχωρηθεί. Ρώτησε αν ο φορτηγατζής ήταν πιωμένος και είπε πως αν ο φορτηγατζής δεν έβρισκε καλύτερη δικαιολογία για το ατύχημα, θα καλούσε την αστυνομία· και είπε με παράδοξο, μονολογικό τρόπο:

(α) Αυτό δεν αποτελεί απειλή, αποτελεί απλώς γεγονός.

Ήταν βέβαια απειλή· και ένα μέρος από τα λόγια που χρησιμοποίησε αργότερα για να ρωτήσει, να παραπονεθεί και να βλαστημήσει οφειλόταν κυρίως στην περίσταση και επομένως θα μπορούσε κάποιος να τα προβλέψει. Η γλώσσα αυτή ήταν βέβαια πολύ διαφορετική από τη γλώσσα που χρησιμοποίησε αργότερα για να αναφέρει το ατύχημα στην ασφαλιστική του εταιρία. Οι ενέργειές του θα ήταν βέβαια διαφορετικές (π.χ. θα υπέβαλε αναφορά και θα ζήτησε αποζημίωση αντί να παραπονεθεί). Και οι εκφράσεις του θα ταίριαζαν σε τυπική γραπτή αναφορά παρά σε προφορικό διαλογο.

Μια παρόμοια άποψη για τη γλώσσα ως ενέργεια ανάλογη προς τους όρους της υποστήριζε στη δεκαετία του 1920 ο **Malinowsky** (βλ. **B. Malinowsky, The Problem of Meaning in Primitive Languages**, στις σελ. 296-346 του έργου των **C.K. Ogden** και **I.A. Richards, The Meaning of Meaning, London 1923**), αλλά δεν εκτιμήθηκε από την πρόσφατη γλωσσολογία.

2. *Είναι αδύνατη η ανάλυση του λόγου;*

Τέτοιες παραδοσιακές και κοινότυπες διεισδύσεις μέσα στις σχέσεις μεταξύ γλώσσας, ενέργειας, γνώσης και περίστασης σημαίνουν βέβαια πως η ανάλυση του λόγου είναι πολύ δυσκολη. Φαίνεται πως έχουμε να κάνουμε με ενα είδος θεωρίας για την *κοινωνική πράξη*. Δεν μπορούμε βέβαια να περιορίσουμε την άποψη που έχουμε για τη σημασία και την πληροφόρηση (μέσο της γλώσσας) σε θέματα λογικής, όπως προσπάθησαν να κάνουν πολλοί γλωσσολόγοι. Δεν μας ενδιαφέρει, π.χ., απλώς η αλήθεια των προτάσεων: αν οι κρίσεις αληθεύουν ή όχι. Αυτό είναι φανερό, αφού συχνά δεχόμαστε στην καθημερινή ζωή ως σωστές προτάσεις που η λογική θα τις απέρριπτε ως ταυτολογικές ή αντιφάσκουσες προς τον εαυτό τους. Να δύο παραδείγματα που άκουσα πρόσφατα σε συζήτηση και που πέρασαν απαρατήρητα:

(β) Ίσως βρέξει, ή πάλι ίσως όχι.

(γ) Συχνά συμβαίνει, αλλά εννιά φορές στις δέκα δεν συμβαίνει.

Με άλλα λόγια, αν αρχίσουμε να προσέχουμε την καθημερινή χρήση της γλώσσας, φαίνεται πως μπλεκόμαστε σε ένα άλλο είδος λογικής και ό,τι από λογική άποψη είναι αποτυχημένο, μπορεί να είναι απόλυτα φυσικό στη συζήτηση, στο μύθο ή στο επιστημονικό μυθιστόρημα που προϋποθέτουν διαφορετικές αντιλήψεις και διαφορετικά «φόντα».

Ίσως θα αποτελούσε υπερβολή να ισχυριστούμε πως πρόκειται για διαφορετικές λογικές. Μια προσεκτικότερη άποψη θα ήταν πως ποικίλοι διαφορετικοί παράγοντες αλληλοεπιδρούν κατά τον καθορισμό της επάρκειας ή της αποδοχής των εκφράσεων που χρησιμοποιούνται στα ποικίλα κοινωνικά περιβάλλοντα: όχι μόνο η λογική ή φραστική τους δομή ή η αλήθειά τους, αλλά και η επίγνωση των ρητορικών λειτουργιών που υπηρετεί η έκφραση σε μια συζήτηση ή τυχαία συναναστροφή. Ζητούμε επομένως να μάθουμε ποια λειτουργία του λόγου τελείται και σχετικά με ποιο γεγονός. Εξαιτίας αυτής της περιπλοκότητας που αντιμετωπίζουν οι γλωσσολόγοι όταν κρίνουν την επάρκεια ή την αποδοχή (μιας έκφρασης), προσπάθησαν συχνά να περιοριστούν σε κρίσεις για τη γραμματική πλευρά ή σε κρίσεις (που μοιάζουν σαφέστερες) για τη σημασιολογική πλευρά, για τη συνωνυμία δηλαδή (ή την παράφραση), την αντιφατικότητα, τη λογική επαγωγή κ.τ.ό.

Όμως, σημασία και αλήθεια δεν είναι άσχετα προς τη χρήση. Ακόμα και η αλήθεια μιας πρότασης εξαρτάται συχνά από το πώς χρησιμοποιείται ως έκφραση. Π.χ. η φράση:

(δ) «Η Ιταλία έχει σχήμα μπότας και η Γαλλία έχει σχήμα εξαγώνου» αληθεύει από μια άποψη, για χάρη της απομνημόνευσης, πράγμα που μπορεί να είναι ικανοποιητικό για τους μαθητές, όχι όμως και για τους γεωγράφους ή τους τουριστικούς πράκτορες. Οι όροι της αλήθειας δεν είναι μόνο ζήτημα αντιστοιχίας μιας πρότασης προς την κατάσταση του κόσμου, αλλά και ποικίλων ειδών *επάρκειας* (βλ. **J.L. Austin, Performative-constative**, στην έκδοση **The Philosophy of Language** του **J.R. Searle, London 1971**, σελ. 12).

Επιπλέον, η αντίληψη για την αλήθεια ισχύει σε καθε περίπτωση μόνο για ενα στενό φάσμα προτάσεων. Με δυο λόγια, μόνο οι κρίσεις μπορούν να αληθεύουν ή όχι. Αλλά το κριτήριο της αλήθειας ή του ψεύδους δεν ισχύει για ερωτήσεις, διαταγές, *επεξηγήσεις*, υποσχέσεις, υποθέσεις μη πραγματικές (π.χ. «αν ο Χ. ήταν πιο έξυπνος, δεν θα είχε παντρευτεί την Σ.), και άλλες φράσεις που εκφρά-

ζουν πιθανότητες, πεποιθήσεις ή προθέσεις. Μαζί με την εξέταση του νοήματος που έχει σχέση με τους όρους της αλήθειας, οφείλουμε να σκεφτόμαστε και ποιες γλωσσικές ενέργειες τελούνται με τις διάφορες φράσεις.

Ένα άμεσο πρόβλημα είναι επομένως τι και πόσο βαθιά κρύβεται κάτι μέσα σε μια φράση: η απόσταση ανάμεσα στις επιφανειακές γλωσσικές μορφές έως τα υποκρυπτόμενα επικοινωνιακά νοήματα, ανάμεσα σε έκφραση και διαταγή, ανάμεσα σε υπαινιγμούς και προκλήσεις. Τα παραδείγματα του «έμμεσου» λόγου είναι πολύ συνηθισμένα. Π.χ. ένας μπορεί να πει:

(ε) «Το ποτήρι σου είναι άδειο»

και να εννοεί:

(στ) «Σε κερνάω ένα ποτό».

Εξάλλου, κάποιες φράσεις μπορεί να είναι πολύ περισσότερο έμμεσες. Βρισκόμουν σε ένα νοσοκομείο πρόσφατα και άκουσα τυχαία ένα θεράποντα χειρούργο να λέει σε έναν ασθενή:

(ζ) «Καλά —μια μικρή μικρή τρυπούλα και λίγο ψάρεμα— δεν είν' έτσι;»

Αυτό που εννοούσε ήταν περίπου:

(η) «Θα σε εγχειρίσω και θα σου αφαιρέσω τη σκωληκοειδή».

Ο γιατρός προτίμησε την πολύ έμμεση έκφραση προφανώς για να καθησυχάσει τον ασθενή με ένα αστείο σχετικό με μια συνηθισμένη εγχείριση.

Έχουμε λοιπόν το βασικό πρόβλημα: πώς αυτός που μιλά μπορεί να λέει το α΄ και να εννοεί το β΄. Υπάρχει βέβαια και το αντίστροφο πρόβλημα: πώς ο ακροατής μπορεί να ερμηνεύει διεξοδικά αυτό που ακούει. Γιατί, όσο και αν μια φράση ηχεί παράξενα, όσοι την ακούν θα προσπαθήσουν όσο μπορούν να καταλάβουν τι λέει ο ομιλητής, εξαντλώντας σχετικά όλες τους τις γνώσεις και τις δυνατότητες ερμηνείας... Οι γλωσσολόγοι γνωρίζουν πολύ καλά πως ακροατές και αναγνώστες προσπαθούν πολύ να κατανοήσουν οποιαδήποτε ανοησία συναντήσουν και η αρχή αυτή προφανώς σχετίζεται με την πρακτική μελέτη των ρητορικών τεχνασμάτων που χρησιμοποιεί η διαφήμιση, η πολιτική προπαγάνδα κ.τ.ό.

Μπροστά σε τέτοιες φανερές δυσκολίες, είναι ευνόητο γιατί οι γλωσσολόγοι συχνά ακολούθησαν τη στρατηγική να εξιδανικεύσουν το αντικείμενο της μελέτης τους, ώστε να αποκλείσουν κάθε τι άλλο εκτός από μεμονωμένες προτάσεις, άσχετα προς τα συμφραζόμενα. Γιατί φαίνεται ότι πίσω από τα τακτοποιημένα και καλοκλαδεμένα δέντρα του συντακτικού βρίσκεται η ζούγκλα: κατάλογοι φαγητών, ταμπέλες της τροχαίας, διαφημίσεις, προπαγάνδα, εγγυήσεις, συνταγές, οδηγίες, διαλέξεις, λόγοι, ανέκδοτα, δελτία ειδήσεων, επιχειρήματα κ.τ.ό., χωρίς να αναφέρουμε συζητήσεις και μυθιστορήματα. Όμως η κατάσταση δεν είναι απολύτως απελπιστική. Ένα πράγμα στο οποίο ανέκαθεν οι γλωσσολόγοι υπήρξαν ιδιαίτερα ικανοί ήταν το να αναπτύσσουν μεθόδους για να περιγράφουν πολλαπλά επίπεδα, την οργάνωση και το νόημα του λόγου. Γλώσσα, περίσταση, γνώση και ενέργεια σχετίζονται, αλλά δεν ταυτίζονται, σαν να αποτελούσαν ένα κοινωνικό-ψυχολογικό τέλμα. Υπάρχει ίσως ακόμη χώρος για εκπληκτικώς αυτόνομα επίπεδα οργάνωσης. Είναι ευλογοφανές βέβαια ότι η οργάνωση δεν είναι τόσο σαφής σε υψηλότερα επίπεδα. Είναι απόλυτα λογικό οι γλώσσες να ακολουθούν πρότυπα αυστηρά στα κατώτερα επίπεδα της *φωνολογίας*, της μορφολογίας και του συντακτικού και πως ο λόγος έχει πιο χαλαρή δομή. Παρ' όλ' αυτά, είναι σχεδόν φανερό ότι οι κατάλογοι φαγητών, τα διηγήματα και οι συζητήσεις έχουν αρχή, μέση και τέλος, και αυτό το γεγονός αποτελεί κιόλας δομικό *πρότυπο*.

Όμως, η βασική άποψη ότι η γλώσσα είναι ενέργεια δημιουργεί ένα άλλο σοβαρό πρόβλημα για την ανάλυση. Είναι: μέχρι πού φτάνουν οι ποικίλες λειτουργίες που τελεί η γλώσσα; Υπόσχεση, βεβαίωση, περιγραφή, έμφαση, εκφοβισμός, πειθώ, ενθάρρυνση, κουτσομπολιό, επιχειρηματολογία, παράπονο, απαγγελία, βλαστήμια, διαμαρτυρία, παράκληση κ.ο.κ. χωρίς όρια. Μερικές λειτουργίες μπορεί να είναι πολύ περίπλοκες και ίσως αργά στη ζωή τις χρησιμοποιεί το άτομο στις επικοινωνιακές σχέσεις: π.χ. η έκφραση συλλυπητηρίων. Σε πολλές δυτικές χώρες, απαγορεύεται στα παιδιά η συμμετοχή στις κοινωνικές περιστάσεις που έχουν σχέση με θέματα-ταμπού, όπως είναι ο θάνατος. Συχνά δεν παρευρίσκονται στις κηδείες, και όμως περιμένουμε από αυτά να «πουν αυτό που πρέπει» στην ανάλογη περίσταση, χωρίς να τα διδάξουμε σχετικά ή *να έχουν μάθει κάτι σχετικό ανεπίσημα* (βλ. **M. Saville-Troike, The Ethnography of Communication, Oxford 1982**, σελ. 233). Κι ακόμα περισσότερο, οι φράσεις τυπικά εξυπηρετούν περισσότερες από μία λειτουργίες ταυτόχρονα. Εξάλλου, αυτό το είδος του άτακτου καταλόγου είναι κάτι τεχνητό, γιατί ορισμένες λειτουργίες της γλώσσας είναι πιο βασικές από ό,τι κάποιες άλλες. Ο **Chomsky** υποστήριξε ότι είναι μάταιο να μελετήσει κανείς τις χρήσεις της γλώσσας, γιατί κάλλιστα μπορεί να είναι *όποιες κι αν φανταστεί* κανείς. Εξάλλου, όπως υποστηρίζει ο **J. Bennett (Linguistic Behaviour, London 1976**, σελ. 6), θα μπορούσε κανείς να φανταστεί κατ' αρχήν μια κοινότητα στην οποία η γλώσσα χρησιμοποιείται μόνο *για μετάδοση πληροφοριών και εκτελεστικών διαταγών*, έστω και αν —στη γλωσσολογική πραγματικότητα— δε συναντήσουμε ποτέ μια παρόμοια κοινότητα. Δεν μπορεί όμως κανείς να φανταστεί ποτέ γλώσσα που να χρησιμοποιείται «για κάθε είδους σκοπό» εκτός από την μετάδοση πληροφοριών και διαταγών. Και η σπουδή της πληροφορήσεως, της μεταδόσεως διαταγών και συναφών ενεργειών είναι περίπλοκη, βρίσκεται μέσα όμως στα όρια που μπορεί να χειριστεί η φαντασία.

Πολλοί, αν όχι πλείστοι γλωσσολόγοι, θα παραδέχονταν τα όσα λέω εδώ· π.χ. ο **J. Lyons (Semantics**, τόμ. 1 και 2, **London 1977**, σελ. 637) λέει: «Μέγα μέρος από τη δομή της γλώσσας μπορεί να εξηγηθεί με βάση την αντίληψη πως δημιουργήθηκε για να εξυπηρετήσει την άμεση, πρόσωπο προς πρόσωπο, σχέση. Εξάλλου, όλοι οι γλωσσολόγοι δεν βλέπουν την ανάγκη να πάρουν στα σοβαρά τις συνέπειες αυτής της παρατήρησης. Ο ίδιος ο **Lyons** στις 900 ενόλω σελίδες του έργου του που μνημονεύουμε, δεν αναλύει ούτε ένα *«αυθεντικό»* κείμενο γραπτού ή προφορικού λόγου. Και για το σκοπό αυτό δεν μελετά ούτε ένα κατασκευασμένο κείμενο.

3. *Ανάλυση του λόγου και γλωσσολογία*

Μια συνέπεια των παραπάνω παρατηρήσεων για τις χρήσεις της γλώσσας είναι και ότι μέγα μέρος της θεωρίας του συντακτικού πρέπει να αναθεωρηθεί εξολοκλήρου. Π.χ. υποστηρίζεται ότι βασική χρήση αποτελεί η μεταφορά πληροφοριών *για γεγονότα και προθέσεις* είναι κατά κάποιο τρόπο βασική: τόσο βασική που συχνά να έχει παραμεληθεί. (Η γλωσσολογική Σχολή της Πράγας αποτελεί σχετικά εξαίρεση). Και ένας αυξανόμενος αριθμός γλωσσολόγων αρχίζουν να εισηγούνται: η ανάλυση της δομής της προτάσεως να βασιστεί πάνω στην πληροφοριακή δομή ενός συγκεκριμένου —νέου ή παλιού— είδους σχολίου, σύμφωνα με το τι είναι γνωστό ή δεδομένο σε ένα συγκεκριμένο σημείο της σειράς του λόγου.

Μέγα μέρος από τη γοητεία της ανάλυσης του λόγου προκύπτει πράγματι από τη συνειδητοποίηση ότι τα όρια της γλωσσολογίας οριοθετούνται πάλι τώρα. Δεν πρόκειται βέβαια για επιστροφή στα πρότυπα τα αυστηρά και ερμηνευτικά της δομικής γλωσσολογίας που καθιέρωσαν κυρίως οι **Saussure, Bloomfield** και **Chomsky**. Εξάλλου, γίνεται όλο και περισσότερο σαφές ότι μια συναφής αάποφη της γλώσσας, περιλαμβανομένου και του συνταχτικού, πρέπει να λάβει υπόψη της τα φαινόμενα του λόγου. Όπως συμβαίνει *και σε κάθε της παράδειγμα* η μετασχηματιστική γραμματική φέρει μέσα της το σπόρο της αυτοκαταστροφής της. Γιατί από τη στιγμή που ο ένας γράφει κανόνες του μοντέλου C-S (**Contex-Sensitive grammar***): «να ξαναγραφεί το α΄ ως β΄ στο γλωσσικό περιβάλλον γ΄», αρχίζει ο άλλος να διερωτάται για το γλωσσικό περιβάλλον που λειτουργεί εδώ ως αφετηρία για την εφαρμογή του κανόνα. Θα τα εννοήσει υπό καθαρά γλωσσολογική άποψη; Ή ανάλογα με την πρόταση; Ή ανάλογα με το λόγο που προηγήθηκε; Ή ανάλογα με την ενέργεια που τελείται; Ή ανάλογα με το κοινωνιολογικά συμφραζόμενα; Υπάρχει ουσιαστική διαφορά μεταξύ αυτών των αφετηριακών συμφραζομένων;

Συνεπώς οι γραμματικές, δομικές μονάδες των προτάσεων δεν είναι αναγκαστικά είτε οι πιο σημαντικές μονάδες για τη σπουδή της γλώσσας, είτε οι μεγαλύτερες προτάσεις, αν και η πρόταση θα παραμείνει πιθανόν ως η βασική μονάδα συντάξεως, μεταδόσεως πληροφοριών και ως η δυνητική πραγμάτωση μιας γλωσσικής πράξης μέσω της γλώσσας. Εξάλλου υπαρχουν λόγοι για να υποστηρίξει κανείς ότι μονάδες του λόγου όπως π.χ. η διάλεξη, η συζήτηση, ο λόγος και η ιστορία αποτελούν το ανώτερο όριο της δομικής οργάνωσης. Τέτοιες μονάδες είναι μονάδες πολιτιστικά αναγνωρίσιμες, εφόσον η πληρότητα σε αυτό το επίπεδο είναι ευκολογνώριστες: ο κόσμος λέει φράσεις σαν: «Θέλω να μάθω πως τελειώνει η ιστορία». Όμως οι ευρύτερες μονάδες δεν είναι κατά τον ίδιο τρόπο αναγνωρίσιμες; Μπορεί κάποιος να μιλήσει —ομολογουμένως— για μια σειρά διαλέξεων. Όμως η δομή που μπορούμε να διακρίνουμε σε μια τέτοια σειρά φαίνεται πως είναι η δομή π.χ. ενός επιχειρήματος. Και μια τέτοια δομή είναι αναγνωρίσιμη σε μεμονωμένες διαλέξεις ή σε λόγο μικρότερης έκτασης.

Αυτοί είναι —πολύ σύντομα— μερικοί από τους λόγους για τους οποίους η σπουδή του *συνεχούς* λόγου υπό φυσικούς όρους αναγκάζει τους γλωσσολόγους να ξανασκεφτούν τις περιγραφικές τους κατηγορίες.

4. *Ανάλυση του λόγου και κοινωνιογλωσσολογία.*

Αξίζει επίσης να εξηγήσουμε τις συνέπειες της ανάλυσης του λόγου για την κοινωνιογλωσσολογική θεωρία. Οι κοινωνιογλωσσολόγοι θα χρειαστεί τελικά να βασιστούν, τουλάχιστον ενμέρει, σε αναλύσεις του πώς οι άνθρωποι συνομιλούν στην πράξη μεταξύ τους στα καθημερινά τους σκηνικά, όπως π.χ. στους δρόμους, στα παμπ, στα καταστήματα, στα εστιατόρια, στα τρένα, στα σχολεία, στα χειρουργεία, στα εργοστάσια και στα σπίτια. Επομένως η κοινωνιογλωσσολογία θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει αναλύσεις για το πώς προχωρεί μια συζήτηση: δηλαδή, πώς οργανώνει ο κόσμος τις συζητήσεις του· τι τις καθιστά κατανοητές και εξασφαλίζει την αλληλουχία· πως οι άνθρωποι θέτουν ή αλλάζουν θέματα· πώς διακόπτουν τον ομιλητή, ρωτούν, απαντούν ή αποπροσανατολίζουν τη συζήτηση

* Ο όρος δεν έχει αποδοθεί ακόμη στα ελληνικά.

με την απάντησή τους· και, γενικά, πως η ροή της συζήτησης συνεχίζεται ή διακόπτεται. Κυρίως μέσω της αλληλεπίδρασης, κατά τη συζήτηση του πάρε-δώσε της καθημερινής πολυμερούς συζητήσεως αναγνωρίζονται και επιβεβαιώνονται οι κοινωνικοί «ρόλοι». Μπορούμε να μιλάμε για ρόλους κοινωνικούς ενορατικά αναγνωρίσιμους, όπως είναι οι ρόλοι *«δάσκαλος»* και *«γιατρός»*. Σαφώς κατά κάποια έννοια, ορισμένοι είναι δάσκαλοι ή γιατροί, αυτή είναι η δουλειά τους. Αλλά σαφώς επίσης υπάρχει μια συμπεριφορά κατά τη συζήτηση εντελώς χαρακτηριστική της ιδιότητας του δασκάλου —κάτι που εύκολα θα το ανακάλυπταν οι δάσκαλοι, αν μιλούσαν και στις οικογένειές τους όπως μιλούν στους μαθητές τους. Ακόμη και μέσα στην τάξη, ένας δάσκαλος δεν μπορεί απλώς να είναι δάσκαλος, χωρίς να κάνει κάποιες πολύ χαρακτηριστικές και περιγραπτές ενέργειες διαλογικές, όπως είναι η εξήγηση, ο ορισμός, η ερώτηση κ.ο.κ. Οι «ρόλοι» πρέπει να παίζονται μέσα *στο πλαίσιο της κοινωνικής αλληλεπίδρασης*.

Βέβαια η κοινωνιογλωσσολογία απαιτεί και κάποια άλλα τελείως διαφορετικά είδη αναλύσεως. Απαιτεί, για παράδειγμα, συσχετικές μελέτες που συσχετίζουν τα γλωσσολογικά χαρακτηριστικά προς μεγάλης κλίμακας κοινωνικοοικονομικές *μεταβλητές* και ακόμη μια γενική εθνογραφική περιγραφή των μορφωτικών *κανόνων (morms)* της γλωσσικής συμπεριφοράς σε όσο το δυνατόν ευρύτερη κλίμακα γλωσσικών καταστάσεων και πολιτισμών. (Ο **Javille-Troike**, ό.π., μας παρουσιάζει σαφή επισκόπηση παρόμοιων μελετών). Εξάλλου τις μεμονωμένες φωνολογικές και γραμματικές μεταβλητές, που μπορούν —π.χ.— να συσχετιστούν με την κοινωνική διαστρωμάτωση των τάξεων, την ομαδοποίηση όσων μιλούν τη γλώσσα ανάλογα με το φύλο ή την εθνική τους καταγωγή, μπορούμε να τις *απομονώσουμε* από τα συμφραζόμενα της συζήτησης. Και η εθνογραφική περιγραφή αποτελεί *υψηλή* ερμηνευτική αφαίρεση από παρατηρημένη συζητητική αλληλεπίδραση ανάμεσα σε άλλων ειδών δεδομένα. Έτσι ή αλλιώς επομένως ζητούμε αναλύσεις του πώς η συζήτηση καθεαυτή λειτουργεί στην πράξη ως ένα ενμέρει αυτόνομο σύστημα ή, ακριβέστερα, ως σύστημα των συστημάτων. Γενικότερα, ένας λειτουργικός απολογισμός της γλώσσας (τέτοιαν θεωρώ κάθε κοινωνιογλωσσολογική περιγραφή) απαιτεί μελέτη του βεληνεκούς των λειτουργιών που επιτελεί η γλώσσα, από τις *απλές φράσεις* έως τους λόγους.

Από τη μια επομένως δεν υπάρχει χρήση της γλώσσας που να μην εδράζεται στην κουλτούρα· από την άλλη δεν υπάρχουν μεγάλης κλίμακας σχέσεις μεταξύ γλώσσας και κοινωνίας που να μην πραγματοποιούνται, τουλάχιστον ενμέρει, μέσω της προφορικής αλληλεπίδρασης. Κατά την περίφημη φράση του **Wigoodenoughs (Cultural Anthropology and Linguistics,** στο **Language in Culture and Society** του **D. Hymes, New York, 1964)**: «Η κουλτούρα μιας κοινωνίας συνίσταται από όσα πρέπει να ξέρει ή να πιστεύει κάποιος, για να ενεργεί με τρόπο αποδεκτό από τα μέλη της κοινωνίας και να ενεργεί έτσι σε κάθε ρόλο που τα άλλα μέλη αποδέχονται για τον εαυτό τους». Κουλτούρα είναι «ό,τι ο καθένας γνωρίζει» και ένα μέρος αυτής της γνώσης είναι και η συζητητική επάρκεια. Το γενικό όραμα θέλει την κουλτούρα να περιλαμβάνει συνδεόμενα συστήματα νοήματος. Και ουσιώδη ενόραση στην περίπτωση αυτή αποτελεί η άποψη ότι κάποιος δεν μπορεί να μην συμμετέχει: και το να κάθεσαι και να κοιτάζεις με απάθεια κατευθείαν μπροστά σου χωρις να λες λέξη αποτελεί μορφή συμμετοχής.

Από την άποψη και των γλωσσολόγων και των κοινωνιογλωσσολόγων η δι-

δαχή του J.L. Austin (How to Do Things with Words, London O.U.P. 1962, σελ. 147) έχει σημαντική αξία: «Η όλη γλωσσική ενέργεια στην όλη γλωσσική περίσταση αποτελεί το *μόνο πραγματικό* φαινόμενο το οποίο, σε έσχατη ανάγκη, οφείλουμε να διαφωτίσουμε (η υπογράμμιση υπάρχει στο πρωτότυπο). Εξάλλου υπάρχουν ποικίλες μορφές γενίκευσης που τις συναντάμε αναπόφευκτα κατά την πορεία μας προς αυτό το ιδανικό και στις έως τώρα συζητήσεις μου δεν κατάφερα να τις αποσαφηνίσω. Μέγα μέρος της συγχύσεως προέρχεται από την ασάφεια του όρου «ανάλυση του λόγου».

5. *Ορολογία*

Οι όροι «κείμενο» (text) και «λόγος» (discourse) απαιτούν κάποιο σχολιασμό, εφόσον η χρήση τους είναι συχνά αφμίσημη και ασαφής. Δεν προτίθεμαι να προβώ σε σημαντική διάκριση ανάμεσα στους δύο όρους. Με τον τρόπο που χρησιμοποιούνται στην γλωσσολογική φιλολογία, απλώς πότε πότε προϋποθέτουν μικρές διαφορές στην έμφαση, πάνω όμως στις οποίες δεν επιθυμώ να βασίσω οποιαδήποτε σημαντική θεωρητική διάκριση. Πρώτα πρώτα, συχνά αντιπαραθέτουμε «γραπτό κείμενο» και «προφορικό λόγο». Ή, εναλλακτικά, «λόγος» συχνά σημαίνει «διάλογος»· ενώ «κείμενο» υπονοεί «μονόλογο», είτε πρόκειται να εκφωνηθεί είτε όχι. Π.χ., μιλούμε για το γραπτό «κείμενο» ενός λόγου. Παρόμοιες αμφισβητήσεις γεννώνται και με τους καθημερινούς όρους που έχουν σχέση με το λόγο. Π.χ. μία «διάλεξη» μπορεί να είναι το όλο κοινωνικό γεγονός, ή μόνο το κύριο εκφωνούμενο κείμενο ή η γραπτή του μορφή. Και μπορούμε να μιλούμε για επιστημονική *ανακοίνωση* (paper) και να εννοούμε ό,τι εκφωνείται ή διαβάζεται μπροστά σε ακροατήριο ή τη γραπτή του μορφή (E. Goffman, Forms of Talk, Oxford 1981).

Μια δεύτερη διαφορά είναι ότι ο «λόγος» προϋποθέτει έκταση, ενώ το «κείμενο» μπορεί να είναι πολύ σύντομο. Με αυτή την έννοια πλήρη κείμενα είναι και τα «Έξοδος» ή «Μην καπνίζετε» (M.A.K. Halliday and R. Hasan, Cohesion in English, London 1976). Μερικοί ερευνητές προσπάθησαν να καθορίσουν τη διαφορά με τρόπο πιο ενδιαφέροντα. Π.χ. ο H.G. Widdowson (Explorations in Applied Linguistics, London, 1979) διακρίνει μεταξύ της «συνοχής του κειμένου», που αναγνωρίζεται από το *επιφανειακό* λεξιλόγιο, τη γραμματική και την ανάπτυξη των προτάσεων, και της «συνάφειας του λόγου», που λειτουργεί ανάμεσα στις υποκρυπτόμενες γλωσσικές ενέργειες. Η διάκριση μεταξύ της επιφανειακής συνοχής ανάμεσα σε γλωσσικούς τύπους και προτάσεις και της υποκρυπτόμενης λειτουργικής συνάφειας είναι σημαντική, αλλά σαφώς μπορεί να συνυπάρχουν και τα δύο αυτά σε ένα συγκεκριμένο κείμενο ή λόγο. Το βασικό πρόβλημα είναι να εκθέσουμε την αναγνωρίσιμη ενότητα ή συνοχή των τμημάτων του λόγου, άσχετα αν αυτή η ενότητα είναι δομική ή *σημασιολογική* ή λειτουργική. Ένας άλλος θεωρητικά βεβαρημένος τρόπος διακρίσεως είναι αυτός που πρότεινε ο T.A.Van Dijk (Text and Context, London 1977): Χρησιμοποιεί τον όρο «κείμενο» αναφερόμενος σε μια αφηρημένη θεωρητική δομή που πραγματώνεται στο «λόγο». Με άλλα λόγια το κείμενο έχει προς το λόγο τη σχέση της πρότασης προς τη φράση.

Ο M.A.K. Halliday (Language as Social Semiotic London, 1978, σελ. 40) χρησιμοποιεί τον όρο κείμενο για να μας κατευθύνει προς την ίδια διάκριση,

αλλά επιλέγει τον αντίθετο όρο, για να αναφερθεί στην *αισθητή* πραγμάτωση και λέει ότι η γλώσσα πραγματώνεται στο «κείμενο».

Κι εγώ θα προτιμήσω τον όρο «ανάλυση του λόγου» από άλλους όρους, περισσότερο γιατί με εξυπηρετεί παρά από άλλους σοβαρούς θεωρητικούς λόγους. Ο όρος «ανάλυση του λόγου» μας εξυπηρετεί εξίσου καλά, εκτός από το γεγονός ότι υπονοεί εργασία που πραγματοποιήθηκε μέσα σε μια συγκεκριμένη ευρωπαϊκή παράδοση την οποία αντιπροσωπεύει π.χ. το έργο του **Van Dijk**. Παρόμοια ο όρος «διαλογική ανάλυση» σχεδόν πάντοτε προϋποθέτει προσέγγιση *εθνομεθοδολογική* που προέρχεται από το έργο του **Sacks**. Ο διάλογος είναι το βασικό: αποτελεί την πιο κοινή χρήση της γλώσσας, διάχυτο φαινόμενο της καθημερινής ζωής που χρειάζεται συστηματική σπουδή πάνω σε αυτή και μόνο τη βάση. Ίσως και μόνο εξαιτίας της μαζικής του συχνότητας, ο αυθόρμητος *αυτοσχέδιος* διάλογος πρέπει να μας παράσχει κάτι σαν θεμέλιο ή κανόνα (**norm**) για μια γενική περιγραφή της γλώσσας. Εξάλλου, ο όρος «διαλογική ανάλυση» είναι κι αυτός πολύ στενός, γιατί φαίνεται να αποκλείει τη σπουδή της περισσότερο τυπικής προφορικής και γραπτής γλώσσας, αν και υπάρχουν προβλήματα στην ανάλυση του λόγου που είναι κοινά σε τυπική και άτυπη, γραπτή και προφορική γλώσσα.

6. *Γενίκευση*

(Η μορφή του 6ου αυτού μέρους, οφείλει πολλά στη συζήτηση που είχα με την **Margaret Berry** και σε ένα της ανέκδοτο άρθρο).

Τα παραπάνω αποτελούν ευρέως θεωρητικά ζητήματα χωρίς πραγματική σημασία. Εξάλλου υπάρχει μια σύγχυση πολύ σπουδαιότερη. Η «ανάλυση του λόγου» χρησιμοποιείται αναφορικά και με τη σπουδή της γλώσσας *πέρα* από την πρόταση (ακριβέστερα, τη δευτερεύουσα) και επίσης με τη σπουδή της γλώσσας που λειτουργεί φυσικά. Συχνά υπονοείται ότι καθεμιά από τις παραπάνω προσεγγίσεις απαιτεί και την άλλη, αλλά σαφώς τα πράγματα δεν έχουν έτσι. Η ανάλυση του λόγου μπορεί να μελετηθεί βάσει ενορατικών, υποθετικών δεδομένων. Εναλλακτικά, τα δεδομένα μιας γλώσσας που λειτουργεί φυσικά μπορούμε να τα μελετήσουμε με όρους φωνολογικής ή γραμματικής δομής, άσχετα προς την οργάνωση του λόγου πέραν της δευτερεύουσας πρότασης.

Στην πράξη, υπάρχουν τρεις διαφορετικές αποφάσεις που θα πρέπει να πάρουμε, πριν αποφασίσουμε πόσο η γενίκευση είναι αναγκαία ή δικαιολογημένη κατά τη σπουδή της γλώσσας. Αυτές περιλαμβάνουν:

(α) το μέγεθος των μονάδων που θα μελετηθούν· βασικά μικρότερες ή ευρύτερες από τις προτάσεις· (β) αν αυτές οι φράσεις (**sequences**) πρέπει να είναι *φυσικές* ή να τις έχει επινοήσει ο γλωσσολόγος· και (γ) αν θα πρέπει να μελετήσουμε ή όχι τους μη γλωσσολογικούς παράγοντες των συμφραζομένων. Στην πράξη, η απόφαση να μελετήσουμε π.χ. (α) διηγήσεις, θα συμπέσει συχνά με την απόφαση να ηχογραφήσουμε και μελετήσουμε (β) ιστορίες σε φυσικό λόγο, και να σκεφτούμε (γ) την επίδραση του αφηγητή και των ακροατών του πάνω στη διηγηματική δομή. Εξάλλου, κατ' αρχήν, οι αποφάσεις είναι ανεξάρτητες η μια από την άλλη. (Ο **J. Lyons**, ό.π., σελ. 586 κ.ε., 633 κ.ε., διακρίνει περαιτέρω άλλα είδη γενικεύσεως).

Τούτο αποτελεί ουσιαστικό σημείο συγχύσεως. Μας οδηγεί στην ορολογική

σύγχυση πως κάθε μελέτη που δεν ασχολείται με (α) μεμονωμένες προτάσεις, (β) επινοημένες από το γλωσσολόγο, (γ) εκτός κειμένου, μπορεί να αποκληθεί «ανάλυση του λόγου». Απροσδόκητα ακόμη και μελέτες προτάσεων, που είναι (α) μεμονωμένες, (β) επινοημένες, (γ) εκτός κειμένου, καταφέρνουν να περιληφθούν στην ανάλυση του λόγου. Για παράδειγμα, μέγα μέρος απο την ουσιαστική φιλολογία τη σχετική με τη θεωρία της γλωσσικής πράξης ταιριάζει με την παραπάνω περιγραφή. Αυτήν τη φιλολογία συχνά την κατατάσσουμε στην «ανάλυση του λόγου», γιατί μας προσφέρει ουσιαστική βάση για να δούμε λειτουργικά τη γλώσσα ως ενέργεια· και στην ουσιαστική βάση για να ανακατατάξουμε τις συντακτικές μονάδες ως λειτουργικές μονάδες. Έτσι μια πρόταση που είναι συντακτικά πρόταση κρίσεως, π.χ.

(θ) «Θα επιθυμούσα να το σταματήσετε αυτό»

ίσως πρέπει να ανακαταταχθεί όχι ως διαπίστωση αλλ' ως γλωσσική ενέργεια που εκφράζει απαίτηση. Και μια παρόμοια ανακατάταξη ίσως είναι αναγκαία πριν αναλύσουμε μια σειρά από *φράσεις*.

7. *Η κατάσταση της τέχνης*

Αυτό το σύντομο εισαγωγικο κεφάλαιο εξέθεσε, με όρους μάλλον προγραμματικούς, μερικά από τα κύρια προβλήματα της ανάλυσης του λόγου. Μας παρουσιάζεται ο πειρασμός να θέσουμε το ψευδο-αφελές ερώτημα: η σπουδή του *συνειρμένου* λόγου είναι απλώς γλωσσολογία; Και για να επιχειρηματολογήσουμε όπως ο **W. Labov** (**Some principles of linguistic methodology**, άρθρο στο **Language in Society**, 1, 1, 97-120), υπάρχει κατι τετριμμένο σχετικά με τη σπουδή της γλώσσας που δεν μας επιτρέπει να περιγράψουμε και να εξηγήσουμε τους τρόπους με τους οποίους ο κόσμος μιλούν στους φίλους των, βάζουν τις φωνές στα παιδιά τους, διαπραγματεύονται σε καταστήματα και εστιατόρια κλπ. Για να απαντήσουμε ολοκληρωμένα σε τέτοιες ψευδο-αφελείς ερωτήσεις, δεν χρειάζεται μόνο να συζητήσουμε πλήρως τη θέση που κατέχει η γενίκευση σε οποιαδήποτε επιστημονική σπουδή, αλλά και να δώσουμε λογαριασμό για τη μεταβολή των σχέσεων μεταξύ γλωσσολογίας και άλλων επιστημονικών κλάδων, στους οποίους περιλαμβάνονται η φιλολογική κριτική, η ανθρωπολογία και η φιλοσοφία.

Δεν υπάρχει ούτε μία *συγκεκριμένη* εξέλιξη που να οδήγησε στη σύγχρονη χιονοστιβάδα των εργασιών των σχετικών με το λόγο. Υπήρξε μάλλον μια αθροιστική συναίνεση, κυρίως μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1960, που ζητούσε να αμφισβητηθεί η γλωσσολογία των **Saussure**, **Bloomfield**, **Chomsky**. Όπως έδειξα κιόλας με συντομία, αυτή η συναίνεση προήλθε χάρη στην εργασία περισσότερων επιστημονικών κλάδων. Κάποιοι, από τους επιστήμονες που κυρίως συνέβαλαν σε αυτό,προέρχονταν από: την ανθρωπολογία και μάλιστα την εθνογραφία (**Gumperz**, **Hymes**)· την κοινωνιολογία (**Goffman**) και ιδιαίτερα την εθνομεθοδολογία (**Sacks**, **Schegloff**)· τη φιλοσοφία (**Austin**, **Searle**)· την *τεχνητή ευφυία* (**Winograd**) και την κοινωνιογλωσσολογία (**Labov**)· και από ουσιαστικές περιοχές που μόνες τους καλύπτουν τη γλωσσολογία, την ψυχολογία και την κοινωνιολογία, όπως είναι η παιδική γλώσσα (**Ervin**, **Tripp**, **Ochs Keenan**). Όλοι αυτοί οι επιστήμονες και συνέβαλαν στην αυξανόμενη συναίνεση ότι μέγα μέρος της γλωσσολογίας είναι τεχνητό και περιορισμένο (όχι εκ λόγων ανάγκης)

σε δεδομένα και μεθόδους, και συνεισέφεραν σημαντικά στην έρευνα του προβλήματος «πώς χρησιμοποιείται η γλώσσα».

Γνωρίζω πολύ καλά ότι υπάρχουν και άλλες σημαντικές περιοχές μελέτης (π.χ., η κοινωνική ψυχολογία) και σημαντικές πλευρές της γλωσσικής *αλληλεπίδρασης* μεταξύ ανθρώπων, π.χ. τόνος και ύψος φωνής (intonation) και χειρονομίες (Kinesics) που καλά καλά δεν τις ανέφερα. Δεν συζήτησα επίσης στο βιβλίο τούτο το ευρύ βεληνεκές των εφαρμογών της αναλύσεως του λόγου, αν και το συζήτησα αλλού (M. Stubbs, Applied discourse analysis and educational linguistics· τυπώνεται). Μπορώ μόνο να τονίσω ότι κανείς δεν είναι σε θέση να γράψει μια περιεκτική παρουσίαση του τι είναι η «ανάλυση του λόγου». Το θέμα ταυτόχρονα και είναι πολύ ευρύ και στερείται σημαντικά κέντρου (focus) χωρίς να υπάρχει πάνω σε αυτό γενική συμφωνία. Για σύγκριση σχετικά φαντασθείτε κάποιον να προσπαθεί να γράψει ένα βιβλίο που απλώς τιτλοφορείται Γραμματική στη δεκαετία, έστω, του 1920. Ό,τι έχει γραφεί πάνω στο θέμα της αναλύσεως του λόγου είναι λειψό (partial) και αμφισβητήσιμο.

Δεν επιθυμώ επομένως να υποστηρίξω ότι «γλωσσολογία» σημαίνει «ανάλυση του λόγου», ούτε ότι η ανάλυση του λόγου θα πρέπει να γίνει χωριστός υποκλάδος της γλωσσολογίας. Ένας παρόμοιος διαχωρισμός των επιστημών και των κλάδων τους είναι συχνά χρήσιμος μέχρι το σημείο που θα διαπιστωθεί ότι υπάρχει μια ενδιαφέρουσα σειρά από φαινόμενα, (που τα αγνοούσαμε προηγουμένως) και που θα πρέπει να μελετηθεί. Εξάλλου ένα σπουδαιότερο επιχείρημα είναι και το ότι μια ολοκληρωμένη άποψη για τη γλώσσα πρέπει να λάβει υπόψη της την καθημερινή χρήση της γλώσσας *στον λογικά συνειρμένο λόγο*.

Τελειώνω εδώ λοιπόν αυτό το κεφάλαιο με κάποιες μου ενέργειες που με αφορούν και εκπληρώνουν πολλές λειτουργίες: απολογούμαι, παραπονούμαι, ορίζω, ειδοποιώ και προειδοποιώ. Εξάλλου, παραδέχομαι εδώ και το ότι υπάρχει κάτι μάλλον μη ικανοποιητικό σχετικά με αυτές τις πρωθύστερες γλωσσικές πράξεις· αντί να προχωρώ στην ανάλυση του λόγου, να παραπονούμαι για τις δυσκολίες της. Στο επόμενο κεφάλαιο θα προσπαθήσω λοιπόν να αρχίσω να αναλύω *κάποια αποσπάσματα φυσικού διαλόγου*.

(Από το βιβλίο του Michael Stubbs «Discourse Analysis» London 1983, το κεφ. 1, σελ. 1-12: «Discourse Analysis: A Programmatic Introduction»).

μετ. ΑΝΤ. Η. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

Γ. Μ. Ιγνατιάδη
Φιλόλογου, Σχολικού Συμβούλου

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΔΟΜΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

σε συσχετισμό και με γραμματικές της καθαρεύουσας και της νεοελληνικής γλώσσας.[1]

1. Εισαγωγή.

Η εργασία αυτή στηρίχτηκε στη μελέτη 179 βιβλίων γραμματικής και 44 αναλυτικών προγραμμάτων σχολείων πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης με αντικειμενικό στόχο:

α) Να επισημανθούν και διερευνηθούν προβλήματα δομής, που αντιμετώπισαν οι συγγραφείς των γραμματικών αυτών στη σύνθεση και περιγραφή των γραμματικών φαινομένων.

β) Να εντοπιστούν ενδιαφέρουσες λύσεις, που δόθηκαν στα προβλήματα αυτά και

γ) Να εξαχθούν συμπεράσματα χρήσιμα για τη συγγραφή α) μιας γραμματικής βιβλίου γλωσσικής διδασκαλίας και β) μιας γραμματικής, που θα χρησιμοποιείται ως βιβλίο αναφοράς.

Από τα 179 βιβλία τα 49 είναι γραμματικές της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, τα 40 της καθαρεύουσας, τα 80 της νεοελληνικής δημοτικής, τα 8 επιστημονικές γραμματικές και τα δύο κριτικές γραμματικών. Από 49 βιβλία γραμματικής της αρχαίας ελληνικής, το 1 είναι οδηγίες «προς μεθοδικήν διδασκαλίαν της γραμματικής,» τα 2 είναι ασκήσεις για τη διδασκαλία της γραμματικής ή «προς εμπέδωσιν των μεμαθημένων», το 1 βιβλίο γλωσσικής διδασκαλίας της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και τα 45 είναι γραμματικές της αρχαίας ελληνικής.

Οι 80 γραμματικές της νεοελληνικής δημοτικής και οι 40 της καθαρεύουσας αποτελούν το σύνολο των γραμματικών της δημοτικής και καθαρεύουσας που υπάρχουν στην κεντρική βιβλιοθήκη, στο σπουδαστήριο της γλωσσολογίας, της νεοελληνικής Φιλολογίας του Α.Π.Θ. και στη Δημοτική βιβλιοθήκη της Θεσσαλονίκης. Οι υπόλοιπες, 49 της αρχαίας ελληνικής, 8 επιστημονικές και 2 κριτικές γραμματικών, είναι μια επιλογή από τις γραμματικές που υπάρχουν στις παραπάνω Βιβλιοθήκες. Χρησιμοποιήθηκαν ακόμη και γραμματικές από ιδιωτικές βιβλιοθήκες.

Όλες αυτές οι γραμματικές έχουν γραφεί κι έχουν εκδοθεί μετά το 1821 μια χρονολογία περισσότερο συμβατική και λιγότερο καθοριστική. Προτιμήθηκε όμως αυτό το χρονικό όριο, γιατί μετά την Ελληνική επανάσταση και τη δημιουργία Ελληνικού κράτους άρχισε να διδάσκεται η ελληνική γλώσσα συστηματικά στην οργανωμένη εκπαίδευση. Εξαίρεση έγινε για ορισμένες γραμματικές που έχουν γραφεί κι έχουν εκδοθεί πριν από το 1821 ή έχουν γραφεί πριν από το 1821 κι εκδόθηκαν μετά ((Δες πίνακα 1, 2, 3, 4 και 10).

1. Μεταπτυχιακή εργασία στην έδρα της κλασικής Φιλολογίας του Αριστ. Πανεπ. Θεσ/νίκης. Η εργασία άρχισε και ολοκληρώθηκε προτού δημοσιευτούν τα δυο τεύχη «Νεοελληνική Γλώσσα» των Παν. Κάνδρου, Ε. Λανάρη. Α. Μουμιτζάκη, Δ. Τάκη και Χρ. Τσολάκη, για τη γλωσσική διδασκαλία στο Γυμνάσιο.

Είναι γραμματικές, που καθε μια παρουσιάζει ενδιαφέρον για κάποιο λόγο:

Α) Της αρχαίας Ελληνικής γλώσσας:

1) **Grammatici Graeci, Apollonii Dyscoli Quae Supersunt:, R. Shneider et Vheig Lipsiae 1878** (γράφηκε το 2ο αι. μ.Χ.).

2) **Dionysii Thracis, Ars Grammatica, edidit G. Vheig, Lipsiae 1883** (γράφηκε το 2ο αι. π.Χ.).

3) Κ. Λασκάρεως του Βυζαντίου, Γραμματική, Ενετίησιν 1787 (γράφηκε τον 15ον αι. μ.Χ.).

4) Κ. Λασκάρεως του Βυζαντίου, Γραμματική, Ενετίησιν 1819 (γράφηκε τον 15ο αι. μ.Χ.).

5) Κ. Λασκάρεως, Γραμματική, χ.χ. (γράφηκε τον 15ο αι.).

6) Θεοδ. Γαζή, Γραμματικής εισαγωγής, βιβλία τέσσερα, Ενετίησι 1801 (γράφηκε τον 15ο αι.).

7) Παχωμίου Ρουσάνου, κατά χυδαϊζόντων και αιρετικών και άλλα του αυτού νυν πρώτον εκδιδόμενα εκ κωδίκων της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης υπό Ι. Βασιλικού. Προθεωρία εις την Γραμματικήν. Εν Τεργέστη 1908 (γράφηκε 16ο αι.).

Β) Της καθαρεύουσας:

1) Αδ. Κοραή, των μετά θάνατον ευρεθέντων τ. 6ος περιέχων Απολλωνίου του Δυσκόλου τα περί συντάξεως Βιβλ. Δ και την Γραμματικήν αυτού της κοινής ελληνικής γλώσσης πρώτον νυν εκδιδόμενα επιμ. Ν.Δ. Δαμαλά. Εν Αθήναις 1888 (γράφηκε το 1796;).

2) Δημητρίου Νικολάου Δαρβάρεως, Γραμματική απλοελληνική εις χρήσιν των ομογενών νέων, εν Βιέννη 1806).

Γ) Της Νεοελληνικής Δημοτικής:

1) **Nicolas Sophianos: Grammaire du grec vulgaire; Paris 1874** (γράφηκε το 1545).

2) **Girolano Germano; Grammaire et Vocabulaire du grec vulgaire: Publies d' après l' edition de 1622 par H. Pernot Paris 1907** (α' εκδ. **Roma 1622**).

3) Σπανού Κανέλλου, Γραμματική της Κοινής των Ελλήνων γλώσσης (συγγραφείσα εν έτει 1749) και νυν πρώτον εκδιδομένη εκ κώδικος της Μαρκιανής βιβλιοθήκης υπό Ι. Βασιλικού εν Τεργέστη 1908.

4) Δημ. Καταρτζή, Γραμματική της φυσικής γλώσσας, εκδ. και σχόλια Κ. Δημαρά, Αθήνα 1957 (γράφηκε 1789;).

5) Αθ. Χριστόπουλου, Γραμματική της Αιολοδωρικής, ήτοι της ομιλουμένης τωρινής των Ελλήνων γλώσσας, εν Βιέννη 1805.

Από τα 44 αναλυτικά τα 15 είναι εγκύκλιοι του Υπουργείου, οδηγίες για τη διδασκαλία των μαθημάτων, ωρολόγια και αναλυτικά προγράμματα των Δημοτικών Σχολείων από το 1834-1982. Τα υπόλοιπα 29 είναι προγράμματα αναλυτικά και ωρολόγια ελληνικών Σχολείων, Γυμνασίων και Λυκείων από το 1833-1983.

2. Χρόνος και τόπος έκδοσης των γραμματικών.

Αν παρατηρήσουμε το χρόνο συγγραφής και έκδοσης και τον τόπο έκδοσης των γραμματικών, διαπιστώνουμε ότι έχουν συγγραφεί και εκδοθεί (πίν. 1, 2, 3, 4 & 9):

2.1. Πριν από το 1821: Εφτά γραμματικές της αρχαίας ελληνικής, όλες σε πόλεις ευρωπαϊκές, δύο στη Λειψία, 4 στην Ενετία και 1 στην Τεργέστη. Συγγραφείς είναι ο Απολλώνιος ο Δύσκολος, ο Διονύσιος ο Θραξ, ο Κ. Λάσκαρις, ο Θεοδ. Γαζής και ο Ρουσάνος Παχώμιος. Δυο γραμματικές της καθαρεύουσας, μια στη Βιέννη (1806) και μια που γράφηκε στην Ευρώπη πριν από το 1821 και εκδόθηκε στην Αθήνα το 1888. Συγγραφείς και των δυο γραμματικών αυτών είναι Έλληνες λόγιοι. Της α΄ είναι ο Δημ. Νικ. Δάρβαρις και της β΄ ο Αδ. Κοραής. Πέντε της νεοελληνικής δημοτικής, δυο στο Παρίσι, μια στην Τεργέστη μια στη Βιέννη και μια οπου γράφηκε πριν από το 1821 αλλά εκδόθηκε στην Αθήνα το 1957. Συγγραφείς των γραμματικών αυτών είναι τέσσερις Έλληνες, ο Sophianos Nicolas, ο Σπανός Κανέλλος, ο Δημ. Καταρτζής, ο Αθανάσιος Χριστόπυλος και ένας ξένος, ο Girolano Germano.

Πρέπει να επισημάνουμε το πρώιμο ενδιαφέρον των Ελλήνων, αλλά και των ξένων λογίων για τη νεοελληνική δημοτική. Είναι φυσικό, πριν από το 1821, όλες οι γραμματικές να εκδίδονται μακριά από την Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, σε πόλεις ευρωπαϊκές με ανθούσες παροικίες Ελλήνων, 4 στη Βενετία, 2 στη Βιέννη, 2 στην Τεργέστη, 2 στο Παρίσι και 2 στη Λειψία.

2.2. Στη δεκαετία 1821-1830: Τρεις γραμματικές της αρχαίας ελληνικής και μια της νεοελληνικής δημοτικής. Και οι τέσσερις εκδίδονται έξω από την Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, αλλά η μια στην Κέρκυρα, που βρίσκεται κάτω από την προστασία της Μ. Βρεττανίας, με δαπάνη του Ιονίου Κράτους. Αυτή είναι μετάφραση από τα γερμανικά της ελληνικής γραμματικής του Φιλ. Βούτμανου με μικρές επανορθώσεις και προσθήκες που έκανε ο γιατρός Στεφ. Οικονόμου. Οι άλλες δυο, η μια της αρχαίας ελληνικής και η άλλη της νεοελληνικής δημοτικής, εκδίδονται στην Οδησσό, στο τυπογραφείο του Σχολείου των Ελλήνων εμπόρων της Οδησσού. Συγγραφέας τους είναι ο Κων/νος Βαρδαλάχος. Οι γραμματικές προορίζονταν για τα παιδιά των Ελλήνων, που φοιτούν στο ελληνικό σχολείο της Οδησσού. Το γεγονός ότι υπάρχει ελληνικό τυπογραφείο στην Οδησσό και ότι σ' αυτό εκδίδονται δυο γραμματικές για σχολική χρήση δείχνει την πνευματική ανάπτυξη της ελληνικής παροικίας της Οδησσού και την αυτάρκειά της, ως ένα βαθμό, σε διδακτικά βιβλία την εποχή αυτή. Δεν έχει μικρότερη σημασία ότι την ίδια δεκαετία εκδίδεται ελληνική γραμματική στην Πέστη της Αυστροουγγαρίας από το Στέφανο Κομητά.

2.3. Στη δεκαετία 1831-1840: Τρεις γραμματικές της αρχαίας ελληνικής, μια της καθαρεύουσας και μια της νεοελληνικής δημοτικής. Από τις πέντε γραμματικές οι τρεις εκδίδονται στο ελεύθερο ελληνικό κράτος, μια στην Αίγινα (1832) και δυο στην Αθήνα (1839) και μόνο δυο έξω από το ελληνικό κράτος, μια στη Λειψία (1835) και μια στη Στεφανούπολη (1836). Συγγραφέας της τελευταίας γραμματικής «Παιδαγωγική Γραμματική πρακτική της παλαιάς ελληνικής» είναι ο Εμμαν. Βασκίδης από το Μελένικο της Μακεδονίας. Η γραμματική τυπώνεται στο τυπογραφείο του Ιωάννη Gutt στη Στεφανούπολη, ρουμανική πόλη (σημερ. Μπρασόβ) «εις χρήσιν των εν Σιστοβίω αυτού μαθητών». Το Σιστόβιον είναι πόλη της σημερινής Βουλγαρίας στις όχθες του Δούναβη (σήμερα Σβιστόβ). Η ελληνική παροικία του Σιστοβίου στις αρχές του 19ου αι. ήταν πολύ ανθηρή. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός αυτό, ότι στις αρχές του 19ου αι. σε μια πόλη της σημερινής Ρουμανίας, στη Στεφανούπολη, εκδίδεται γραμματική της αρ-

χαίας ελληνικής, για να χρησιμοποιηθεί από μαθητές του Σιστοβίου, στα σύνορα Ρουμανίας Βουλγαρίας.

2.4. Στις δεκαετίες 1841-1850, 1851-60 και 1861-1870: Εκδίδονται αντίστοιχα εφτά, μια και τρεις γραμματικές της αρχαίας ελληνικής, καμιά της καθαρεύουσας και της νεοελληνικής δημοτικής. Το γεγονός αυτό εξηγείται, αν λάβουμε υπόψη μας μας ότι τα χρόνια αυτά και στο Δημοτικό Σχολείο διδάσκεται μόνον η αρχαία ελληνική γλώσσα. Ανάγνωση και γραφή της νέας ελληνικής γλώσσας (καθαρεύουσας) στα Δημοτικά Σχολεία φαίνεται ότι άρχισε μόλις στα 1878 σύμφωνα με το Ν.ΧΘ'/1878 (Χρ. Λέφα, Ιστορία της εκπαιδεύσεως, εν Αθήναις, 1942, 73).

Από τις 11 γραμματικές οι οχτώ τυπώνονται στην Αθήνα, μια στην Ερμούπολη της Σύρου και δυο στην Κωνσταντινούπολη, καμιά σε χώρα ευρωπαϊκή. Από δω και πέρα οι περισσότερες γραμματικές εκδίδονται στην Αθήνα.

2.5. Στη δεκαετία 1871-1880: 1 της αρχαίας ελληνικής στην Κωνσταντινούπολη, 1 της καθαρεύουσας στην Αθήνα και 1 επιστημονική της αρχαίας στη Σμύρνη.

2.6. Στη δεκαετία 1881-1890: 5 της αρχαίας ελληνικής, 4 της καθαρεύουσας και 1 της νεοελληνικής δημοτικής. Οι 8 γραμματικές εκδίδονται στην Αθήνα, 1 στην Κωνσταντινούπολη και 1 στη Θεσ/νίκη, η πρώτη στα νεότερα χρόνια.

Η καθιέρωση της διδασκαλίας της νεοελληνικής (καθαρεύουσας) με το Ν.ΧΘ'/1878 και της μητρικής γλώσσας με το νομοσχέδιο του 1889 στα Δημοτικά Σχολεία εξηγεί την έκδοση δυο γραμματικών της καθαρεύουσας και μιας της νεοελληνικής δημοτικής στην εικοσαετία 1870-1890.

2.7. Στη δεκαετία 1891-1900: 1 γραμματική-ασκήσεις της αρχαίας ελληνικής και μια της καθαρεύουσας στην Αθήνα.

2.8. Στη δεκαετία 1901-1910: 3 της αρχαίας, 5 της καθαρεύουσας, 2 της νεοελληνικής δημοτικής και 1 επιστημονική της νεοελληνικής δημοτικής. Οι 9 γραμματικές εκδίδονται στην Αθήνα, μια στη Σμύρνη και μια στο **Strassburg**.

Πρέπει να επισημάνουμε το ενδιαφέρον, που αρχίζει να εκδηλώνεται για τη μελέτη της νεοελληνικής δημοτικής. Το δείχνουν η επιστημονική γραμματική της ρωμαίικης γλώσσας του Μ. Φιλήντα και οι δυο αξιόλογες γραμματικές της δημοτικής, του Γ. Ροντάκη και του **Thumb**. Το ενδιαφέρον των ξένων για τη δημοτική κορυφώνεται στην επόμενη δεκαετία με τις γραμματικές του **Renkin** και του **Pernot**.

2.9. Στη δεκαετία 1911-1920: 2 της αρχαίας, 4 της καθαρεύουσας, 5 της νεοελληνικής δημοτικής και 1 επιστημονική της δημοτικής. Οι 9 εκδίδονται στην Αθήνα, 2 στο Παρίσι και 1 στην Πάτρα. Για πρώτη φορά έχουμε τόσες πολλές γραμματικές της δημοτικής. Το γεγονός δεν είναι τυχαίο· οφείλεται στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917, που καθιερώνει τη διδασκαλία της δημοτικής στα Δημοτικά Σχολεία.

2.10. Στη δεκαετία 1921-1930: 3 της αρχαίας, 2 της καθαρεύουσας, 2 της δημοτικής, 1 επιστημονική της δημοτικής, 1 επιστημονική της αρχαίας και 2 κριτικές γραμματικών. Οι 10 εκδίδονται στην Αθήνα και 1 στη **New York**.

2.11. Στη δεκαετία 1931-40: 1 της αρχαίας, 7 της καθαρεύουσας, 5 της νεοελληνικής και 1 επιστημονική της δημοτικής. Οι 11 εκδίδονται στην Αθήνα, 1 στην Πόλη και 2 στη Λάρισα. Το ενδιαφέρον για τη νεοελληνική, καθαρεύουσα και δημοτική, συνεχίζεται αυξανόμενο. Αντίθετα μειώνεται το ενδιαφέρον για την αρχαία. Αν στη δεκαετία αυτή εκδίδεται μια γραμματική της αρχαίας, του Αχ. Τζάρτζανου, στην επόμενη μια και στη μεθεπόμενη καμιά. Από τις γραμματικές της δημοτικής πρέπει ν' αναφέρουμε τη Γραμματική του Ηλ. Βουτιερίδη, του Μιχ. Οικονόμου και την επιστημονική Γραμματική του Γ. Ψυχάρη.

2.12. Στη δεκαετία 1941-50: 8 της καθαρεύουσας, 16 της δημοτικής και 1 επιστημονική, της αρχαίας, του Ι. Σταματάκου. Οι 22 εκδίδονται στην Αθήνα, 1 στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, 1 στην Πόλη και 1 στην Πάτρα.

Ο ασυνήθιστα μεγάλος αριθμός των γραμματικών της νεοελληνικής, που δημοσιεύονται στη δεκαετία αυτή πρέπει να οφείλεται στη νεοελληνική γραμματική της δημοτικής του Μ. Τριανταφυλλίδη. Όλες σχεδόν οι γραμματικές της δημοτικής ακόμη και της καθαρεύουσας στηρίζονται σ' αυτήν. Παρουσιάζει ενδιαφέρον να μελετηθεί ποια και πόση επίδραση άσκησε η νεοελληνική γραμματική του Μ. Τριανταφυλλίδη σ' όλες τις γραμματικές της νεοελληνικής που εκδόθηκαν μετά το 1941.

2.13. Στη δεκαετία 1951-60: 3 της καθαρεύουσας, 4 της νεοελληνικής δημοτικής και 1 επιστημονική της νεοελληνικής ποντιακής. Οι 7 εκδίδονται στην Αθήνα και 1 στο Λονδίνο.

2.14. Στη δεκαετία 1961-70: 2 της αρχαίας, 10 της δημοτικής, καμιά της καθαρεύουσας. Οι 6 εκδίδονται στην Αθήνα, 2 στη Θεσ/νίκη, 1 στη Νέα Υόρκη, 1 στο Βερολίνο, 1 στο Μόναχο και 1 στη Ρώμη.

2.15. Στη δεκαετία 1971-80: 5 της αρχαίας, 11 της δημοτικής, καμιά της καθαρεύουσας. Οι 12 εκδίδονται στην Αθήνα και οι 4 στη Θεσσαλονίκη.

Από την προηγούμενη ήδη δεκαετία δεν είχαμε καμιά γραμματική της καθαρεύουσας. Ούτε στη δεκαετία του 1980, αλλά ούτε και μέχρι σήμερα, γιατί εντωμεταξύ καθιερώθηκε σ' όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης η διδασκαλία της δημοτικής.

2.16. Στο διάστημα 1981-84: 1 της αρχαίας, 10 της δημοτικής, καμιά της καθαρεύουσας. Οι 10 εκδίδονται στην Αθήνα και 1 στη Λευκωσία.

2.17. Χωρίς χρονολογία έκδοσης έχουμε: 1 της αρχαίας, δύο της καθαρεύουσας και 7 της δημοτικής.

2.18. Από τις 179 γραμματικές που αποδελτιώθηκαν οι 125 (69,70%) εκδόθηκαν στην Αθήνα, οι 7 (3,94%) στη Θεσ/νίκη, οι 6 (3,37%) στην Κων/πολη, οι 4 (2,25%) στο Παρίσι, οι 3 (1,68%) στη Βενετία, οι 3 (1,68%) στη Λειψία, από 2 (1,12%) στη Βιέννη, Τεργέστη, Νέα Υόρκη, Οδησσό, Σμύρνη, Πάτρα, Λάρισα και 1 (0,56%) στην Αίγινα, Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, σε χώρα της Ανατολικής Ευρώπης, Βερολίνο, Χανιά, Ερμούπολη Σύρου, Κέρκυρα, Λευκωσία, Λονδίνο, Μόναχο, Πειραιά, Πέστη, Ρώμη, Στεφανούπολη (σημ. Ρουμανίας), Στρασβούργο και 1 χωρίς τόπο.

Οι αριθμοί μιλούν μόνοι τους, δε χρειάζονται σχόλια.

3. Τυπολογία των γραμματικών. Προβλήματα δομής.

3.1. Τυπολογία των γραμματικών της αρχαίας ελληνικής γλώσσας.

Για να κατατάξουμε τις γραμματικές σε τύπους τις μελετήσαμε διαχρονικά. Ξεκινώντας από την πιο παλιά γραμματική προχωρήσαμε στις νεότερες.

Για την κατάταξη των γραμματικών σε τύπους ως βασικά κριτήρια πήραμε
α) την προτεραιότητα που δίνει ο συγγραφέας στην περιγραφή των γραμματικών φαινομένων, δηλ. αν περιγράφει πρώτα γραμματικά φαινόμενα φωνολογίας ή μορφολογίας και
β) τον τρόπο με τον οποίο τα περιγράφει, δηλ. αν εξαντλεί την περιγραφή των γραμματικών φαινομένων της φωνολογίας και μετά προχωρεί στη φωνολογία ή περιγράφει στην αρχή ορισμένα απ' αυτά και πιο κάτω τα υπόλοιπα ή σε πρώτη φάση περιγράφει γενικα τα φαινόμενα μιας κατηγορίας και σε δεύτερη τα ίδια με λεπτομέρεια.

Έτσι διαπιστώσαμε δυο κύριους τύπους γραμματικών, τον τύπο 1 που περιγράφει πρώτα τα γραμματικά φαινόμενα της φωνολογίας και μετά τη μορφολογίας και τον τύπο 2, που τα περιγράφει με αντίστροφη σειρά. Οι δυο αυτοί κύριοι τύποι διαφοροποιούνται σταδιακά και δημιουργούνται με τον τρόπο αυτό παραλλαγές των δυο βασικών τύπων.

3.1.1. Τύπος 1 και παραλλαγές του.

3.1.1.1. Τύπος 1: Φ, M^E κ-α-(κ), (Σ).

Τύπος 1 γραμματικής της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, θεωρήθηκε η δομή της πιο παλιάς γραμματικής της αρχαίας ελληνικής που μας σώθηκε, της γραμματικής τέχνης του Διονυσίου του Θρακιώτη (2 π.Χ. περίπου): **Grammatici Graeci, Lipsiae 1883, Dionysii Thracis, Ars Grammatica, Edidit G. Vhlig.**

Βασικά χαρακτηριστικά του τύπου 1 είναι ότι ο συγγραφέας περιγράφει πρώτα γραμματικά φαινόμενα φωνολογίας: Φ. Μετά περιγράφει φαινόμενα μορφολογίας παράλληλα με προβλήματα δημιουργίας λέξεων, ετυμολογικού (παραγωγής και σύνθεσης)): M^E. Ξεκινά από τα κλιτά μερη του λόγου με τη σειρά, όνομα, ρήμα, μετοχή, άρθρο, αντωνυμία και τελειώνει με τα άκλιτα πρόθεση, επίρρημα, σύνδεσμος: κ-α. Ο συγγραφέας δεν αναφέρεται καθόλου σε συνταχτικά φαινόμενα.

Συνοπτικά παριστάνουμε τον τύπο της γραμματικής αυτής: Φ, M^E κ-α. Η αμέσως νεότερη γραμματική από κείνες που αποδελτιώσαμε, γραμματική του Απολλώνιου του Δύσκολου (2 μ.Χ.) ανήκει στον ίδιο τύπο, τύπο 1: **Grammatici Graeci, Apollonii Dyscoli, Quae Supersunt. Edidit R. Schneider et Vhlig Lipsiae 1878.** Εδώ ο συγγραφέας στο τέλος περιγράφει και συνταχτικά φαινόμενα: Σ. Η δομή της γραμματικής συνοπτικά παριστάνεται: Φ, M^E κ-α, Σ.

Στον ίδιο τύπο εντάσσεται και η γραμματική της αρχαίας ελληνικής γλώσσας ς του Αθανασίου Φλώρου χ.χ. Ο συγγραφέας στη διάρθρωση των γραμματικών φαινομένων, που περιγράφει είναι επηρεασμένος από τους αρχαίους γραμματικούς. Στον πρόλογο της γραμματικής του, σελ. 6, γράφει: «Εμελετήσαμεν κυρίως τους αρχαίους γραμματικούς, οι οποίοι έδωκαν ορθήν ερμηνείαν πολλών γραμματικών φαινομένων...». Και από τους δυο αρχαίους συγγραφείς διαφοροποιείται σε τούτο, ότι στη μορφολογία αρχίζει την περιγραφή από τα κλιτά μέρη του λόγου, πηγαίνει στα άκλιτα και επανέρχεται στα κλιτά. Η δομή της γραμματικής αυτής συνοπτικά είναι: Φ, M^E κ-α-κ.

Έτσι ο τύπος 1, που αντιπροσωπεύεται από τρεις γραμματικές παίρνει τη μορφή: Φ, M^{E} κ-α-(κ), (Σ). Δηλαδή περιγράφει πρώτα φαινόμενα φωνολογίας προχωρεί στη μορφολογία συνεξετάζοντας και φαινόμενα ετυμολογικού και σε μια περίπτωση τελειώνει με περιγραφή συντακτικών φαινομένων. Στη μορφολογία περιγράφει πρώτα τα κλιτά μέρη του λόγου και τελειώνει με τα άκλιτα· σε μια περίπτωση επανέρχεται και τελειώνει με τα κλιτά μέρη.

3.1.1.2. Τύπος 1^{α} επάλληλος του τύπου

$$1\text{: } \Phi,\ M^{(\Sigma)\text{-}(\Phi)\text{-}E\text{-}(\Lambda)}_{\kappa\text{-}\alpha\text{-}(\kappa),\ (\varepsilon),\ \varphi,\ \mu^{(\varepsilon)},\ (\varphi),\ (\Sigma)} \qquad (E\text{-}A)$$

Τύπος 1^{α} επάλληλος του τύπου 1 θεωρήθηκε η πρώτη γραμματική η οποία διαφοροποιείται από τις γραμματικές του τύπου 1 σε τούτο, ότι επανέρχεται και περιγράφει σε β΄ φάση τα ίδια φαινόμενα φωνολογίας και ετυμολογικού, που περιέγραφε πριν προσθέτοντας νέα στοιχεία και τελειώνει με συντακτικό.

Στον τύπο αυτό εντάσσονται οι γραμματικές:

1. Η γραμματική του Κων/νου Λάσκαρη του Βυζαντίου σε τρεις διαφορετικές χρονολογικά εκδόσεις.

α) Κων/νου Λασκάρεως του Βυζαντίου, Γραμματική η πάνυ ωφελιμωτάτη και αναγκαιοτάτη..., Ενετίησιν 1787.

β) Κων/νου Λασκάρεως, Γραμματική περιέχουσα πάσας τας εν ταις άχρι τούδε εκδόσεσιν ευρισκόμενα, συν δε τούτοις και άλλα τινά χρήσιμα τοις πρωτοπείροις μαθηταίς. Ενετίησιν 1819.

γ) Κων/νου Κων/νου Λασκάρεως Γραμματική χ.χ.

Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και των τριών γραμματικών είναι ότι αρχίζουν με την περιγραφή γραμματικών φαινομένων φωνολογίας και προχωρούν στην περιγραφή φαινομένων μορφολογίας συνεξετάζοντας παράλληλα και φαινόμενα ετυμολογικού και φωνολογίας (προσωδία, συναίρεση, κράση κλπ.). Π.χ. η δημιουργία λέξεων με την παραγωγή και τη σύνθεση απασχολούν το συγγραφέα, όταν περιγράφει και το όνομα και το ρήμα και τα άκλιτα μέρη του λόγου. Και οι τρεις γραμματικές επανέρχονται προς το τέλος στην περιγραφή φαινομένων ετυμολογικού και φωνολογίας και τελειώνουν με τα συντακτικά φαινόμενα: Φ, $M^{\Phi\text{-}E}$ κ-α, ε, φ, Σ.

2. Θεοδ. Γαζή, Γραμματικής εισαγωγή βιβλία τέσσερα, άπασαν μεν γραμματικήν θεωρίαν, λίαν ευμεθόδως και πολυμαθώς περιλαμβάνοντα νεωστί δε μετατυπωθέντα, Ενετίησι 1801.

Βιβλ. Α: Ο συγγραφέας αρχίζει με την περιγραφή φαινομένων φωνολογίας και προχωρεί στην περιγραφή φαινομένων μορφολογίας συνεξετάζοντας παράλληλα και φαινόμενα ετυμολογικού (παραγωγής και σύνθεσης) και φωνολογίας κάθε φορά που περιγράφει τα διάφορα κλιτά μέρη του λόγου.

Βιβλ. Β: «Μετά δε ταύτα πάλιν από των πρώτων αρξάμενοι, λέγομεν περί των αυτών, ώσπερ τινας τόπους των ειρημένων τιθέντες και πλείω άττα των καθ' έκαστον ανάγοντες εις αυτά» (σελ. 38). Στο Β΄ βιβλίο δηλ. επανεξετάζει με λεπτομέρεια τα ίδια φαινόμενα φωνολογίας και μορφολογίας που περιέγραψε στο Α΄ βιβλίο. Τα φαινόμενα μορφολογίας κι εδώ τα συνεξετάζει με φαινόμενα παραγωγής και σύνθεσης. Έτσι π.χ. στο Α΄ βιβλίο μας περιγράφει την κλίση των ονομάτων και ρημάτων, ενώ στο Β΄ βιβλίο κάνει παρατηρήσεις στην κλίση των ονομάτων

και περιγράφει το σχηματισμό των διαφόρων χρόνων και εγκλίσεων των ρημάτων.

Βιβλίο Γ: «Εφεξής... και περί προσωδίας και συλλαβής, ποσότητός τε και ορθογραφίας λεκτέον». Στο Γ' βιβλίο επανέρχεται στην περιγραφή φαινομένων φωνολογίας για τρίτη φορά. Τώρα περιγράφει τη χρήση των τόνων στα ονόματα και στα ρήματα προσθέτοντας και κανόνες ορθογραφίας.

Βιβλίο Δ: Τελειώνει με την περιγραφή συνταχτικών φαινομένων:

Φ, $M^{\Phi-E}$ κ-α, φ, μ^{ε}, φ, Σ.

3. Παχωμίου Ρουσάνου, Κατά χυδαϊζόντων και αιρετικών και άλλα του αυτού νυν πρώτον εκδιδόμενα εκ κωδίκων της Μαρκιανής βιβλιοθήκης υπό Ι. Βασιλικού εν Τεργέστη 1908 (γραφ.μ16ο αι.).

Στην αρχή περιγράφει φαινόμενα φωνολογίας και ύστερα μορφολογίας. Στη συνέχεια επανεξετάζει τα ίδια φαινόμενα φωνολογίας λεπτομερέστερα και τελειώνει με φαινόμενα μορφολογίας, που δεν περιέγραψε πριν:

Φ, M^{E} κ-φ, μ.

4. Νικ. Κεφαλίδη-Λ. Μουμτζάκη, Αρχαία Ελληνικά Α' Λυκείου, Αθήνα 1979. Το βιβλίο αυτό γράφηκε με σκοπό τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Αρχίζει με φαινόμενα φωνολογίας. Μετά περιγράφει φαινόμενα μορφολογίας και παράλληλα φαινόμενα συνταχτικού φωνολογίας και ετυμολογικού, που διαπλέκονται με τα φαινόμενα μορφολογίας και επανέρχονται διαδοχικά κατά την περιγραφή. Τελειώνει περιγράφοντας συνταχτικά φαινόμενα παράλληλα με φαινόμενα ετυμολογικού. Σε κάθε ενότητα μετά την περιγραφή των διαφόρων φαινομένων ακολουθούν και ασκήσεις γραμματικής και συνταχτικού:

Φ, $M^{\Sigma-\Phi-E-A}$ κ-α-κ, Σ^{E-A}

Έτσι ο τύπος 1^{α} αντιπροσωπεύεται από 6 γραμματικές και παίρνει τη μορφή:

Φ, $M^{(\Sigma)-(\Phi)-E-(A)}$ κ-α-(κ), (ε), φ $\mu^{(\varepsilon)}$, (φ), (Σ^{E-A}).

Δηλ. περιγράφει πρώτα φαινόμενα φωνολογίας προχωρεί στη μορφολογία συνεξετάζοντας και φαινόμενα φωνολογίας ή και ετυμολογικού ή και συνταχτικού. Κατά την περιγραφή των φαινομένων μορφολογίας αρχίζει από τα κλιτά και τελειώνει με τα άκλιτα· καμιά φορά τελειώνει και με τα κλιτά μέρη. Επανέρχεται ύστερα και περιγράφει άλλοτε φαινόμενα ετυμολογικού και φωνολογίας, άλλοτε φωνολογίας και μορφολογίας και άλλοτε φωνολογίας, μορφολογίας και φωνολογίας πάλι για δ' φορά. Τελειώνει τις πιο πολλές φορές με περιγραφή συνταχτικών φαινομένων ή συνταχτικών φαινομένων που συνεξετάζονται παράλληλα με φαινόμενα ετυμολογικού. Σε μια περίπτωση παρεμβάλλονται σ' όλες τις ενότητες και ασκήσεις για εμπέδωση.

3.1.1.3. Τύπος 1^{β}: Φ, Μκ = α, (Ε), (Σ), (Α) ή Φ, Μκ, Ε, Σ, α.

Τύπος 1^{β} θεωρήθηκε η πρώτη γραμματική που διαφοροποιείται και από τους δυο προηγούμενους τύπους, τον 1 και 1^{α}. Η γραμματική αυτή περιγράφει πρώτα γραμματικά φαινόμενα φωνολογίας χωρίς να επανέρχεται σ' αυτά, μετά φαινόμενα μορφολογίας χωρίς παράλληλα να κάνει αναφορά σε φαινόμενα φωνολογίας και ετυμολογικού, εξετάζοντας πρώτα τα κλιτά και ύστερα τα άκλιτα μέρη του λόγου. Τελειώνει με την περιγραφή φαινομένων ετυμολογικού και συνταχτικού χωρίς να επανέρχεται στη μορφολογία.

Στον τύπο 1^{β} ανήκουν οι γραμματικές:

1. Βούτμανου Φιλ., Ελληνική Γραμματική, πρώην μεν εκ του γερμανικού

μεταφρασθείσα κτλ. υπό Στεφ. Οικονόμου ιατρού, νυν δε μετατυπωθείσα μετά μικρών επανορθώσεων και προσθηκών τινών μεν εκ του πρωτοτύπου, τινών δε αλλαχόθεν... Κέρκυρα 1829.

Ο συγγραφέας στο Α΄ μέρος περιγράφει εκτεταμένα τα φαινόμενα μορφολογίας εξαντλώντας όσα θέλει να πει. Μετά περιγράφει φαινόμενα μορφολογίας αρχίζοντας από τα κλιτά και τελειώνει το Α΄ μέρος με το ετυμολογικό (παραγωγή και σύνθεση). Στο β΄ μέρος περιγράφει συντακτικά φαινόμενα: Φ, Μ κ-α, Ε, Σ.

2. Γενναδίου Γ. Γραμματική της αρχαίας ελληνικής γλώσσης τ. Α, εν Αιγίνη, 1832. Αρχίζει με την περιγραφή φαινομένων φωνολογίας, προχωρεί στη μορφολογία εξετάζοντας πρώτα τα κλιτά μέρη του λόγου και τελειώνει με το ετυμολογικό: Φ, Μ κ-α, Ε.

3. Λιβαδά Π. Στοιχεία της ελληνικής γραμματικής συνταχθέντα προς χρήσιν των μαθητών της εν Πειραιεί στρατιωτικής σχολής, εν Αθήναις 1848. Αρχίζει με τη φωνολογία, προχωρεί στη μορφολογία εξετάζοντας πρώτα τα άκλιτα και μετά τα κλιτά μέρη του λόγου. Λείπει το ετυμολογικό και η σύνταξη: Φ, Μ α-κ.

4. Καλλίφρονος Β. Γραμματική της αρχαίας ελληνικής γλώσσης, εν Κωνσταντινουπόλει 1850.

Αρχίζει με φωνολογία, προχωρεί στη μορφολογία εξετάζοντας πρώτα τα κλιτά και μετά τα άκοιτα μέρη του λόγου. Λείπει το ετυμολογικό και η σύνταξη: Φ, Μ κ-α, —.

5. Βερναρδάκη Δ.Ν., Ελληνική Γραμματική εις χρήσιν των ελληνικών Σχολείων, Αθήνησι 1865.

Περιγράφει πρώτα τα φαινόμενα φωνολογίας, μετά της μορφολογίας εξετάζοντας πρώτα τα κλιτά και μετά τα άκλιτα και στο τέλος φαινόμενα του ετυμολογικού: Φ, Μ κ-α, Ε.

6. Βερναρδάκη Δ.Ν., Ελληνική Γραμματική εις χρήσιν των ελληνικών σχολείων φιλοπονηθείσα υπό Δ.Ν. Βερναρδάκη εκδ. β΄ επί το βέλτιον και διδακτικότερον μεταρρυθμισθείσα εκδίδεται υπό Α. Σακελλαρίου Αθήνησι, 1868.

Έχει την ίδια δομή γενικά με την προηγούμενη γραμματική: Φ, Μ κ-α, Ε.

7. Πετρακίδου Π.Γ., Γραμματική της ελληνικής γλώσσης προς χρήσιν των ελληνικών σχολείων, εν Κων/πόλει 1879.

Έχει την ίδια δομή γενικά με την προηγούμενη γραμματική: Φ, Μ κ-α, Ε.

8. Ιωαννίδου Αδαμαντίου, Ελληνική γραμματική δια τα δημοτικά σχολεία, Αθήνησι 1881.

Έχει την ίδια δομή γενικά με την προηγούμενη: Φ, Μ κ-α, Ε.

9. Πετρακίδου Π.Γ., Γραμματική της ελληνικής γλώσσης, μάλιστα δε της αττικής διαλέκτου, εν Κων/πόλει 1884.

Δομή: Φ, Μ κ-α, Ε.

10. Χριστοδούλου Λ., Γραμματική μεγάλη της αρχαίας ελληνικής γλώσσης προς χρήσιν των μαθητών των ελληνικών σχολείων και γυμνασίων, εν Αθήναις 1885.

Δομή: Φ, Μ κ-α, Ε.

11. Ζηκίδου Γ., Μεγάλη γραμματική της αττικής πεζογραφικής διαλέκτου προς χρήσιν των ελληνικών σχολείων και γυμνασίων, εν Αθήναις 1885.

Δομή: Φ, Μ. α-κ, Ε. Η δομή της είναι ίδια με τη δομή των προηγούμενων γραμματικών με τη διαφορά ότι στη μορφολογία περιγράφει πρώτα τα άκλιτα και ύστερα τα κλιτά.

12. Κατεβαίνη Κων/νου, Γραμματική της ελληνικής γλώσσης και μάλιστα της αττικής διαλέκτου, εν Αθήναις 1889.
Δομή: Φ, Μ. α-κ, Ε. Έχει την ίδια δομή με την προηγούμενη.

13. Πανταζή Μιλτ., Γραμματική της αττικής διαλέκτου, εν Αθήναις 1902.
Δομή: Φ, Μ α-κ, Ε. Είναι ίδια η δομή της με την προηγούμενη.

14. Ρώσση Ι., Γραμματική της αρχαίας ελληνικής γλώσσης, μάλιστα δε της αττικής διαλέκτου, εν Αθήναις 1905.
Δομή: Φ, Μ κ-α, Ε.

15. Γενεράλι Εμμαν., Γραμματική της αρχαίας ελληνικής γλώσσης, εν Αθήναις 1905.
Δομή: Φ, Μ κ-α, Ε.

16. Φιλικού, Γραμματική της αρχαίας ελληνικής γλώσσης μετ' ασκήσεων προς χρήσιν των μαθητών των ελληνικών σχολείων, εν Αθήναις 1917.
Δομή: Φ, Μ κ-α, Ε, Α. Η γραμματική αυτή στο τέλος, ως παράρτημα, έχει και ασκήσεις.

17. Παντελάκη Σακελλαρίου, Γραμματική της αρχαίας ελληνικής γλώσσης, εν Αθήναις 1920.
Δομή: Φ, Μ κ-α, Ε, Α. Και η γραμματική αυτή στο τέλος έχει ασκήσεις ως παράρτημα.

18. Φάβη Βασ., Γραμματική της αρχαίας ελληνικής γλώσσης μετ' ασκήσεων υπό Μιχ. Μιχαηλίδου , προς χρήσιν των μαθητών του ελληνικού σχολείου, εν Αθήναις 1925.
Δομή: Φ, Μ κ-α, Ε, Α. Είναι η τρίτη γραμματική με ασκήσεις στο τέλος.

19. Καχριδή Θεοφ., Γραμματική της αρχαίας ελληνικής γλώσσης, Αθήναι 1926.
Δομή: Φ, Μ κ-α, Ε, Α. Κι εδώ έχουμε στο τέλος ασκήσεις.

20. Τζάρτζανου Αχ., Γραμματική της αρχαίας ελληνικής γλώσσης δια τα οκτατάξια γυμνάσια, πεντατάξια προγυμνάσια και αστικά σχολεία, εν Αθήναις 1938.
Δομή: Φ, Μ κ-α, Ε. Η ίδια δομή, λείπουν οι ασκήσεις.

21. Τζάρτζανου Αχ., Γραμματική της αρχαίας ελληνικής γλώσσης Α, Β, Γ Γυμνασίου, Αθήναι 1958.
Δομή: Φ, Μ κ-α, Ε.

22. Goodwin W., A Greek Grammar, New York, 1965.
Δομή: Φ, Μκ, Ε, Σ, α.

Ο συγγραφέας αρχίζει με τη φωνολογία προχωρεί στη μορφολογία και εξετάζει μόνο τα κλιτά μέρη του λόγου. Τα άκλιτα μερη τα εξετάζει μετά από το ετυμολογικό με τη σύνταξη.

23. Οικονόμου Μιχ., Γραμματική της αρχαίας ελληνικής, Θεσ/νίκη 1971 δια τα σχολεία της Μέσης Παιδείας.
Δομή: Φ, Μ κ-α, Ε.

24. Οικονόμου Μιχ., Γραμματική της αρχαίας ελληνικής, Αθήνα 1982, Α' Λυκείου.
Δομή: Φ, Μ κ-α, Ε.

Έτσι ο τύπος 1^{β} αντιπροσωπεύεται από 24 γραμματικές και παίρνει τη μορφή

Φ, Μκ = α, (Ε), (Σ), (Α)
ή Φ, Μ κ, Ε, Σ, α.

Δηλαδή ο τύπος αυτός της γραμματικής περιγράφει πρώτα φαινόμενα φωνολογίας χωρίς να επανέρχεται σ' αυτά. Μετά περιγράφει φαινόμενα μορφολογίας, χωρίς παράλληλα να κάνει αναφορά σε φαινόμενα φωνολογίας και ετυμολογικού εξετάζοντας άλλοτε πρώτα τα κλιτά και ύστερα τα άκλιτα και άλλοτε αντίστροφα. Τελειώνει άλλοτε εδώ, άλλοτε με την περιγραφή φαινομένων ετυμολογικού και συντακτικού και άλλοτε μόνον ετυμολογικού. Μερικές φορές ακολουθούν ασκήσεις.

3.1.1.4. Τύπος 1Υ επάλληλος του 1^{β}

Φ, Μ κ-α, (φ), (μ κ-α), (Φ ή φ), Ε, (Φ ή φ), (Σ)

Τύπος 1Υ επάλληλος του 1^{β} θεωρήθηκε η πρώτη γραμματική που διαφοροποιείται από όλες τις γραμματικές του τύπου 1^{β} σε τούτο, ότι πριγράφει φαινόμενα φωνολογίας, ύστερα φαινόμενα μορφολογίας και ετυμολογικού. Επανέρχεται όμως και περιγράφει τα ίδια φαινόμενα φωνολογίας προσθέτοντας νέα στοιχεία και τελειώνει με συντακτικό.

Στον τύπο αυτό ανήκουν οι γραμματικές:

1. Φρασικλή, Ελληνισμός τ. Α' Γραμματική, εν Λειψία 1835.

Περιγράφει πρώτα φαινόμενα φωνολογίας και μετά μορφολογίας εξετάζοντας πρώτα τα κλιτά και μετά τα άκλιτα μέρη του λόγου. Ύστερα, αφού περιγράφει φαινόμενα ετυμολογικού, επανέρχεται και περιγράφει λεπτομερειακά ορισμένα φαινόμενα φωνολογίας και τελειώνει με τη σύνταξη Φ, Μ κ-α, Ε, φ, Σ.

2. Πιτζίπιου Ιακ., Η λογική γραμματική της ελληνικής γλώσσης, εν Ερμουπόλει 1841.

Έχει την ίδια δομή με την προηγούμενη γραμματική Φ, Μ κ-α, Ε, φ, Σ.

3. Χρυσοβέργη Γ., Εγχειρίδιον Ελληνικής Γραμματικής δια τους πρωτοπείρους, Μέρος α' περιέχον τινας τύπους των μερών του λόγου, Αθήνησιν 1842 και

4. Μέρος β', περιέχον το περί δημιουργίας λέξεων (του ίδιου)

Δομή Φ. Μ κ-α, φ, Ε.

5. Κούμα Κ., Γραμματική δια σχολεία, έκδ. γ' εν Αθήναις, 1843, Α' Γραμματική πεζογράφων.

Ο συγγραφέας στο α' βιβλίο περιγράφει με συντομία λίγα φαινόμενα φωνολογίας, μετά περιγράφει φαινόμενα μορφολογίας εξετάζοντας πρώτα τα κλιτά μέρη (κλίση ονομάτων και ρημάτων) και μετά τα άκλιτα. Στο β' βιβλίο, που το επιγράφει «Ακριβεστέρα εξέτασις των προεκτεθειμένων», επανέρχεται και εξετάζει τα ίδια φαινόμενα φωνολογίας και μορφολογίας, αλλά από άλλη σκοπιά (παρατηρήσεις στις κλίσεις των ονομάτων, σχηματισμός χρόνων και εγκλίσεων κτλ.).

Στο γ' βιβλίο, που περιέχει την ετυμολογία των μερών του λόγου, περιγράφει πρώτα νέα φαινόμενα φωνολογίας, μετά φαινόμενα ετυμολογίας (σύνθεση και παραγωγή) και ακολουθούν νέα φαινόμενα φωνολογίας με κανόνες ορθογραφίας. Στο δ' βιβλίο περιγράφει τα συντακτικά φαινόμενα. Η δομή της γραμματικής συνοπτικά είναι

Φ, Μ κ-α, φ, μ κ-α, Φ, Ε, Φ, Σ.

6. Βάμβα Ν. Γραμματική, Τεχνολογικόν της αρχαίας ελληνικής γλώσσης, εκδίδεται προς χρήσιν των απανταχού ελληνικών σχολείων, εν Κων/πόλει 1845.

Ο συγγραφέας πρώτα περιγράφει φαινόμενα φωνολογίας, προχωρεί στη μορφολογία εξετάζοντας πρώτα τα κλιτά και μετά τα άκλιτα μέρη. Επανέρχεται και περιγράφει νέα φαινόμενα φωνολογίας, προχωρεί στην περιγραφή φαινομένων ετυμο-

λογικού και τελειώνει περιγράφοντας νέα στοιχεία φαινομένων φωνολογίας, που προανέφερε

Φ, Μ κ-α, Φ, Ε, φ.

7. Ρομπάκη Παν., Αρχαία Ελληνική Γραμματική, Αθήναι 1971. Περιγράφει πρώτα φαινόμενα φωνολογίας, ύστερα μορφολογίας εξετάζοντας πρώτα τα κλιτά και μετά τα άκλιτα, προχωρεί στην περιγραφή φαινομένων ετυμολογικού και τελειώνει περιγράφοντας λεπτομερέστερα φαινόμενα φωνολογίας, που είχε περιγράψει προηγουμένως Φ, Μ κ-α, Ε, φ.

Έτσι ο τύπος 1Υ επάλληλος του 1^{β} αντιπροσωπεύεται από 7 γραμματικές και παίρνει τη μορφή

Φ, Μ κ-α, (φ), (μ κ-α), (Φ ή φ), Ε, (Φ ή φ), (Σ).

Δηλαδή ο τύπος αυτός περιγράφει φαινόμενα φωνολογίας και μορφολογίας αρχίζοντας από τα κλιτά και τελειώνοντας με τα άκλιτα. Ύστερα άλλοτε επανέρχεται και περιγράφει για β΄ φορά φαινόμενα φωνολογίας, που περιέγραφε πριν και μετά περιγράφει φαινόμενα ετυμολογικού ή αντίστροφα. Άλλοτε περιγράφει για β΄ φορά τα ίδια φαινόμενα φωνολογίας και μορφολογίας, πιο κάτω νέα φαινόμενα φωνολογίας παρεμβάλλοντας και φαινόμενα ετυμολογικού και τελειώνει με ετυμολογικό. Άλλοτε επανέρχεται και περιγράφει για β΄,φορά νέα φαινόμενα φωνολογίας, κατόπιν περιγράφει φαινόμενα ετυμολογικού και τελειώνει με περιγραφή για γ΄ φορά φαινομένων φωνολογίας.

Συνολικά στον τύπο 1 και στις παραλλαγές του τύπου 1 εντάσσονται 40 γραμματικές.

3.1.2. Τύπος 2 και παραλλαγές του.

3.1.2.1. Τύπος 2^{α} επάλληλος του 2: Μ κ-α, (Ε), Φ, μ, (Ε), (Φ ή φ), Σ, (Α)

Τύπος 2^{α} επάλληλος του 2 θεωρήθηκε η πρώτη γραμματική, που ο συγγραφέας της περιγράφει πρώτα φαινόμενα μορφολογίας και μετά φωνολογίας, όπως ο τύπος 2. Διαφοροποιείται όμως απ' αυτόν σε τούτο, ότι επανέρχεται και περιγράφει τα ίδια περίπου φαινόμενα μορφολογίας λεπτομερέστερα και προχωρεί στην περιγραφή φαινομένων ετυμολογικού για α΄ φορά και φαινομένων φωνολογίας για β΄ φορά. Τελειώνει με συντακτικό και ασκήσεις.

Στον τύπο αυτό ανήκουν οι γραμματικές:

1. Κομητά Στεφ., Ελληνική Γραμματική, εν Πέστη 1828.

Περιγράφει πρώτα φαινόμενα μορφολογίας εξετάζοντας πρώτα τα κλιτά και ύστερα τα άκλιτα μέρη του λόγου και μετά φαινόμενα φωνολογίας. Επανέρχεται και περιγράφει λεπτομερέστερα τα ίδια φαινόμενα μορφολογίας. Ύστερα, αφού περιγράφει για α΄ φορά φαινόμενα ετυμολογικού, επανέρχεται και περιγράφει φαινόμενα φωνολογίας, που δεν περιέγραφε προηγουμένως. Και τελειώνει με συντακτικό, σύνθεση και ανάλυση λόγου, στοιχεία ορθοφωνίας και ασκήσεις.

Μ κ-α, Φ, μ, Ε, Φ, Σ, Α.

2. Βασκίδου Εμμ. Παιδαγωγική Γραμματική, πρακτική της παλαιάς ελληνικής, Στεφανούπολις 1836.

Βιβλίο Α΄ Τυπικόν. Περιγράφει τα 8 μέρη του λόγου αρχίζοντας από τα κλιτά.
Βιβλίο Β΄ Κανονικόν. Περιγράφει φαινόμενα φωνολογίας, επανέρχεται στη μορφολογία περιγράφοντας τα ίδια φαινόμενα λεπτομερέστερα (κανόνες κλίσεως ονομάτων, ρημάτων) ύστερα περιγράφει φαινόμενα ετυμολογικού και τέλος επανέρχεται στη φωνολογία περιγράφοντας νέα φαινόμενα φωνολογίας.

Βιβλίο Γ'. Περιγράφει συντακτικά φαινόμενα.

Μ κ-α, Φ, μ, Ε, Φ, Σ.

3. Γενναδίου, Γ., Γραμματική της ελληνικής γλώσσης προς χρήσιν των ελληνικών σχολείων του κράτους, συνταχθείσα μεν υπό Γ. Γενναδίου διασκευασθείσα δε νυν άλλοις τε πολλοίς συμπληρωθείσα υπό Γ. Παπασλιώτου, εν Αθήναις 1857.

Μέρος Α' βιβλίον Α'. Τυπικόν. Περιγράφει τα διάφορα μέρη του λόγου αρχίζοντας από τα κλιτά και τελειώνοντας με τα άκλιτα.

Μέρος Α' βιβλίον Β', Τεχνολογικόν. Περιγράφει φαινόμενα φωνολογίας, επανέρχεται και περιγράφει τα ίδια φαινόμενα μορφολογίας, που περιέγραφε πριν προσθέτοντας νέα στοιχεία (παρατηρήσεις, κανόνες κλίσης των ονομάτων, ανωμαλίες κτλ.).

Μέρος Α' βιβλίο Γ', Ετυμολογικό και

Μέρος Β' βιβλίο Δ', Περιγράφει φαινόμενα συντακτικού:

Μ κ-α, Φ, μ, Ε, Σ.

4. Σταθόπουλου Ηλ. Στοιχειώδης ελληνική γραμματική, ήτοι προκαταρκτική εισαγωγή εις την γραμματικήν της αρχαίας ελληνικής γλώσσης, εν Αθήναις 1865.

Μέρος Α', Τυπικόν. Περιγράφει τα μέρη του λόγου αρχίζοντας από τα κλιτά και τελειώνοντας με τα άκλιτα· προχωρεί μετά στην περιγραφή φαινομένων ετυμολογικού.

Μέρος Β' Τεχνολογικόν. Περιγράφει φαινόμενα φωνολογίας μετά επανέρχεται και περιγράφει, προσθέτοντας νέα στοιχεία, τα ίδια φαινόμενα μορφολογίας και φωνολογίας, που περιέγραφε προηγουμένως. Στο Γ' μέρος μας δίνει ορισμένα στοιχεία συντακτικού.

Μ κ-α, Ε, Φ, μ, φ, Σ.

Έτσι ο τύπος 2^{α} επάλληλος του 2 αντιπροσωπεύεται από 4 γραμματικές και παίρνει τη μορφή

Μ κ-α, (Ε), Φ, μ, (Ε), (Φ ή φ), Σ, (Α).

Δηλαδή περιγράφει πρώτα φαινόμενα μορφολογίας αρχίζοντας από τα κλιτά, προχωρεί μετά στα φαινόμενα φωνολογίας και μετά επανέρχεται περιγράφοντας φαινόμενα μορφολογίας και φωνολογίας ή τα ίδια προσθετοντας νέα στοιχεία (κανόνες, παρατηρήσεις) ή εντελώς νέα φαινόμενα. Το ετυμολογικό παρεμβάλλεται είτε μετά την α' περιγραφή φαινομένων μορφολογίας είτε μετά τη β'. Τελειώνει με περιγραφή φαινομένων συντακτικού. Σε μερικές περιπτώσεις ακολουθούν και ασκήσεις.

3.1.2.2. Τύπος 2^{β} επάλληλος του 2: (Σ), M^{Φ} κ, Ε, (φ), μ(κ)(α).

Τύπος 2^{β} επάλληλος του 2 θεωρήθηκε η πρώτη γραμματική, που αρχίζει με στοιχεία συντακτικού, μετά περιγράφει φαινόμενα μορφολογίας παράλληλα με φαινόμενα φωνολογίας, ετυμολογικού και επανέρχεται τέλος στη φωνολογία και μορφολογία προσθέτοντας νέα στοιχεία σε φαινόμενα, που περιέγραφε.

Στον τύπο αυτό μπορούμε να εντάξουμε τις γραμματικές:

1. Βαρδαλάχου Κων/νου, Γραμματική της ελληνικής γλώσσης εκ πολλών συνερανισθείσα, εν Οδησσώ 1829.

Η γραμματική έχει τη δομή που περιγράφαμε πιο πάνω:

Σ, M^{Φ} κ, Ε, φ, μκ.

2. Τζάρτζανου Αχ. Οδηγίαι προς μεθοδικήν διδασκαλίαν των εν τοις σχολείοις της μέσης παιδείας διδασκομένων μαθημάτων, Αθήναι 1928.
Ο συγγραφέας υποδεικνύει τα γραμματικά φαινόμενα να διδαχτούν με την ακόλουθη σειρά: Πρώτα φαινόμενα μορφολογίας, αρχίζοντας από τα κλιτά, παράλληλα με φαινόμενα φωνολογίας. Ύστερα ετυμολογικό και πάλι μορφολογία (άκλιτα μέρη του λόγου):

M^{Φ}κ, Ε, μα.

Έτσι ο τύπος 2^{β} επάλληλος του 2 αντιπροσωπεύεται από δυο γραμματικές και παίρνει τη μορφή

(Σ), M^{Φ}κ, Ε, (φ), μ (κ) (α).

Δηλαδή στην αρχή περιγράφει μερικά στοιχειώδη φαινόμενα συντακτικού, μετά φαινόμενα μορφολογίας παράλληλα με φαινόμενα φωνολογίας αρχίζοντας από τα κλιτά μέρη. Στη συνέχεια περιγράφει φαινόμενα ετυμολογικού, επανέρχεται ή στη φωνολογία και μορφολογία ή μόνο στη μορφολογία περιγράφοντας άκλιτα μέρη του λόγου.

3.1.2.3. Τύπος 2: Μ κ, (Ε), (Σ), (Φ).
Τύπος 2 θεωρήθηκε η πρώτη γραμματική, που αρχίζει με φαινόμενα μορφολογίας εξετάζοντας τα κλιτά μέρη του λόγου προχωρεί στη σύνταξη και τελειώνει με φωνολογία χωρίς να επανέρχεται, για να εξετάσει για β΄ φορά φαινόμενα, που περιέγραψε προηγουμένως.

Στον τύπο αυτό εντάσσονται οι γραμματικές:

1. Κοφινιώτου-Γερ. Βανδώρου, Αττική μέλισσα, ήτοι γραμματικαί ασκήσεις προς εμπέδωσιν των μεμαθημένων, εν Αθήναις 1897.
Η δομή της είναι: Μ κ, Σ, Φ.

2. Κεφαλίδη Νικ., Μεθοδικαί ασκήσεις δια την διδασκαλίαν της γραμματικής της αρχαίας ελληνικής γλώσσης μετά συνοπτικής θεωρίας ετυμολογικού, Θεσ/νίκη, 1974.
Αρχίζει με φαινόμενα μορφολογίας εξετάζοντας τα κλιτά μέρη του λόγου και τελειώνει με το ετυμολογικό: Μ κ, Ε.

Έτσι ο τύπος 2 αντιπροσωπεύεται από δυο γραμματικές και παίρνει τη μορφή:

Μ κ, (Ε), (Σ), (Φ).

Δηλαδή περιγράφει πρώτα φαινόμενα μορφολογίας και ύστερα ή τελειώνει με το ετυμολογικό ή προχωρεί στο συντακτικό και τελειώνει με φωνολογία.

3.1.2.4. Τύπος 2Υ: $M^{\Phi-E}$ κ-α-κ.

Τύπος 2Υ θεωρήθηκε η μοναδική γραμματική, που περιγράφει φαινόμενα μορφολογίας παράλληλα με φαινόμενα φωνολογίας και ετυμολογικού χωρίς να επανέρχεται, για να εξετάσει για β΄ φορά τα φαινόμενα, που περιέγραψε πριν. Στη μορφολογία εξετάζει πρώτα τα κλιτά μέρη προχωρεί στα άκλιτα και τελειώνει με τα κλιτά $M^{\Phi-E}$ κ-α-κ.

Η γραμματική αυτή είναι του Δελή Τριαντ., Γραμματική Τέχνη, ύλη και μεθοδική διδασκαλία της γραμματικής του αρχαίου λόγου τ. Α-Β, Αθήναι 1975.

(Η συνέχεια στο επόμενο)

Συνοπτικός πίνακας τύπων
γραμματικής της αρχαίας ελληνικής γλώσσας

Τύπος 1 και παραλλαγές του

α/α	τύπος	μορφή	αριθ.	ποσοστό
1.	Τύπος 1	Φ, M^{E} κ-α-(κ), (Σ)	3	(6,12%)
2.	Τύπος 1^{α} επάλληλος του τ. 1	Φ, $M^{(\Sigma)-(\Phi)-E-(A)}$ κ-α-(κ), (ε), φ, $\mu^{(\varepsilon)}$, (φ), $(\Sigma)^{(E-A)}$	6	(12.24%)
3.	Τύπος 1^{β}	φ, M κ = α, (Ε), (Σ), (Α) ή Φ, Μκ, Ε, Σ, α	24	(49%)
4.	Τύπος 1Υ επάλληλος του τ. 1^{β}	Φ, Μκ-α (φ), (μ κ-α), (Φ ή φ), Ε, (Φ ή φ), (Σ)	7	(14,28%)
		Σύνολο γραμματικών τύπου 1 και παραλλαγών του	40	(81,63%)

Τύπος 2 και παραλλαγές του

1.	Τύπος 2^{α} επάλληλος του τ. 2	Μ κ-α, (Ε), Φ, μ, (Ε), (Φ ή φ), Σ, (Α)	4	(8,16%)
2.	Τύπος 2^{β} επάλληλος του τ. 2	(Σ), M^{Φ}κ, Ε, (φ), μ (κ) (α)	2	(4,08%)
3.	Τύπος 2	Μκ, (Ε), (Σ), (Φ)	2	(4,08%)
4.	Τύπος 2Υ	$M^{\Phi-E}$ κ-α-κ	1	(2,04%)
		Σύνολο γραμματικών τύπου 2 και παραλλαγών του	9	(18,36%)

Χ. Δάλκου
φιλόλογου

ΤΑ «ΠΡΟΘΕΤΙΚΑ» ΣΥΜΦΩΝΑ ΚΑΙ Η ΠΑΛΑΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Το άρθρο αυτό δεν φιλοδοξεί να λύσει ένα πρόβλημα, αλλά μάλλον να το θέσει, ή καλύτερα να το επαναθέσει. Το πρόβλημα αυτό είναι η προέλευση της νεοελληνικής γλώσσας. Οι γλωσσολόγοι, Έλληνες και ξένοι έχουν δώσει μιαν απάντηση που θεωρήθηκε λίγο ως πολύ τελεσίδικη: Η νεοελληνική αποτελεί φυσική εξέλιξη της αττικής διαλέκτου, που υπέστη όμως ορισμένες —κατά κανόνα απλοποιητικές— αλλαγές, απ' τη στιγμή που διαδόθηκε στον ευρύτερο ελληνιστικό κόσμο.

Με βάση αυτή τη θεωρία προσπάθησαν να εξηγήσουν όλες τις ιδιομορφίες της νεοελληνικής, πράγμα που ενέχει πάντα τους κινδύνους προκρούστειων λύσεων. Γιατί η γλώσσα μας περιέχει πανάρχαιες μνήμες των οποίων η αναγωγή σε μία και μοναδική πηγή, δημιουργεί προβλήματα ανάλογα με κείνα που δημιουργούνται στην ψυχική ζωή με την απώθηση αρχέγονων ορμών: αναδύονται από το βάθος του ασυνείδητου σε ανύποπτο χρόνο, στοιχεία ανεξήγητα, που δεν ταιριάζουν και δεν εναρμονίζονται με το κλίμα της γενικής ευφορίας-θεωρίας. Τότε τα στοιχεία αυτά καταπνίγονται ή αποτολμάται η «λογική» τους ερμηνεία, η οποία βέβαια ελάχιστα πείθει, επειδή ακριβώς είναι τραβηγμένη κυριολεκτικά απ' τα μαλλιά.

Μια τέτοια περίπτωση είναι και τα λεγόμενα «προθετικά» σύμφωνα της νεοελληνικής. Συμβαίνει δηλαδή, λέξεις της νέας ελληνικής να παρουσιάζονται σε σύγκριση με τις αντίστοιχες της αρχαίας «εμπλουτισμένες» κατά ένα σύμφωνο: π.χ. αρχ. λάρος — ν.ε. γλάρος, αρχ. νήθω — ν.ε. γνέθω, αρχ. κάνθαρος — ν.ε. σκαθάρι, κλπ. Το φαινόμενο βέβαια αυτό δεν εμφανίζεται μόνο στην αρχή της λέξης (δες για παράδειγμα: αρχ. ἐναντία — ν.ε. αγνάντια, αρχ. εἶ — ν.ε. είσαι, αρχ. ἦν — ν.ε. ήμουν, αρχ. σεμίδαλις — ν.ε. σιμιγδάλι, αρχ. συρίζω — ν.ε. σφυρίζω κλπ.), αλλά εδώ θα μας απασχολήσουν μόνο τα «προθετικά» λεγόμενα σύμφωνα.

Τα ονόμασαν «προθετικά» επειδή θεώρησαν ότι η εμφάνισή τους οφείλεται σε μεταγενέστερες φθογγολογικές αλλαγές, και επομένως δεν αποτελούν οργανικά στοιχεία της ρίζας της λέξης, αλλά «προτίθενται» του αρχικού φωνήεντος ή συμφώνου, δημιουργώντας μάλιστα πολλές φορές «συγχύσεις» έντονα επικρινόμενες από τους υπερασπιστές της γλωσσολογικής ορθοδοξίας. Χαρακτηριστική απ' αυτή την άποψη είναι η στάση του Μ. Φιλήντα: «Τα ντόπια νεοελληνικά: γαίμα, γύπνος, γήλιος (κατά τούτο και) γήσκιος κτλ. υπάρχουν αφελήδες που τα θαρρούνε πως έχουνε στην αρχή το παλαιό δίγαμμα που λένε. Αφτό το γ = j το αρχαίο δίγαμμα δεν μπορεί να είναι α) γιατί το δίγαμμα απ' την Αττική γλώσσα

ακόμα είχε ξεπέσει ολότελα και δεν της βρίσκουμε ουδέ χνάρι του· κι αποδείξανε πια φως φανερά πως η σημερινή νεοελληνική είναι το μοιριακό ξετύλιγμα της Αττικής. β) γιατί ο φθόγγος που παράστηνε το F δεν είτανε γ μον είταν ένας μισότριβος χειλικός φθόγγος ανάλογος κάπως με το σαξωνικό w (Ουάτερλο) και τόνομά του καθαφτό είναι βαυ (=vau) που θα πει σημιτικά καρφί...».

Η λογική αυτή, τετράγωνη μέσα στο δογματισμό της[1], αφήνει απ' έξω περιπτώσεις που ένας κύκλος π.χ. θα μπορούσε να συμπεριλάβει. Κι αφού ο Φιλήντας, συνεπικουρούμενος κι από τον άσπονδο εχθρό του, το Χατζιδάκι, θα κατατροπώσει τον Ησύχιο και τις αντίθετες μαρτυρίες του[2], το συμπέρασμα βγαίνει αβίαστα: «Τι πράμα λοιπόν είναι αφτό το γ~ στα γήλιος, γύπνος, γαίμα κτλ.;

«Είναι γνωστό πως η νεοελληνική μας αποφέβγει όσο μπορεί τη χασμωδία... για τούτο άμα τύχουνε κοντά-κοντά δυο φωνήεντες φθόγγοι... γενιέται ανάμεσα του ένας άλλος προστριβόμενος φθόγγος. Ο φθόγγος αφτός σύνηθα είναι j με κατοπινό ψιλό: ε, ι λ.χ. αγέρας, καγήλα, πνογή, άγηχος, ακόμα και ανάμεσα άρθρο και λέξη: ο-γ-ήλιος, το-γ-αίμα, ο-γ-ύπνος κτλ. που μένει κατόπι και ως αρχικός φθόγγος στις λέξες και χωρίς το άρθρο: γήλιος, γαίμα, γύπνος κλπ.» (Μ. Φιλήντα, Γλωσσογν. τ. Α΄, σ. 7).

Από δω και πέρα ο δρόμος είναι ανοιχτός για να εξηγηθούν με παρόμοια μέθοδο και άλλα παράδοξα της νεοελληνικής όπως το «προθετικό» σ (από συνεκφορά του τελικού -ς των άρθρων και αντωνυμιών της, τας, τους, της πρόθεσης εις κ.ά.) π.χ. : σγάντζος (ένας γάντζος, τους γάντζους), σκαθάρι (τους κανθάρους) κλπ.

Μεγαλύτερη δυσκολία παρουσίασε το «προθετικό» γ πριν από σύμφωνα. Αλλά κι εδώ βρέθηκε η λύση: Το «γνέθω» π.χ. προήλθε κατά τον Φιλήντα από το αρχαίο νήθω, από τον τύπο: τόν-νέθω > το γνέθω (!). Και ο Ανδριώτης στο λεξικό του με πολλή σοβαρότητα αντιγράφει ευσυνείδητα την άποψη που διέσωσε το κύρος της θεωρίας. Αλλά ακόμα κι αν απ' τα δύο νν προερχότανε το σύμπλεγμα γν, (κατά τη γνώμη μου το αντίθετο ακριβώς συνέβη), μπορεί μια τέτοια, μάλλον σπάνια έκφραση «τον γνέθω» να επηρεάσει τη μορφή της λέξης, ώστε να προφέρεται έτσι σ' όλη την Ελλάδα; Δεν είναι πιο φυσικό, κάνοντας κάποιος το συσχετισμό με το αγγλικό knit ή το γερμανικό knütten (=γνέθω)[3] να βγάλει το συμπέρασμα πως η νεοελληνική διατηρεί φθόγγους που η αττική γλώσσα είχε χάσει από πολύ νωρίς, και πως επομένως σε ορισμένα στοιχεία της είναι παλαιότερη από την αρχαία;

Λέξεις με «προθετικά» σύμφωνα

Η άποψη αυτή που θα μπορούσε να θεωρηθεί παράδοξη και αιρετική, επιβεβαιώνεται πιστεύω από τα λίγα παραδείγματα που παρατίθενται ενδεικτικά και που θα μπορούσαν να είναι πολύ περισσότερα:

● γλείφω – αρχ. λείχω. Ο Ανδριώτης: μεσν. γλείφω <αρχ. εκ.- λείχω. Κατά Μ. Φιλήντ. Γλωσσογν. 2, 185 κ.εξ. από τη συνεκφορά του λείχω> του -g- λείχω>γλείχω>γλείφω. Το φ. κατά το αλείφω. – Παλ. ΥΨ. Γερμ.: *gilepphen*: καταπίνω, που σχετίζεται με το Ισλ. lepja: γλείφω, το Γερμ. löffel: κουτάλι, το Λατ. lambere και το ελλην. λάπτειν. Να λοιπόν πώς μπορεί να ερμηνευθεί όχι μόνο το γ, αλλά και το φ (και όχι βέβαια από το αλείφω).

● γλάρος — αρχ. λάρος — Αγγλ. **gull** — Ουαλλ. **gwylan**, Παλ. ιρλ. **foilenn** - Π. Κελτ: ***voilenno**. Είναι φανερό ότι το γ της νεοελληνικής προέρχεται από την ιδιάζουσα λαρυγγική προφορά σε παλαιότερους καιρούς, του λ. Το ότι διατηρείται στη νεοελληνική ενώ σιγάται στην αρχαιοελληνική δε σημαίνει απολύτως τίποτε;

● γλαμπερός - γλαμπυρίζω — αρχ. λαμπρός. Διατηρείται σε διαλέκτους (βλ. Λεξικό Δημητράκου, Μ. Φιλήντα Γλωσσογν. Γ', σ. 80 κ.α.). Η λέξη σχετίζεται με το Αγγλ. **glimmer**, Σουηδ. **glimra**, Γερμ. **glimmern** (=λάμπω).

● γιος — αρχ. υἱός. Η νεοελληνική λέξη υγιός (πρβλ. «άλλος υγιόν δεν έκανε, παρ' η Μαριώ το Γιάννη) δείχνει πως δεν είναι καθόλου «αφελήδες» όσοι υποστηρίζουν τη διατήρηση του j = (γιωτ) στη νεοελληνική παρά τη σίγησή του στην αττική διάλεκτο. Υπάρχουν άλλωστε και άλλα τέτοια παραδείγματα: μυῖα - ν.ε. μύγια (Κρήτη) και κατόπιν μύγα-πλ. μύjες[4] — οἶος-ν.ε. όγιος[5]. Από το υγιός με αποκοπή του αρχικού φωνήεντος: γιος.

● γιατρός — αρχ. ἰατρός: Ο Ανδριώτης προσπαθώντας να εξηγήσει την προέλευση του γ, γράφει: γ ουρανικό (που γράφεται γι και γυ) από συνίζηση αρχαίων ι, ε και υ: ἰατρὸς > γιατρός... ὑάλιον > γυαλί. Νομίζω πως, όπως από το υγιαίνω έχουμε το γιαίνω (πρβλ.... νάνι-νάνι: κι όπου το πονεί να γιάνει) και από κει ιαίνω, ιαίνομαι, ιάομαι κλπ., έτσι και από το υγιατρός έχουμε γιατρός με αποκοπή, και ιατρός με σίγηση του γ[6].

● γυαλί — αρχ. ὕαλος. Ο Ανδριώτης: γυαλί το, μεσν. γυαλίν < ὑαλίν < ὑάλιον, υποκορ. του αρχ. ὕαλος.

Τα Αγγλ. **glass**, Γερμ. **glas**, δείχνουν πως το «προθετικό» γ της νεοελληνικής είναι οργανικό στοιχείο της ρίζας της λέξης και όχι αποτέλεσμα συνίζησης.

● γούρμος (κοντά σ' αυτό: αγούρμαστος, γουρμάζω, άγουρος-αγόρι). Ο Ανδριώτης: γούρμος < ὡριμος < ὡρα. — Το πλήθος των διαφορετικών λέξεων της νεοελληνικής, που διατηρούν το γ, καθώς και ο συσχετισμός με τα Λατ. **hora**, Αγγλ. **year**, Γερμ. **jahr**, αποδεικνύουν νομίζω την παλαιότητα της λέξης και το αδύνατο της παραγωγής της από το ὡριμος > ὡρα.

● σβώλος — αρχ. βῶλος. Ο Ανδριώτης: από το βῶλος, με ανάπτ. προθετ. σ, από τη συνεκφορά ένας βῶλος, τους βῶλους — αρβανίτικο: τσβόλj-ι πληθ. τσβόλjετε (=σβώλος).

● σγάντζος. Ο Ανδριώτης: από το γάντζος με ανάπτυξη προθετ. σ από τη συνεκφορά ένας γάντζος, τους γάντζους. — Το ότι δεν είναι έτσι, μας το αποδεικνύει μια άλλη λέξη «περίεργη» ο σκαντζόχερας (ή σκαντζόχοιρος) που την παράγουν γενικά από το ακανθόχοιρος. Το ότι η λέξη ἄκανθα και το α' συνθετικό πολλών νεοελληνικών λέξεων, κατσο- ή σκαντζο- έχουν σχέση, νομίζω πως έχει επαρκώς αποδειχθεί (βλ. Μ. Φιλήντα, Γλωσσογν. 1, 149, κ.εξ.): κατσάβραχα-ακανθάβραχα, κατσαρός-ακανθηρός, κατσόπρινος-ακανθόπρινος κλπ.

Το ότι όχι μόνο στον σκαντζόχερα, αλλά και στον κατσόπρινο («σκαντζοπούρνα π.χ. στην Αρκαδία) παρουσιάζεται «προθετικό» σ, φανερώνει ότι το σ αυτό είναι οργανικό στοιχείο της λέξης. Αυτό το αποδεικνύουν επίσης η ν.ε. λέξη σκαθί (αρχ. ακανθίς) αλλά και τα αρχαία τοπωνύμια Ζάκανθα και Ζάκυνθος[7] τα οποία διατηρούν το αρχικό σύμφωνο (το μετατρέπουν σε ζ) αναπτύσσοντας παράλληλα ένα φωνήεν μεταξύ αυτού και του κ.

Τέλος το αγγλικό **shaggy** (=κατσαρός < *σκαντζαρός) το αρχ. Νορβ. **skaga** (=προεξοχή) το Παλ. Υφ. Γερμ. **skado** (Γερμ. **schade**) =πληγώνω, βλάπτω, στερεώνουν νομίζω την άποψη που υποστηρίχθηκε πιο πάνω. Θα πρέπει να σημειωθεί, ότι, όσο πιο απίθανο είναι να προέρχεται το σκαντζόχερας από το ακανθόχοιρος, τόσο πιθανότερο είναι να έχει συμβεί το ακριβώς αντίστροφο, δηλαδή: σκαντζόχοιρος > ζακανθόχοιρος > ακανθόχοιρος. Επειδή δε, η Ζάκυνθος θεωρείται «προελληνικό»[8] τοπωνύμιο, μπορεί ο καθένας να καταλάβει, ποια σχέση αρχαίας και νέας ελληνικής γλώσσας (σε ορισμένα τουλάχιστον στοιχεία τους) υπαινισσόμαστε εδώ.

● σγουρός. Ο Ανδριώτης: επιθ. μεσν. σγουρός < ίσως δί-υγρος (!!!) κατά Α. Κορ. Ατ. 1, 332 από το γυρός. Κατά Δ. Γεωργακά στην Αθηνά 47, 45, από το σβουρός, που χώρισε από το σβουρό-μαλλος < σβούρα, όπως το κουτσός από το κουτσοπόδης < κοψοπόδης κλπ. –

Παίρνοντας υπόψη πως το γυρός απαντά ήδη στον Όμηρο (δες **Liddell-Scott**: «γυρὸς ἐν ὤμοισι»: έχων τους ώμους στρογγύλους, κυφός, Οδ. τ. 246, συχνόν εν τη Ανθ.) συμπεραίνουμε πως το σγουρός είναι παλαιότατο, το δε «προθετικό» του σ, μπορούμε να το ανιχνεύσουμε σε ταυτόσημες λέξεις της Αγγλικής και της Γερμανικής: Αγγλ. **swirl** (=στρόβιλος, στροβιλίζω), **whirl** (=στρόβιλος, στροβιλίζω, στριφογυρίζω), **curl** (=κατσαρώνω, σγουραίνω), **curly** (=σγουρός)[9]. Γερμ.: **schwirzen** (=σφυρίζω, σβουρίζω, βομβέω), **zwirrelen** (=στροβιλίζω) (δες **The Oxford Pictionary of English Etymology**, λ. **swirl**).

Το τελευταίο μάλιστα μας παραπέμπει σε σωρεία νεοελληνικών λέξεων όπως: σβούρλα (κανονικά: ζβούρλα): περιστροφή γύρω απ' τον εαυτό μου. ζβούρλος: έντομο που γυρίζει γύρω-γύρω κάνοντας χαρακτηριστικό θόρυβο, ζβουρλίζω, βουρλίζω, ζβουρίζω, ζβούρα, κι από κει με τη σίγηση συμφώνων ζουρλός και μουρλός (άλλος τύπος του βουρλός). Η σημασία των δύο τελευταίων νομίζω, προέρχεται από το γεγονός, ότι όταν κανείς γυρίζει γύρω-γύρω, ζαλίζεται, χάνει το μυαλό του. Από κει και εκφράσεις όπως «βουρλίστηκε», «μουρλάθηκε», «μου τη σβούριξε» κλπ.

● σερπετός (=σβέλτος). Ο Ανδριώτης: από το ουσιαστικό έρπετό, με επίδραση του συνώνυμου σερτό (!) (Μ. Φιλήντα, Γλωσσογν. 2, 237).

Το ότι η δικαιολόγηση του προθετικού σ είναι παρατραβηγμένη, νομίζω διαπιστώνεται εύκολα. Βέβαια, ο Φιλήντας, γνωρίζει πολύ καλά το αντίστοιχο σανσκριτικό **srp**, ή το λατινικό **serpĕre**: ἕρπειν κλπ. Η θεωρία όμως την οποία υποστηρίζει·έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την πραγματικότητα, οπότε καταφεύγει σε αλχημείες.

Το ενδιαφέρον είναι ότι στη νεοελληνική δε διασώζεται η αρχική ρίζα της λέξης μόνο στο σερπετός και στο σέρπω, αλλά και στην παλαιότατη λέξη τσαπερδόνα. Η λέξη σημαίνει δύο πράγματα: το σβέλτο, πεταχτό κοριτσάκι (πρβλ. σερπετός = σβέλτος) και τη σαύρα (τουλάχιστον στ' αρβανίτικα· αλλά υπάρχει και η παραπλήσια λέξη τσάφρα ή κολιτσάφρα στη Λακωνία). Αυτή η τελευταία σημασία αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον αν συσχετισθεί με το ακόλουθο σχόλιο του Μ.Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου (Λαογραφικά Σύμμεικτα Καρπάθου Β΄ τ. σ. 366): «Η λέξις ἑρπετόν (ἁρπετό) περιωρίσθη εις την Καρπ(αθικήν) διάλεκτον εις το κοινότατον είδος των σαυρών... Την λέξιν μεταχειρίζονται και ως υβριστικήν έκφρασιν ως «βρε σου αρπετό, μωρή αρπετίνα (επί γυναικών)...». Εγώ δεν έχω καμιά αμφιβολία

πως η τσαπερδόνα σχηματίστηκε με αμοιβαία μετάθεση φθόγγων από το τσαπερδόνα (Σαρπηδών > σερπετόν > έρπετόν). Και νομίζω ότι η λέξη πάει πιο παλιά κι απ' τον Ομηρικό Σαρπηδόνα, τεκμήριο δε γι' αυτό θεωρώ το πελασγικό-παλαιοελληνικό «τσ» το τόσο περιφρονημένο, που θεωρήθηκε πάντα δείγμα βαρβαρισμού, σλαβικής επίδρασης κλπ. Για το «τσ» της νεοελληνικής θα μπορούσε κανείς να μιλά επί ώρες, αλλά ένα παράδειγμα εδώ αρκεί:

● Η νεοελληνική λέξη τσουκνίδα έχει συσχετισθεί από τους πάντες με την ταυτόσημη αρχαιοελληνική «κνίδη» (πρβλ. και τοπωνύμιο κνίδος). Πώς όμως να εξηγηθεί η ύπαρξη της «προθετικής» συλλαβής «τσου»; Ο Χατζιδάκις (Μ.Ν.Ε. 2, 166) παράγει τη λέξη από το *κυνακνίδη > κυκνίδα > τσουκνίδα > τσουκνίδα, ο δε Φιλήντας ο οποίος έχει αναγάγει το συμφυρμό σε από μηχανής θεό για όλες τις κακοτοπιές, μιλά για συμφυρμό των τσούχτρα + κνίδη.

Από τους διάφορους τύπους της λέξης που απαντούν στις κατά τόπους διαλέκτους (Ποντ. κνιδέα, καρπ. ακνί(δ)α Τσακ. αχρία, Αίγινα: κλιγέα, κλπ.) ο κυπριακός τύπος σκνίθ(θ)α και ο παρόμοιος της Καλαβρίας «σκλίθα» μας παραπέμπει στον τύπο τσουκνίδα με την ανάπτυξη φωνήεντος μεταξύ σ και κ.

Στις ομόρριζες λέξεις πρέπει να καταταχθεί και το του Ησυχίου: σκνίπτειν· νύσσειν, ίσως το γερμ. **zwicken** (και **zwacken**): κνίζω , πιθανόν δε και **zwickel** (=αιχμή).

Η λέξη σκνίθθα (τσουκνίδα) πρέπει να έχει σχέση —εάν δεν είναι η ίδια— με τη λέξη άκανθα (πρβλ. Ζάκανθα-Ζάκυνθος-**Saguntum**-σκάντζος κλπ.) πράγμα που μαρτυρεί την ύπαρξη του «προσθετικού» συμφώνου.

Εκείνο που μπορεί να παρατηρήσει κανείς είναι η μεγάλη πλαστικότητα αυτής της «γλώσσας-ζυμάρι» που εμφανίζει τεράστια ποικιλία στη μεταλλαγή των συμφώνων καθώς και των φωνηέντων που αναπτύσσονται μεταξύ των συμφώνων. Είναι κι αυτό μια απόδειξη ότι ο χωρισμός της σε γλώσσες και διαλέκτους έγινε ενώ διήνυε το «συμφωνικό» της στάδιο[10]. Έτσι για παράδειγμα από τη ρίζα *σ.γ.ρ.φ (το σ προφέρεται ζ) προκύπτει με σίγηση του σ το ρήμα γράφω (πρβλ. λατινικό **scribere**, Γερμ. **schreiben**) αλλά και χωρίς σίγηση, με απλή ανάπτυξη φωνήεντος, η λέξη ζωγράφος (εσφαλμένη πιστεύω η ετυμολογία: αυτός που εικονίζει τη ζωή) από το *σγράφος. Διδακτικός απ' αυτή την άποψη ο σχηματισμός στην Κρητική διάλεκτο της λέξης σγουράφος (=ζωγράφος), που αποδεικνύει την ευχέρεια της γλώσσας μας για εναλλακτικές λύσεις.

● σπουργίτης. Ο Ανδριώτης: μεσν. σπουργίτης < μεταγν. πυργίτης < πύργος· πβ. Γαλην. 6, 435 «καί τῶν ἐν πύργοις νεοττευόντων στρουθῶν, οὓς ὀνομάζουσι πυργίτας». — Η (παρ)ετυμολόγηση του Γαληνού την οποία αποδέχεται ο Ανδριώτης, εμφανίζεται παράδοξη όχι μόνο γιατί δεν αντιστοιχεί προς τη νοοτροπία και τις εμπειρίες του γλωσσοπλάστη πρωτόγονου, αλλά και επειδή οι ενδείξεις από άλλες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες αποδικνύουν την παλαιότητα της νεοελληνικής προφοράς: Αγγλ. **sparrow**, Π.Υ.Γ.: **sparo**, Γοτθ. **sparwa** κλπ.

Δεν υπάρχουν εδώ πύργοι, αλλά «πυροί», ήτοι σπυριά, σπόροι[11] (μπορεί να εξακριβώσει κανείς εδώ την απόλυτη αντιστοιχία του σπυρί-σπουργίτης προς το πυρός-πυργίτης). Το πιο πιθανό λοιπόν είναι η ονομασία του σπουργίτη να προήλθε από την προσφιλή του συνήθεια να ρημάζει τα σπαρτά[12]. Μάλιστα η νεοελληνική «σιταρήθρα» και το αρχαιοελληνικό «στρουθίον» υποβάλλουν την εντύπωση μιας και μόνης αρχικής συμφωνικής ρίζας *σ.π.ρ. (σ.τ.ρ.) από την οποία προήλθε

όλη αυτή η ποικιλία των λέξεων, από το σπείρ , μέχρι το σιτάρι ή στάρι. Συνηθίζουν να λένε ότι το νεοελληνικό «σιτάρι» (στάρι) προήλθε από το σίτος, κατά το σχήμα: σίτος > σιτάριον > σιτάρι, αλλά ας επιτρέψουν τη διατύπωση ορισμένων αντιρρήσεων. Όχι μόνο γιατί μια τόσο ουσιώδης για την ανθρώπινη ζωή λέξη, έχει τις περισσότερες πιθανότητες να μείνει αναλλοίωτη και να μην υποκύψει στη γοητεία του υποκοριστικού —και μάλιστα «καθ' άπασαν την επικράτειαν»— αλλά και γιατί σε πάμπολλες γλώσσες, στις λέξεις για το σιτάρι, το ρ κάνει συχνά την εμφάνισή του: [λιθ. **purai** (σίτος εσπαρμένος κατά το φθινόπωρο) λετ. **pur'i** (σίτος), παλ. πρωσσ. **pure** (σίκαλις) παλ. σλαυ. **pyro**... σερβ. **pir** (είδος σίτου) νεοσλαβ. **pira** (ερυθρός σίτος ζειά): αγγλ.-σαξ. **furs**... σανσκρ. **pūra h** (πλακούς) κλπ. (βλ. λεξικό Σταματάκου, στη λέξη «πυρός»)].

Ορισμένα Γενικά Συμπεράσματα

Το ερώτημα βέβαια που προκύπτει, είναι από πού προέρχονται αυτά τα παλαιότατα στοιχεία της νεοελληνικής γλώσσας εφ'όσον δεν προέρχονται απ' την αρχαία ελληνική, και ποια τέλος πάντων είναι η σχέση αρχαίας και νέας ελληνικής γλώσσας.

Εκείνο που θα μπορούσε εδώ να ειπωθεί γενικά και χωρίς παράθεση ενδεικτικών ή αποδεικτικών στοιχείων (που θα μπορούσαν ν' αποτελέσουν το υλικό ενός άλλου άρθρου), είναι ότι οι δύο γλώσσες (παλαιοελληνική ή πελασγική και αρχαιοελληνική) έζησαν μια ζωή κοινή σε μια πρώτη περίοδο, ανεξάρτητη σε μια δεύτερη —πράγμα που επέτρεψε και την εν μέρει διαφοροποίησή τους— και παράλληλη σε μια τρίτη, όπου η ιστορική συγκυρία έφερε τους παλαιοέλληνες Πελασγούς πότε να ασκούν επίδραση (α΄ περίοδος) και πότε να υφίστανται την επίδραση του αρχαιοελληνικού στοιχείου (β΄ περίοδος).

Η περίφημη λοιπόν κάθοδος των Ινδοευρωπαίων Ελλήνων στη χώρα των «βαρβαροφώνων» Πελασγών, δεν θα ήταν έτσι τίποτ' άλλο, παρά η συνάντηση στην ίδια κοίτη, δύο κλάδων της ίδιας μεγάλης γλωσσικής και φυλετικής οικογένειας. Αλλά «περί τούτου, οφόμεθα»...

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ας αφήσουμε τον πρώτο ισχυρισμό, που τελεί υπό ανασκευή, κι ας πάρουμε το δεύτερο: είναι δυνατό να ισχυρίζεται κανείς ότι «το F δεν ήταν γ μον είταν...» τη στιγμή που απ' την άλλη παραδέχεται ότι έχει σιγηθεί στην αττική διάλεκτο, και επομένως είχε τη δυνατότητα —λόγω της ρευστής φύσης του— να μεταλλάσσεται σ' ένα σωρό φθόγγους: από το γ, το β, το φ, το γιου (w) κλπ. μέχρι το... τίποτα.
2. Ο Ησύχιος στο λεξικό του (5ος αι. μ.Χ.) έχει περί τις πενήντα λέξεις καταγραμμένες με γ στη θέση του F. Ο Χατζιδάκις υποστηρίζει ότι ο Ησύχιος τις αντέγραφε λάθος, βασιζόμενος σε προγενέστερη λανθασμένη μεταγραφή του F σε Γ.
3. Μια άλλη μορφή του γνέθω είναι το ρήμα «κλώθω» (πρβλ. αγγλ. **cloth**) που βέβαια σχετίζεται με την «προελληνική» Κλωθώ, τη μια απ' τις τρεις μοίρες, οι οποίες με ιδιαίτερη επιμονή έρχονται και επανέρχονται στις νεοελληνικές παραδόσεις.
4. Έτσι εξηγείται και ο «κατ' εξαίρεσιν» τονισμός (μυΐα). Το α είναι κανονικά «μη καθαρόν».
5. Η προσπάθεια του Χατζιδάκι να «εξηγήσει» το όγιος σκοντάφτει στην κοινή λογική: «Περί του ός **jos** διέλαβον προ πολλού εν τη **Einleitung** σελ.120 ειπών ότι εκ του οίος σωζομένου κατά τον μέσον αιώνα όπως αποδεικνύεται εκ της εν Κυπρίοις άσμασι χρήσεως αυτού, ελέχθη jos (όπως υίός-jos) και έπειτα προσετέθη το εν αρχή ο, από των άλλων αναφορικών αντωνυμιών ὅποιος ὅσος ὁπό-

σος κλπ. ήτοι κατά το σχήμα ποιός πόσος, δποιος όπόσος ελέχθη και παρά το jος το δjος» (Γλωσσ. Μελέται, σελ. 226). Μια τέτοια περιπλάνηση της λέξης και επιστροφή στην αρχική της αφετηρία είναι μάλλον απίθανη (ójος > oΐος > ος > jος > ójος).
6. Χαρακτηριστική η παρουσία της λέξης στη Γραμμική Β με τη μορφή: i-ja-te και στην Κυπριακή σε αιτιατική πτώτη: to-ni-ja-te-ra-ne «(βλ. M.G.F. Ventris and John Chadwick, Documents in Mycenaean Greek 6. 394).
7. Ο Σκαρλάτος Δ. Βυζάντιος στην εισαγωγή του λεξικού του της Ελληνικής γλώσσης σελ. 8-9 γράφει: «...Η Ζάκυνθος ότι είνε Ἄκανθα δεν ηθέλομεν ἴσως 'το μαντεύση, εάν δεν απεμνημόνευον οι αρχαίοι τον εν Ισπανία Σάγουντον...».
8. Είναι φανερό πως ο όρος «προελληνικός», «προελληνική γλώσσα» κλπ. είναι κομμένος και ραμμένος στα μέτρα των αντιλήψεων (ή μάλλον προκαταλήψεων) των ξένων επιστημόνων —και δη των Γερμανών— οι οποίοι βάλθηκαν να μας πείσουν πως οι Πελασγοί μιλούσαν κάθε άλλη γλώσσα, εξόν απ' τα Ελληνικά. Προτιμώ τον όρο «παλαιοελληνικός» που εισάγει ο στρατηγός Λίβας στην «Αιγηίδα» του, αντιδιαστέλλοντάς τον προς τον όρο «αρχαιοελληνικός» (Ξ. Λίβα: Η Αιγηίς, σελ. 19).
9. Ενδιαφέρον είναι να δει κανείς τις διαφορετικές μορφές που παίρνει η ρίζα της λέξης στα τρία παραδείγματα της Αγγλικής. Αλλά και τα ελληνικά σβ, σγ, σφ, δείχνουν πόσο «επικίνδυνα» «επαμφοτερίζει» ο «μισότριβος χειλικός φθόγγος» του Φιλήντα.
10. Στο στάδιο αυτό, όχι μόνο τα φωνήεντα δεν είναι ευκρινή (δες π.χ. πώς προφέρουν και σήμερα σ' ορισμένα μέρη της Ελλάδας: γρων' αντί γουρούνι —θα μπορούσε μάλλον να μιλάει κανείς για βαριά προφορά των συμφώνων) αλλά και τα σύμφωνα δεν έχουν αποχτήσει ξεκάθαρο περίγραμμα (π.χ. το λ, το ρ, το δ, το ν, το ντ, το τ, το θ κ.ά., εμφανίζονται συμπυκνωμένα σ' έναν και μόνο φθόγγο, ο οποίος σιγά-σιγά διασπάται σε επιμέρους φθόγγους, που παίρνουν πάλι σιγά-σιγά μορφή και εξελίσσονται σε αυθύπαρκτες μονάδες. Πώς αλλιώς να εξηγηθεί η «πρωτεϊκή» συμπεριφορά της κατά τον Furnee «προελληνικής» (την οποία θαυμάσια περιγράφει), ή πώς να εξηγηθεί η κνιδέα-αχρία-κλιγέα, το κουκούτσι-κούκουδο-κουκουνάρι, το πούπουλο-πούπουδο, το κλαρί-κλαδί της νεοελληνικής και τόσα άλλα.
11. Πρβλ. και δωρ.: σπυρός.
12. Ο πρωτόγονος ονοματίζει τα αντικείμενα με βάση περισσότερο τις ανάγκες του και την αναφορά των αντικειμένων σ' αυτόν, παρά με βάση απλώς εξωτερικά χαρακτηριστικά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Μ. Φιλήντα: Γλωσσογνωσία και γλωσσογεωγραφία (ελληνική), τ. 3 (2η έκδοση, 1984, εκδ. οίκος Μπάυρον).
Ν.Π. Ανδριώτη: Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής (2η έκδοση, Θεσσαλονίκη 1971, έκδοση ιδρύματος Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
Γ.Ν. Χατζιδάκι: Γλωσσολογικαί Μελέται (τ. Α', εν Αθήναις, τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου, 1901).
Ησυχίου του Αλεξανδρέως: Λεξικόν (Φιλ/γική αποκατάστασις Maurigius Schmidt — Αναστατική έκδοσις 1975, οίκος εκδόσεων Γεωργιάδης).
The Oxford Dictionary of English Etymology (Oxford University Press, 1983).
Δ. Δημητράκου: Νέον ορθογραφικόν ερμηνευτικόν λεξικόν (Αθήναι, 1970).
Α. Γιανναράκη: Γερμανο-ελληνικό λεξικόν (Αθήναι 1962, εκδ. Θ. Γυφτάκης-Κ. Καμαρινόπουλος).
Σκαρλάτου Δ. Βυζαντίου: Λεξικόν της ελληνικής γλώσσης (επί τη βάσει του εν Παρισίοις εκδιδομένου θησαυρού του Ερρίκου Στεφάνου..., εκδ. Α. Κορομηλά, εν Αθήναις 1852).
Ξ. Λίβα: Η Αιγηίς, κοιτίς των Αρίων και του ελληνισμού (β' έκδ. Αθήναι 1963).
M. Ventris and J. Chadwick. Documents in Mycenaean Greek. Cambridge, 1956.
Κ. Χριστοφορίδου: Λεξικόν της Αλβανικής γλώσσης (εν Αθήναις 1904, Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου).
H. Liddel-R. Scott: Μέγα Λεξικόν της ελληνικής γλώσσης (μεταφρ. Ξ.Π. Μόσχου, εκδ. Ι. Σιδέρη).
Μ.Γ. Μιχαηλίδου-Νουάρου: Λαογραφικά σύμμεικτα Καρπάθου [επανέκδοση «Συλλόγου των απανταχού Καρπαθίων» α' τ. (1969), β' τ. (1979)].
G.P. Shipp: Modern Greek Evidence for the ancient Greek Vocabulary (Sydney University Press, 1979).
Ι. Σταματάκου: Λεξικόν αρχαίας ελληνικής γλώσσης (Αθήναι 1972, εκδ. «Φοίνιξ»).

Περσεφόνης Α. Κωστέα

ΔΥΟ ΚΕΙΜΕΝΑ ΜΕ ΤΟ ΙΔΙΟ ΘΕΜΑ
Παράλληλη μελέτη

1. Η επίδραση ενός λ ό γ ο υ πάνω σ' έναν άλλο.
2. Η λειτουργία του ρήματος και του υποκειμένου.
3. Η εσωτερική επιχειρηματολογία των δύο κειμένων.

Εδώ και 160 χρόνια το Ελληνικό Κράτος αποφασίζει, νομοθετεί και ψηφίζει εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις.

Παράλληλα οι εκπαιδευτικοί, οι γονείς, οι μαθητές, ασχολούνται, μελετούν, προτείνουν, διαμαρτύρονται, απαιτούν με στόχο πάντα την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση.

Μέσα απ' αυτή τη σειρά δραστηριοτήτων τόσο του επίσημου Κράτους όσο και των άλλων φορέων, φανερή είναι η αναζήτηση, συχνά αγωνιώδης, μιας εθνικής ταυτότητας. Αναζήτηση που γίνεται εξάλλου σ' όλους τους τομείς της δημόσιας ζωής, αλλά και της όποιας έκφρασης του Έλληνα.

Ένας από τους χώρους που η αναζήτηση αυτή πήρε μορφή και διαστάσεις σύγχρουσης τόσο ιδεολογικής όσο και κοινωνικής είναι εκείνος της «γλώσσας» του σχολείου.

Τώρα που φαίνεται να ρυθμίζεται οριστικά το πρόβλημα της «διγλωσσίας», τουλάχιστο νομοθετικά, χωρίς να παραβλέπουμε τις αναπόφευκτες συνέπειες που η ρύθμιση αυτή θα έχει για τον πρώτο καιρό σε όλα τα επίπεδα της εκπαίδευσής μας και όχι μόνο εκεί, θα προσπαθήσουμε να μελετήσουμε το θέμα σε μια άλλη διάστασή του.

Θα περιοριστούμε βέβαια σε 'κείνο που εμείς θεωρούμε κατεξοχή γλωσσικό μάθημα: τα Νέα Ελληνικά. Και δεν θα παραλείψουμε να υπογραμμίσουμε τη διαπίστωση ότι το μάθημα αυτό εξακολουθεί σε μεγάλο βαθμό να έχει και τη θέση του μαθήματος της Λογοτεχνίας. Χωρίς να πιστεύουμε παρόλα αυτά ότι εκπληρώνει ούτε το ρόλο του σα γλωσσικό μάθημα, ούτε το ρόλο του μαθήματος που έχει σαν αντικείμενο τη Λογοτεχνία.

Πρόθεσή μας λοιπόν είναι η παράλληλη μελέτη δύο κειμένων που κοινό τους θέμα και αντικείμενο είναι τα Νέα Ελληνικά.

Το πρώτο μέρος της εργασίας μας επιχειρεί να ακολουθήσει τα βήματα των «δασκάλων» της μεθόδου που μεταφράσαμε με τον όρο «λεξικομετρική» (**Lexicométrie**). Η «άποψη» αυτή ανάλυσης του λόγου μελετήθηκε σε βάθος και πλάτος από την ομάδα του Εργαστηρίου Πολιτικής Λεξικολογίας του Κέντρου Επιστημονικής Έρευνας του **Saint-Cloud**.

Εργασίες ανάλογες είναι επίσης εκείνες του **P. Giraud (Problèmes et methodes de la Statistique linguistique, Paris P.U.F. 1960** και **Les caractè-**

res statistiques du vocabulaire, P.U.F. 1954) και του *Ch. Muller* **(Essai de statistique lexicale : le vocabulaire du théatre de P. Corneille, Larousse** και **La statistique linguistique, Hachette 1974, Collection langue - linguistique - communication).** στις οποίες και στηρίχτηκε η ομάδα του Saint-Cloud προχωρώντας ακόμη μακρύτερα την προβληματική της μεθόδου. Στην «άποψη» προσέγγισης της ομάδας αυτής διακρίνουμε τρία στάδια:

1. τη διαπίστωση συχνότητας,
2. το στατιστικό συμπέρασμα,
3. το κοινωνικο-γλωσσολογικό συμπέρασμα.

Στο πρώτο στάδιο, προκειμένου να μελετηθούν οι λέξεις που επαναλαμβάνονται, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για μια σειρά κειμένων με το ίδιο θέμα, απαραίτητη είναι η προσφυγή σε ηλεκτρονικό υπολογιστή. Και φυσικά το ίδιο απαραίτητη είναι η γνώση των μεθόδων της στατιστικής. Αυτό επιτρέπει και το πέρασμα στο δεύτερο στάδιο που είναι τα συμπεράσματα που στηρίζονται σ' αυτές τις μεθόδους. Το τελευταίο στάδιο είναι εκείνο που θα καταλήξει σε συμπεράσματα μέσα από τα ποσοστά της στατιστικής ανάλυσης και τη «φύση και θέση» του μεταδότη και του ακροατηρίου του.

Το δεύτερο μέρος της εργασίας μας ακολουθεί τον ίδιο δρόμο, παρεκλίνοντας ελαφρά. Εδώ δεν επιχειρούμε την μέτρηση λέξεων που επαναλαμβάνονται, αλλά ρηματικών τύπων· χωρίς να μας απασχολεί η λεξικολογική τους συγγένεια, αλλά η χρήση του ρηματικού χρόνου και της έγκλισης. Κι αυτό για να καταλήξουμε στην έρευνα των συμφραζομένων του ρήματος, στην κάποιες φορές απουσία λέξεων στο ένα κείμενο, ενώ σε σχετικές περιπτώσεις την παρουσία τους στο άλλο. Και εδώ, το τελευταίο στάδιο είναι το ίδιο με του προηγούμενου μέρους: συμπεράσματα που έχουν άμεση σχέση με τα αποτελέσματα της καταμέτρησης καθώς και με τη «φύση και θέση» του μεταδότη.

Στο τρίτο μέρος επιχειρείται μια έρευνα, από πρώτη άποψη άσχετη με τις δυο προηγούμενες. Η προσέγγιση δεν αφορά τόσο την «επανάληψη-καταμέτρηση», όσο τη «ρητορική» του κειμένου. Έχουμε ακολουθήσει όμως και εδώ, στην πορεία της έρευνάς μας, μια μορφή απαρρίθμησης των επιχειρημάτων του καθενός από τους δύο μεταδότες. Επιλέγοντας την «επιχειρηματολογία» στο τρίτο αυτό μέρος της εργασίας μας πιστεύουμε ότι δίνουμε την ευκαιρία μιας αντιπαράθεσης, όχι κριτικής από τη μεριά μας, δύο «απόψεων» ανάλυσης του λόγου. Βέβαια υπάρχουν και άλλες μέθοδοι και άλλες απόψεις. Όπως υπάρχουν και άλλα είδη λόγου που διαπραγματεύονται τα εκπαιδευτικά μας πράγματα, όπως ο πολιτικός λόγος.

Σ' αυτό το στάδιο θελήσαμε να μελετήσουμε δύο μόνο κείμενα, παιδαγωγικού το ένα και διοικητικού το άλλο λόγου.

Πιστεύουμε πως έχει ενδιαφέρον η παράλληλη αυτή μελέτη, σε κείμενα της ίδιας ομάδας διαλόγου, ή ακόμη σε διάφορα κείμενα του ίδιου μεταδότη, όταν αυτός αλλάζει ομάδα διαλόγου για ν' αποτελέσει την έκφραση μιας άλλης.

Μέσα από την «ιστορία» των δύο κειμένων, την «ιστορία» των δύο «μεταδοτών» και τη συχνότητα της επανάληψης συγκεκριμένων λέξεων θα προσπαθήσουμε ν' αποδείξουμε την επίδραση ενός λόγου πάνω σ' ένα άλλο.

Αυτός είναι και ο αντικειμενικός σκοπός αυτής της εργασίας.

Είναι χωρίς άλλο ολοφάνερο πως όταν πρόκειται για το ίδιο θέμα, η αναφορά και η επανάληψη ορισμένων «στοιχείων», με άλλα λόγια ορισμένων εκφρά-

σεων, είναι συχνά αναπόφευκτη.

Η *D. Maingeneau* στο βιβλίο της *Εισαγωγή στις μεθόδους ανάλυσης του λόγου*[1] σημειώνει: «Η συχνότητα δεν σημαίνει τίποτα από μόνη της. Οφείλουμε ν' αναζητήσουμε τη σχέση πραγματική αξία/ρητορική αξία».

Προς αυτή την κατεύθυνση θα προσπαθήσουμε να οδηγήσουμε την εργασία μας.

Θα μελετήσουμε το Υπόμνημα του *Δημήτρη Γληνού* που υποβλήθηκε στο Διδασκαλικό Σύλλογο της Αθήνας τον Ιούνη του 1907, όταν ήταν δάσκαλος στο Ελληνο-Γερμανικό Λύκειο της Σμύρνης, παράλληλα με το Προεδρικό Διάταγμα Νο 922/6-10-80, που και τα δύο έχουν θέμα τη διδασκαλία των Νέων Ελληνικών.

Θεωρούμε καταρχή σκόπιμο να δούμε τι συμβαίνει στον ελληνικό χώρο γενικά και στα εκπαιδευτικά θέματα ειδικότερα τη στιγμή που συντάσσονται τα δύο κείμενα.

Όπως σημειώνει η *Άννα Φραγκουδάκη* στο βιβλίο της *Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και φιλελεύθεροι διανοούμενοι:* το 1899 έχουμε τα τρία νομοσχέδια του Αθ. Ευταξία που «αποτελούν σταθμό γιατί είναι η πρώτη φορά που εκτίθεται, νομικά διατυπωμένη από το επίσημο κράτος, με συνοχή και τεκμηρίωση, η αστική αντίληψη για το εκπαιδευτικό πρόβλημα. Τα νομοσχέδια αποτελούν την πρώτη πλήρη διατύπωση της αστικής εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης».

Και συνεχίζει:

«Τα νομοσχέδια του 1899 δεν ψηφίστηκαν. Όπως γράφει ο υπουργός που τα πρότεινε, προκάλεσαν στη Βουλή *αντίδρασιν μεγάλην*. Αιτία της μη αποδοχής τους είναι η βαθιά κρίση στην οποία βρίσκεται η νεοελληνική κοινωνία την εποχή εκείνη, κρίση που θα φέρει μεγάλες πολιτικές αλλαγές, μετά τις οποίες θα γίνει δυνατή η αντιμετώπιση κοινωνικών μεταρρυθμίσεων».

Το 1904, από τις 31 του Μάρτη μέχρι τις 4 του Απρίλη συνέρχεται στην Αθήνα το πρώτο Πανελλήνιο Εκπαιδευτικό Συνέδριο. Την ίδια χρονιά το Φιλολογικό Περιοδικό «ΝΟΥΜΑΣ» προκηρύσσει διαγωνισμό για τη σύνταξη σχολικού εγχειριδίου ανάγνωσης. Το 1906 έχουμε καινούρια εκπαιδευτικά προγράμματα για τη μέση εκπαίδευση. Η διαμάχη της «διγλωσσίας» καταλήγει σε ένα ιδιαίτερο άρθρο που αφορά τη γλώσσα στο Σύνταγμα του 1911:

«ΑΡΘΡΟΝ 107[2]

Επίσημος γλώσσα του Κράτους είναι εκείνη , εις την οποίαν συντάσσονται το πολίτευμα και της ελληνικής νομοθεσίας τα κείμενα· πάσα προς παραφθοράν ταύτης επέμβασις απαγορεύεται».

Για το Π.Δ. 922/6-10-80 παρατηρούμε:

Η Ελλάδα ζει σε ένα νέο πολίτευμα, την Προεδρευομένη Δημοκρατία, από το 1974, μετά την πτώση της στρατιωτικής δικτατορίας και το Δημοψήφισμα που έγινε το Νοέμβρη της ίδιας χρονιάς. Είναι ενταγμένη στο Ν.Α.Τ.Ο., πολιτικό και στρατιωτικό σκέλος, και είναι, από το 1979, μέλος της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας.

Το κόμμα που κυβερνάει είναι η Νέα Δημοκρατία. Βρισκόμαστε ένα χρόνο πριν από τις βουλευτικές εκλογές.

Εδώ και λίγο καιρό επίσημη γλώσσα της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είναι η δημοτική. Η ίδια γλώσσα ανακηρύσσεται επίσημη τόσο για τη Διοίκηση όσο και την Πανεπιστημιακή εκπαίδευση από την Κυβέρνηση του

ΠΑ.ΣΟ.Κ., μετά τις εκλογές του 1981.

Καιρός να δούμε τώρα τα δύο κείμενα στον ίδιο τον κορμό τους.

Στο Υπόμνημα του *Δημήτρη Γληνού* βρίσκουμε:

— 52 αναφορές λέξεων της οικογένειας ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ·
— 50 αναφορές λέξεων της οικογένειας ΓΛΩΣΣΑ.

Στο Π.Δ. 922/6-10-80 βρίσκουμε:

— 21 αναφορές λέξεων της οικογένειας ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ·
— 22 αναφορές λέξεων της οικογένειας ΓΛΩΣΣΑ.

Σημειώνουμε ότι το Υπόμνημα του *Δημήτρη Γληνού* αποτελείται από 1.767 λέξεις και το Π.Δ. 922/6-10-80 από 1.026 λέξεις.

Έχουμε λοιπόν για το πρώτο, ποσοστά:

+ 2,94% για τις λέξεις της οικογένειας ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ και
+ 2,49% για τις λέξεις της οικογένειας ΓΛΩΣΣΑ.

Για το Π.Δ. 922/6-10-80 έχουμε ποσοστά:

+ 2,04% για τις λέξεις της οικογένειας ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ και
+ 1,75% για τις λέξεις της οικογένειας ΓΛΩΣΣΑ.

Τι θα μπορούσε να σημαίνει λοιπόν αυτή η σχεδόν ισοδύναμη συχνότητα επανάληψης των δύο λέξεων στα κείμενα που μελετάμε; Η μεταξύ τους διαφορά δεν είναι σε τέτοιο βαθμό σημαντική που να επιτρέπει να καταλήξουμε σε συμπεράσματα.

Πιστεύουμε ότι θα ήταν χρήσιμο να δούμε, σε κάθε περίπτωση, με ποιες άλλες αναφέρονται οι δύο λέξεις που μας απασχολούν.

Στο Υπόμνημα του *Δημήτρη Γληνού* βρίσκουμε πως στις 21 από τις 52 περιπτώσεις οι λέξεις της οικογένειας ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ συνδέονται με τη λέξη ΓΛΩΣΣΑ (αρχαία ή νέα) ή με τη λέξη ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ. Στις υπόλοιπες περιπτώσεις συνδέονται με τις λέξεις: ΨΥΧΗ, ΕΘΝΟΣ, ΝΕΟΤΗΣ, ΟΡΟΣ, ΣΧΟΛΕΙΟ, ΠΑΙΔΕΙΑ.

Στο Προεδρικό Διάταγμα 922/6-10-80 βρίσκουμε πως στις 20 από τις 21 περιπτώσεις οι λέξεις της οικογένειας ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ συνδέονται με τις λέξεις ΓΛΩΣΣΑ και ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ. Μια μόνο φορα βρίσκουμε την έκφραση ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ.

Και πάλι στο Υπόμνημα του *Δημήτρη Γληνού* βρίσκουμε μία μόνη φορά από τις 50 που η λέξη ΓΛΩΣΣΑ δεν σημαίνει την ΕΛΛΗΝΙΚΗ (αρχαία ή νέα). Οι υπόλοιπες 49 αναφορές γίνονται στη νέα ελληνική, την αρχαία, τις διαλέκτους και των δύο ή ακόμα και στα δύο τυπολογικά της νέας ελληνικής (καθαρεύουσα και δημοτική).

Στο Προεδρικό Διάταγμα 922/6-10-80 βρίσκουμε στις 22 συνολικά επαναλήψεις της λέξης ΓΛΩΣΣΑ, 3 φορές την έκφραση ΛΑΤΙΝΙΚΑ (χωρίς τη λέξη ΓΛΩΣΣΑ), 3 φορές ΞΕΝΗ ΓΛΩΣΣΑ και 1 φορά ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ.

Βρισκόμαστε σε αδυναμία να ερμηνεύσουμε το φαινόμενο της δήλωσης της λατινικής με τη χρήση ενός ουσιοαστικοποιημένου επιθέτου, ενώ οι άλλες γλώσσες (αρχαία ελληνικά, νέα ελληνικά, γερμανικά κλπ.) δηλώνονται με εκφράσεις του σχήματος ΕΠΙΘΕΤΟ + ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΟ.

Το μόνο που μπορούμε να σημειώσουμε είναι ότι, το μάθημα της λατινικής γλώσσας, από την πρώτη κιόλας φορά που περιλαμβάνεται στο αναλυτικό πρόγραμμα της μέσης εκπαίδευσης, αναφέρεται με τον όρο ΛΑΤΙΝΙΚΑ. Πιστεύουμε

λοιπόν πως, σε ότι αφορά το «επίσημο» κείμενο οι λέξεις ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ και ΓΛΩΣΣΑ περιέχονται σε φράσεις που αναφέρονται απ' τη μια μεριά στην ελληνική γλώσσα (αρχαία ή νέα) και από την άλλη μεριά σε μια άλλη γλώσσα, κλασική ή σύγχρονη, αλλά οπωσδήποτε ξένη.

Οι ίδιες λέξεις στο Υπόμνημα του *Δημήτρη Γληνού* περιέχονται σε προτάσεις που διακρίνουν την αρχαία από τη νέα γλώσσα και το τυπολογικό της καθαρεύουσας, σε σχέση με εκείνο που δεν «δηλώνεται» στο κείμενο παρά μόνο με το επίθετο «μητρική» (επομένως δημοτική).

Να προσθέσουμε ότι, στα 1980 το πρόβλημα της «διγλωσσίας» μοιάζει να μην υπάρχει στο «επίσημο» κείμενο, ενώ το «ακροατήριο» γνωρίζει καλά ότι, μιλώντας για «ελληνική γλώσσα» δεν μπορούμε να την αντιπαραθέσουμε παρά μόνο και καταρχή με τις ξένες γλώσσες· στη συνέχεια μπορούμε να διακρίνουμε την ίδια έκφραση σε δύο έννοιες, εκείνες της αρχαίας ελληνικής απ' τη μια και της νέας ελληνικής απ' την άλλη.

Αντίθετα, στην εποχή που ο *Δημήτρης Γληνός* συντάσσει το Υπόμνημά του, μιλώντας για τη γλώσσα αντιπαραθέτει ουσιαστικά τα δύο τυπολογικά της νέας ελληνικής, την καθαρεύουσα και τη δημοτική.

Ο *M. Tournier* λέει ότι η «λεξικομετρία», εργασία που ακολουθεί το στάδιο της «καταμέτρησης»
«δεν είναι άλλο από ένα εργαλείο μέσα σ' ένα σύνολο άλλων εργαλείων που διαθέτει η ανθρώπινη γνώση και που το ενδιαφέρον της και η ορθότητά της εξαρτώνται από την σχετικότητα των αποτελεσμάτων».

Για το λόγο αυτό κρίνουμε σκόπιμο να μελετήσουμε, πάντα ενδεικτικά, στα «συμφραζόμενα» των δύο κειμένων, ορισμένα χαρακτηριστικά στοιχεία των δύο μεταδοτών και συνεπώς των δύο λόγων.

Ξεκινάμε πάντα από το παλαιότερο κείμενο, το Υπόμνημα του *Δημήτρη Γληνού*, διαπιστώνοντας ότι:

Πρόκειται για ένα κείμενο που υπογράφεται από ένα άτομο. Συνεπώς δεν μπορεί παρά να εκφράζει τις προσωπικές του ιδέες, αντιλήψεις και συμπεράσματα στο θέμα που διαπραγματεύεται και που είναι η διδασκαλία των νέων ελληνικών στη μέση εκπαίδευση.

Τη ζωή του *Δημήτρη Γληνού* τη γνωρίζουμε μέσα από τη συμμετοχή του σε τομείς που σχετίζονται τόσο με τα κοινωνικά όσο και τα πολιτιστικά-εκπαιδευτικά θέματα της εποχής του.

Το έργο του μαρτυράει την προβληματική του και τις πεποιθήσεις του και ειδικότερα την καθημερινή πρακτική του πάνω σε ότι αφορά το εκπαιδευτικό πρόβλημα στη σύγχρονη Ελλάδα.

Έχουμε εδώ την υποχρέωση να σημειώσουμε ότι το έργο του *Δημήτρη Γληνού* ήταν λίγο-πολύ γνωστό. Όχι όμως έτσι που μας εντυπωσιάζει μέσα από τους δύο μέχρι τώρα τόμους των ΑΠΑΝΤΩΝ του από τον Εκδοτικό Οίκο ΘΕΜΕΛΙΟ και με την επιμέλεια του *Φίλιππου Ηλιού*.

Στον πρώτο τόμο άλλωστε αυτού του τεράστιου έργου βρίσκεται και το Υπόμνημα που μελετάμε εδώ.

Αξίζει, πιστεύουμε, να σημειώσουμε ότι στο *Δημήτρη Γληνό* ανατέθηκαν καθήκοντα αρμόδιου για τα εκπαιδευτικά μας πράγματα.

Εκείνο που θεωρούμε σαν άξιο παρατήρησης είναι το γεγονός ότι ο *Δημή-*

τρης Γληνός δεν έμεινε μόνο παρατηρητής, δεν «πρότεινε» μόνο λύσεις μένοντας έξω από το χώρο των αποφάσεων· αντίθετα ήταν ένας από εκείνους που, παρά τις ιδεολογικές και πολιτικές τους αντιθέσεις με συγκεκριμένες πολιτικές εξουσίες και κυβερνητικούς σχηματισμούς, μπόρεσε να δράσει και να φτάσει σε συγκεκριμένα αποτελέσματα.

Φτάνοντας τώρα για μια ακόμη φορά στο Προεδρικό Διάταγμα 922/6-10-80 έχουμε να παρατηρήσουμε:

Θεωρητικά, ένα προεδρικό διάταγμα είναι ο «καρπός» της εργασίας μιας ομάδας ειδικών, που έχουν μελετήσει το «θέμα» μέσα στο κοινωνικο-πολιτιστικό του πλαίσιο.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι:

Το Προεδρικό Διάταγμα 922 δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως στις 6 Οκτώβρη 1980, όταν έχει ήδη αρχίσει η νέα σχολική χρονιά.

Εδώ έχουμε να παρατηρήσουμε και κάτι άλλο· η Υπηρεσία του Υπουργείου Παιδείας, αρμόδια για τη σύνταξη των αναλυτικών προγραμμάτων των Γυμνασίων και των Λυκείων υπάρχει από το 1976. Το 1982 οι υπεύθυνοι της Υπηρεσίας αυτής μας είπαν ότι δεν υπάρχει αρχείο των σχολικών προγραμμάτων στο Υπουργείο, πράγμα που θα ήταν ιδιαίτερα χρήσιμο για το ίδιο το Υπουργείο, αλλά και για τον επιστήμονα-ερευνητή.

Επανερχόμαστε στο κείμενο του Προεδρικού Διατάγματος για να παρατηρήσουμε ότι:

Ο «μεταδότης» του είναι η διοίκηση μιας Κυβερνήσεως της Δεξιάς σε πολίτευμα Προεδρευομένης Δημοκρατίας, έξι χρόνια μετά την πτώση της επτάχρονης στρατιωτικής δικτατορίας.

Υπόθεση κάνουμε, λέγοντας ότι το κόμμα που κυβερνάει γνωρίζει και υπολογίζει την πιθανότητα μιας πολιτικής αλλαγής και ενεργεί με βάση και αυτό το ενδεχόμενο.

Λέγοντας αυτό εννοούμε ότι προσπαθεί να οργανώσει την κοινωνική ζωή ξεκινώντας από τις πολιτικές του επιλογές και, ενδεχόμενα,σε σχέση με τις «λαϊκές» απαιτήσεις.

Φτάνουμε λοιπόν στο εξής σχήμα:

Έχουμε από τη μια πλευρά ένα «προσωπικό» κείμενο ενός παιδαγωγού γνωστού για το χαρακτήρα της προβληματικής του.

Από την άλλη πλευρά έχουμε ένα «επίσημο» κείμενο μιας ομάδας διοικητικών υπαλλήλων κάτω από την ευθύνη μιας συγκεκριμένης πολιτικής εξουσίας.

Το σημείο που μας φαίνεται «δύσκολο» να προσδιορίσουμε είναι το ακόλουθο:

Ως προς τι ο λόγος του *Δημήτρη Γληνού* είναι «προσωπικός»; Γεγονός που θα μας επέτρεπε, καταρχή, να τον αντιπαραθέσουμε στον «ομαδικό» λόγο του Προεδρικού Διατάγματος 922/6-10-80.

Πιστεύουμε ότι, έχοντας σαν δοσμένη την ιδεολογική τοποθέτηση του *Δημήτρη Γληνού*, είναι μέλος του Κ.Κ.Ε. μόνο από το 1936, ενώ δηλώνει μαρξιστής το 1909 σε ένα κείμενό του για την επανάσταση των Νεοτούρκων, δεν μπορούμε να θεωρήσουμε τον λόγο του σαν «προσωπικό».

Πιστεύουμε ότι η εργασία μιας ομάδας είναι πλουσιότερη και πιο αποτελεσματική από την εργασία ενός μόνου ανθρώπου· γι' αυτό ακριβώς είμαστε σύμ-

φωνοι με αυτή τη διαδικασία.

Μπορούμε όμως να θεωρήσουμε τον «μαρξιστή» *Δημήτρη Γληνό* «άτομο» όταν δρα κοινωνικά;

Η άποψή μας είναι ότι δεν μπορούμε.

Ο «μαρξιστής» *Δημήτρης Γληνός* δεν διαλογίζεται, δεν προβληματίζεται αυτόνομα. Ο μαρξισμός είναι συνώνυμος με τη διαλεκτική διαδικασία. Ένας μαρξιστής είναι το αμφίδρομο φίλτρο της κοινωνίας μέσα στην οποία δρα και του προσωπικού του προβληματισμού. Σύμφωνα λοιπόν με αυτή τη λογική, ο μαρξιστής *Δημήτρης Γληνός* εκφράζει τον κοινωνικό χώρο μέσα στον οποίο ζυμώνεται ο κάθε είδους κοινωνικός προβληματισμός.

Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο πιστεύουμε ότι και τα δύο κείμενα είναι καρπός συλλογικής διαδικασίας, διαφορετικής σίγουρα, αλλά συλλογικής το ίδιο σίγουρα.

Στην περίπτωση του *Δημήτρη Γληνού* η διαδικασία αυτή πραγματοποιείται με έμμεσο τρόπο.

Η ειδοποιός διαφορά τους είναι, κατά τη γνώμη μας, το γεγονός ότι το πρώτο κείμενο ανήκει στην κατηγορία του «ανεπίσημου» λόγου και το δεύτερο σ' εκείνη του «επίσημου». Κι εδώ όμως έχουμε να κάνουμε μια παρατήρηση, έχοντας σαν δεδομένο το φαινόμενο της «διγλωσσίας» στην Ελλάδα και τις πολιτικές και κοινωνικές προεκτάσεις του· πού αρχίζει ο «επίσημος λόγος» και πού τελειώνει, προκειμένου για τα εκπαιδευτικά μας πράγματα; Και μέχρι ποιο σημείο ο «ανεπίσημος λόγος» επιδρά πάνω στον «επίσημο» και αντίστροφα;

Πιστεύουμε ότι σ' αυτό το σημείο αξίζει να επανέλθουμε μιαν άλλη φορά, αναλυτικά. Για την ώρα περιοριζόμαστε στην εξής, κατά τη γνώμη μας, σημαντική διαπίστωση:

Ανάμεσα σε δύο κείμενα, το ένα του 1907, το άλλο του 1980, το πρώτο ενός «ανεπίσημου μεταδότη», το δεύτερο ενός «επίσημου», οι λέξεις ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ και ΓΛΩΣΣΑ είναι τα σημεία που απασχολούν ισόβαρα και τους δύο.

Και τούτο γιατί η διαδικασία του αμφίδρομου φίλτρου στην οποία αναφερθήκαμε μιλώντας για το μαρξιστή *Δημήτρη Γληνό*, αφορά αναπόφευκτα και τον οποιοδήποτε κοινωνικό φορέα, λιγότερο ή περισσότερο· και ότι αυτό το φίλτρο έχει το ένα του στόμιο στις κοινωνίες που «παράγουν» αυτούς τους «μεταδότες», με άλλα λόγια αυτούς τους λόγους, και το άλλο σ' αυτούς τους ίδιους τους μεταδότες.

Η *D. Maingueneau* στο βιβλίο της που προαναφέραμε, γράφει:
«Αν οι λέξεις δεν έχουν συγκεκριμένη έννοια, αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι αλλάζουν νόημα περνώντας από μια ομάδα διαλόγου σε μιαν άλλη.
Αυτό έχει και τη συνέπειά του: λέξεις, προτάσεις ακόμα, *λέξη προς λέξη* διαφορετικές μεταξύ τους και που εκφράζονται από την ίδια ομάδα διαλόγου μπορούν να σημαίνουν το ίδιο ακριβώς πράγμα, γεγονός που αποτελεί προϋπόθεση ώστε αυτές οι λέξεις και οι προτάσεις να έχουν, από τη φύση τους, έννοια γι' αυτήν την ομάδα διαλόγου.»

Χωρίς να πάμε πολύ μακριά τούτη τη στιγμή, θα θέλαμε μονάχα να παρατηρήσουμε ότι συχνά μια ομάδα διαλόγου έχει περιορισμούς, στην έννοια των λέξεων και των προτάσεων, παρά τις όποιες «θέσεις» της, αν υπολογίσουμε τις δυνάμεις που βρίσκονται σε σύγκρουση και που διαμορφώνουν, σ' ένα ποσοστό, τόσο τους διαφορετικούς λόγους όσο και την έννοια των λέξεων που διαφορετικοί «μεταδότες» μεταχειρίζονται.

Πιστεύουμε ότι τόσο ο διοικητικός υπάλληλος όσο και ο παιδαγωγός υπόκειται στη διαδικασία του αμφίδρομου φίλτρου, είτε το θέλουν είτε όχι, εκφράζοντας τη συνισταμένη των λόγων διαφόρων κοινωνικών ομάδων.

Ακόμη, πως αυτή η δυναμική, οι λόγοι των διαφόρων κοινωνικών ομάδων, μπορεί, κάτω από ορισμένες συνθήκες και σε ένα ποσοστό, να αλλάξει το λόγο ενός «επίσημου» ή «ανεπίσημου» υπεύθυνου για τα εκπαιδευτικά θέματα.

Συνεχίζοντας την παράλληλη μελέτη του Υπομνήματος του *Δημήτρη Γληνού* και του Προεδρικού Διατάγματος 922/6-10-80, που έχουν κοινό θέμα τη διδασκαλία των Νέων Ελληνικών, ερχόμαστε να «ερευνήσουμε» τους ρηματικούς τύπους των δύο κειμένων.

Σκοπός μας είναι να δούμε πώς λειτουργεί το ρήμα και πώς συντελεί στη διαμόρφωση ενός είδους λόγου.

Στο κείμενο του *Δημήτρη Γληνού* βρίσκουμε:
– 174 ρηματικούς τύπους από τους οποίους
– 107 από το θέμα του ενεστώτα και
– 67 από το θέμα του αορίστου.
Πιο αναλυτικά έχουμε:
– 97 τύπους του ενεστώτα
– 4 τύπους του παρατατικού
– 10 τύπους του μέλλοντα
– 60 τύπους του αορίστου
– 3 τύπους του υπερσυντέλικου.
Όσον αφορά τις εγκλίσεις του ρήματος, βρίσκουμε:
– 76 τύπους της οριστικής
– 50 τύπους της υποτακτικής
– 40 μετοχές
– 4 απαρέμφατα
– 3 τύπους της ευκτικής
– 1 τύπο της προστακτικής

Στο Προεδρικό Διάταγμα 922/6-10-80 βρίσκουμε:
– 44 ρηματικούς τύπους από τους οποίους
– 39 από το θέμα του ενεστώτα και
– 5 από το θέμα του αορίστου.
Ακολουθώντας την ίδια διαδικασία με τα προηγούμενα έχουμε:
– 23 τύπους του ενεστώτα
– 17 τύπους του μέλλοντα
– 1 τύπο του αορίστου
– 1 τύπο του υπερσυντέλικου
– 1 τύπο του συντελεσμένου μέλλοντα
– 1 ρηματικό επίθετο.
Περνώντας στις εγκλίσεις του ρήματος μετράμε:
– 38 τύπους της οριστικής
– 2 τύπους της υποτακτικής
– 3 μετοχές ενεστώτα
(Αυτή τη στιγμή δεν ασχολούμαστε με το ρηματικό επίθετο).

Οι μετρήσεις αυτές μας δίνουν τα πιο κάτω αποτελέσματα:

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΓΛΗΝΟΣ

— 61,49% από το θέμα του ενεστώτα
— 38,50% από το.θέμα του αορίστου
— 43,67% για την οριστική
— 28,73% για την υποτακτική.

ΠΡΟΕΔΡΙΚΟ ΔΙΑΤΑΓΜΑ 922/6-10-80

— 88,36% από το θέμα του ενεστώτα
— 11,36% από το θέμα του αορίστου
— 86,36% για την οριστική
— 4,54% για την υποτακτική.

Πριν να εκφράσουμε οποιεσδήποτε υποθέσεις και πριν καταλήξουμε σε βιαστικά συμπεράσματα, θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε τους πιο πάνω ρηματικούς τύπους από μιαν άλλη σκοπιά· εκείνη του υποκειμένου του ρήματος.

Για το κείμενο του *Δημήτρη Γληνού* βρίσκουμε:

— 52 ρηματικούς τύπους που το υποκείμενό τους είναι στον ενικό αριθμό. Από αυτούς οι 11 είναι απρόσωπες εκφράσεις.
— 72 ρηματικούς τύπους που το υποκείμενό τους είναι στον πληθυντικό αριθμό. (Οι μετοχές και τα απαρέμφατα δεν περιλαμβάνονται σ' αυτή τη μέτρηση).

Για το Προεδρικό Διάταγμα 922/6-10-80 έχουμε:

— 15 ρηματικούς τύπους που το υποκείμενό τους είναι στον ενικό αριθμό.
— 25 ρηματικούς τύπους που το υποκείμενό τους είναι στον πληθυντικό αριθμό.

Τα ποσοστά στα οποία καταλήγουμε είναι:

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΓΛΗΝΟΣ	*ΠΡΟΕΔΡΙΚΟ ΔΙΑΤΑΓΜΑ*
— 29,88% ενικός αριθμός	— 34,09% ενικός αριθμός
— 41,37% πληθυντικός αριθμός	— 56,81% πληθυντικός αριθμός.

Εάν τώρα θέλουμε να δούμε πόσες φορές το υποκείμενο του ρήματος είναι «ο καθηγητής», «ο παιδαγωγός», «το σχολείο», έχουμε:

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΓΛΗΝΟΣ	*ΠΡΟΕΔΡΙΚΟ ΔΙΑΤΑΓΜΑ*
— 36 φορές	— 0

Όσο για το υποκείμενο «ο μαθητής» έχουμε:

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΓΛΗΝΟΣ	*ΠΡΟΕΔΡΙΚΟ ΔΙΑΤΑΓΜΑ*
— 19 φορές	— 5 φορές.

Θεωρούμε ότι έχει τη σημασία του το γεγονός ότι στο Προεδρικό Διάταγμα μπορεί να υπονοείται, ή να μην υπονοείται, απουσία της έκφρασης, το στοιχείο «εκπαιδευτικός», «παιδαγωγός», «καθηγητής».

Και εδώ θα αφήσουμε προσωρινά κατά μέρος τη συχνότητα της οριστικής σε σχέση με την υποτακτική για το Προεδρικό Διάταγμα και τη μικρή διαφορά ανάμεσα σε οριστική και υποτακτική για το Υπόμνημα του *Δημήτρη Γληνού*.

Θα πούμε μόνο ότι οι αριθμοί που προαναφέραμε δεν μας προβληματίζουν καταρχή, μια και έχουμε σαν δεδομένο τη διαφορετική «φύση» του ενός και του άλλου λόγου που μελετάμε. Ο παιδαγωγικός λόγος προτείνει «να γίνει»· ο διοι-

κητικός λόγος έρχεται να θεσμοθετήσει μετά από λήψη αποφάσεων. Η οριστική έγκλιση είναι συνέπεια αυτής της διαδικασίας.

Εκείνο που θέλουμε να τονίσουμε είναι ότι στο κείμενο του *Δημήτρη Γληνού* το υποκείμενο «ο καθηγητής», «ο παιδαγωγός», «το σχολείο» αναφέρεται· συχνά μάλιστα με το σχήμα «εμείς».

Παρόλα αυτά, η ομάδα εργασίας του Υπουργείου Παιδείας που έχει επιφορτιστεί με το έργο της σύνταξης των αναλυτικών προγραμμάτων, αποτελείται από «εκπαιδευτικούς», «παιδαγωγούς», «καθηγητές». Και οι ίδιοι αυτοί άνθρωποι έχουν εργαστεί σε άμεση και απευθείας σχέση με το επάγγελμά τους. Οι ίδιοι αυτοί άνθρωποι είναι ή ήταν μέλη του Συλλόγου Καθηγητών Μέσης Εκπαίδευσης.

Και εκεί θα άξιζε να ελέγξουμε την εικόνα που δίνει η λειτουργία του ρήματος και του υποκειμένου του και να βρεθούμε, προφανώς, μπροστά σε άλλα φραστικά σχήματα.

Για την ώρα, τα στοιχεία που εξετάσαμε μας επιτρέπουν να εκφράσουμε μιαν υπόθεση:

Ο διοικητικός λόγος έχει τέτοια μορφή που να επιτρέπει την ύπαρξη μιας απόστασης ελέγχου ανάμεσα στην ίδια τη διοίκηση και τις προτάσεις και τους σκοπούς που θεσμοθετεί.

Αυτά ακριβώς τα θεσμοθετούμενα με το Προεδρικό Διάταγμα 922/6-10-80 αναφέρονται με τη μορφή καταλόγου υποχρεώσεων, χωρίς να λέγεται *ποιος* είναι υπεύθυνος γι' αυτές τις υποχρεώσεις.

Αντίθετα στο κείμενο του *Δημήτρη Γληνού* το *«ποιος»* πρέπει να *«κάνει»* λέγεται.

Δεν ξεχνάμε βέβαια ότι τα αναλυτικά προγράμματα απευθύνονται στους καθηγητές του σχολείου και ότι συνοδεύονται από εγκυκλίους επεξηγηματικές πάνω στις μεθόδους εφαρμογής ή ακόμα και πειραματισμού πάνω στα όσα ορίζει ένα προεδρικό διάταγμα, που δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσως.

Όπως δεν ξεχνάμε ότι και το Υπόμνημα του *Δημήτρη Γληνού* αποτελεί λόγο με θέμα τη διδασκαλία των Νέων Ελληνικών, ένα λόγο αρκετά γενικό, χωρίς να ορίζονται με αυτό οι μέθοδοι και οι τεχνικές της.

Από τα ΑΠΑΝΤΑ του *Δημήτρη Γληνού* διαπιστώνουμε ότι το Υπόμνημα αυτό «ανταποκρίνεται σε πρόσκληση του Ελληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου προς τα μέλη του, να μετάσχουν, με μελέτες τους, στη διερεύνηση των προβλημάτων που αφορούν τη διδασκαλία των νέων ελληνικών, προκειμένου αυτές να χρησιμεύσουν *ως αφετηρία περαιτέρω μελετών και ενεργειών του συλλόγου*».

Ένα άλλο θέμα θα μας απασχολήσει εδώ. Ξεκινώντας πάντα από την παράλληλη μελέτη του Υπομνήματος του *Δημήτρη Γληνού* και του Προεδρικού Διατάγματος 922/6-10-80 με θέμα τη διδασκαλία των Νέων Ελληνικών στη μέση εκπαίδευση, θα προσπαθήσουμε να μελετήσουμε την εσωτερική επιχειρηματολογία των παραπάνω κειμένων. Και θα το επιχειρήσουμε εφαρμόζοντας κατεξοχή τη μέθοδο που προτείνεται από τον *C. Perelmann*.

Οι *C. Perelmann* και *C. Obrecth-Tyteca* στο βιβλίο τους με τον τίτλο *«Νέα Ρητορική - Πραγματεία για την επιχειρηματολογία»*[3] ότι αυτή η τελευταία προϋποθέτει καταρχή ορισμένες «συνθήκες»: πρώτα απόλα μια «κοινότητα» και την από πριν συμφωνία πάνω στο ότι πρόκειται να γίνει «συζήτηση» σ' ένα συγκεκριμένο θέμα.

Εδώ υπεισέρχεται και «η συνθήκη των θέσεων» του καθενός από τους συνο-

μιλητές. Και τούτο γιατί στον «ιεραρχημένο» κόσμο μας υπάρχουν, σε γενικές γραμμές, κανόνες που καθορίζουν το πώς μπορεί να ξεκινήσει μια συζήτηση.

Έχουμε να κάνουμε δηλαδή με μια «συνθήκη» που το ξεκίνημά της βρίσκεται στους ίδιους τους νόμους που διέπουν την κοινωνική ζωή. Κι αυτό γιατί δεν «συζητάμε» με όλο τον κόσμο· το γεγονός ότι επιχειρηματολογούμε, αντί να δώσουμε κάποια διαταγή ή να καταφύγουμε στη βία, σημαίνει ότι αποδίδουμε κάποιαν αξία, κάποιο βάρος, στην συγκατάθεση του συνομιλητή.

Επιπλέον, για να επιχειρηματολογήσουμε μπροστά σε μια συγκεκριμένη κοινωνική «ομάδα» πρέπει να είμαστε εξοικειωμένοι με αυτή την πρακτική.

Υπάρχουν συγκεκριμένες δομές που επιτρέπουν αυτόματα τις πιο πάνω διαδικασίες· έτσι ένας ερευνητής που προβαίνει σε μια ανακοίνωση στη διάρκεια ενός επιστημονικού συνεδρίου δεν χρειάζεται να ψάξει να βρει επιχειρήματα για το δικαίωμά του στο «λόγο». Όμως τα πράγματα σπάνια είναι τόσο απλά. Πολύ συχνά χρειάζεται να δώσουμε το «στίγμα» μας, να «καθοριστούμε», προκειμένου να πάρουμε το λόγο κάτω από ορισμένες περιστάσεις.

Αυτή η «εναρμόνιση» το ξεκαθάρισμα του ρόλου των δύο πλευρών είναι το κύριο σημείο για την ανάπτυξη της επιχειρηματολογίας. Η προϋπόθεση για να είναι κάποιος «αρμόδιος» να παίρνει το λόγο αποτελεί κυρίαρχη αντίληψη στο ακροατήριο· από την άλλη πλευρά ο ομιλητής προσπαθεί να «κτίσει» ένα ανάλογο ακροατήριο.

Με το κείμενο του *Δημήτρη Γληνού* βρισκόμαστε μπροστά στο ακόλουθο σχήμα:

— Ο ΟΜΙΛΗΤΗΣ είναι ο ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΓΛΗΝΟΣ
— Το ΑΚΡΟΑΤΗΡΙΟ είναι ο ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ
Κάθε άλλος ενδιαφερόμενος

(Για παράδειγμα: οι αναγνώστες του Παιδαγωγικού Δελτίου του Συλλόγου, στο οποίο δημοσιεύτηκε το Υπόμνημα).

Στην περίπτωση του Προεδρικού Διατάγματος 922/6-10-80 έχουμε το σχήμα:

— Ο ΟΜΙΛΗΤΗΣ είναι η Διοίκηση
(ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας και
ο Υπουργός Εθνικής Παιδείας και
Θρησκευμάτων)

— Το ΑΚΡΟΑΤΗΡΙΟ είναι Οι Καθηγητές της Μέσης Εκπαίδευσης
και ειδικότερα οι Φιλόλογοι που
διδάσκουν ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ.

Κάθε άλλος ενδιαφερόμενος

(Για παράδειγμα: «οι ερευνητές» που μελετούν την ιστορία της εκπαίδευσης στη σύγχρονη Ελλάδα).

Συνεχίζοντας διαπιστώνουμε ότι το δεύτερο κείμενο δεν μας δίνει την «αφορμή» για την οποία συντάχθηκε, χωρίς μ' αυτό να θέλουμε να ισχυριστούμε ότι δεν τη γνωρίζουμε.

Αντίθετα, στο κείμενο του *Δημήτρη Γληνού*, τούτη η «αφορμή» της παραγωγής του, παρατίθεται ευθύς εξαρχής.

Πιστεύουμε λοιπόν, πως στη λίστα της εσωτερικής επιχειρηματολογίας που προτείνει ο *C. Perelmann* σαν
«τη βάση ενός συνόλου όρων κοινής αποδοχής ανάμεσα στον *ομιλητή* και στο *ακροατήριο*».
θα μπορούσαμε να προσθέσουμε στην αρχή τούτο ακριβώς το στοιχείο: της «αφορμής» της παραγωγής του «λόγου».

Και θα πούμε ακόμα πως αυτό το στοιχείο στο κείμενο του *Δημήτρη Γληνού* μας δίνει τη δυνατότητα να διαπιστώσουμε και να υπογραμμίσουμε την απουσία του στο Προεδρικό Διάταγμα.

Συνεχίζοντας, θα επιχειρήσουμε να εφαρμόσουμε τη μέθοδο του *C. Perelmann*, αναζητώντας:
— τα γεγονότα,
— τις αλήθειες,
— τις προκαταλήψεις (αντιλήψεις),
— τις αξίες,
— την ιεράρχηση των αξιών,
— τους κανόνες κοινούς τόπους[4].

Έτσι, για το Υπόμνημα του *Δημήτρη Γληνού* βρίσκουμε:

Τα Γεγονότα

1. «Ο Διδασκαλικός Σύλλογος της Αθήνας έθεσεν από της 12ης Μαρτίου τρία ερωτήματα προς πάντας τους λειτουργούς της μέσης εκπαιδεύσεως και παρεκάλεσεν αυτούς όπως στείλωσι τας γνώμας αυτών περί περί της διδασκαλίας της Ν. Ελληνικής προς το Συμβούλιον».
2. Το Υπόμνημα υπογράφεται από το *Δημήτρη Γληνό* και έχει ημερομηνία: Σμύρνη, 19 Ιουνίου 1907.
3. Η διδασκαλία των Ν. Ελληνικών προβλέπεται από το επίσημο πρόγραμμα.
4. Κατά το α΄ εξάμηνο της πρώτης τάξης του Ελληνικού Σχολείου προβλέπονται για το μάθημα αυτό 4 ώρες διδασκαλίας.
5. Στο Γυμνάσιο δεν προβλέπεται από το πρόγραμμα μάθημα Ν. Ελληνικών.
6. Η γλώσσα του δημοτικού σχολείου είναι σε μεγάλο βαθμό διαφορετική από την μητρική.
7. «Η καθαρεύουσα περιλαμβάνει εν τω τυπικώ της το μέγιστον μέρος του τυπικού της Αττικής γλώσσης».
8. Η διδασκαλία των Ν. Ελληνικών μέσα από λογοτεχνικά κείμενα είναι πολύ φτωχή και ανεπαρκής.
9. Οι μαθητές φτάνουν στην τελευταία τάξη της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης έχοντας σοβαρές γλωσσικές ανεπάρκειες.
10. Εκείνοι που τελειώνουν τη μέση εκπαίδευση αγνοούν εντελώς την πολιτιστική ζωή και εξέλιξη του ελληνικού έθνους, από τον Πλούταρχο μέχρι τις μέρες μας.
11. «Χιλιετηρίδων δύο βίος διανοητικός...».
12. «...είναι TERRA INCOGNITA για την Ελληνίδα νεότητα, ήτις πολλάκις μεγάλων ποιητών και συγγραφέων ονόματα ή όλως αγνοεί ή τυχαίως και μόλις εξ ακοής γνωρίζει».
13. Η αίγλη της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας...

14. «...κατά την 19ην εκατονταετηρίδα κυρίως διεμορφώθη η νυν γραφομένη γλώσσα».
15. «Το Γυμνάσιον προώρισται να μορφώση την πνευματικώς υπερτέραν μερίδα της κοινωνίας...».
16. «...η δήθεν ποικιλία της γλώσσης... διότι η Ελληνική κατ' εξοχήν συντηρητική ούσα, υπέστη εν διαστήματι χιλιετηρίδων ολιγωτέρας σχετικώς μεταβολάς ή ευρωπαϊκαί τινες γλώσσαι εν διαστήματι ολίγων εκατονταετηρίδων».

Οι Αλήθειες

1. «Ήτο πλέον καιρός να τεθή το ζήτημα τούτο».
2. «Η πνευματική ζωή και εξέλιξις του Ελληνικού έθνους από του Πλουτάρχου μέχρι σήμερον».
3. «Η αίγλη της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας».
4. «Η ύπαρξις πνευματικής συνοχής και εξελίξεως από του αρχαίου κόσμου μέχρι του σημερινού».

Οι Προκαταλήψεις (Αντιλήψεις)

1. «Δυνάμεθα να είπωμεν ότι η διδασκαλία των Ν. Ελληνικών κατά τύπους σχεδόν μόνον αναγράφεται μέχρι τούδε εν τω επισήμω προγράμματι».
2. «...ατελής μόρφωσις των Ελληνοπαίδων εν τη Νέα Ελληνική γλώσση».
3. «Οι απόφοιτοι των Γυμνασίων, οι μέλλοντες να αποτελέσωσι την πνευματικήν αριστοκρατίαν του έθνους, άρα να αντιπροσωπεύσωσι την ανωτέραν και εθνικήν και ιστορικήν και λογοτεχνικήν συνείδησιν αυτού...».
4. Ο δρόμος που διάνυσε η ελληνική γραμματολογία από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα.
5. «...μετά πόσης στοργής οι Γερμανοί και οι Γάλλοι ασχολούνται με τα Niebelungenlieder ή με τα Chansons des troubadours...».
6. «Μέθοδος της διδασκαλίας θα είνε και εδώ βεβαίως η υπό της επιστημονικής παιδαγωγικής υποδεικνυομένη... εις πάσας τας τάξεις».
7. «Αίτια της ατελούς μορφώσεως των ελληνοπαίδων εν τη Ν. Ελληνική γλώσση είνε:
   α)
   β)
   γ)
   δ) ».
8. «Ο σκοπός της διδασκαλίας της Ν. Ελληνικής γλώσσης εν τω Ελληνικώ Σχολείω... και τω Γυμνασίω...».
9. «Τα μέσα προς επιτυχίαν του σκοπού...».

Οι Αξίες

1. Η διδασκαλία της νεοελληνικής λογοτεχνίας.
2. Η ελληνική κουλτούρα και ειδικότερα η ελληνική λογοτεχνία εδώ και 2.000 χρόνια, με αναφορά στις μεγάλες περιόδους της γένεσης και δημιουργίας της.

Η Ιεράρχιση των Αξιών

1. Ο συγγραφέας δεν τοποθετεί ιεραρχικά τη διδασκαλία της κλασικής γλώσσας σε σχέση με εκείνη της μοντέρνας.
Λέει μόνο ότι είναι δυνατό να μειωθούν, τόσο στο Ελληνικό Σχολείο όσο και στο Γυμνάσιο, και χωρίς αυτό να έχει αρνητικές συνέπειες για τους μαθητές, οι ώρες διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών, αυξάνοντας ταυτόχρονα τις ώρες των νέων ελληνικών με τον ακόλουθο τρόπο:
7 ώρες για την πρώτη τάξη του Ελληνικού Σχολείου, προορισμένες για τη διδασκαλία της νέας ελληνικής και της γραμματολογίας της, και 3 ώρες για τις άλλες τάξεις του Ελληνικού Σχολείου και του Γυμνασίου για το ίδιο μάθημα.
(Υπενθυμίζουμε εδώ ότι το επίσημο πρόγραμμα του 1906 προβλέπει:

		ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ			ΓΥΜΝΑΣΙΟ			
	ΤΑΞΗ	α	β	γ	Α	Β	Γ	Δ
ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ	ώρες	6	8	8	10	10	10	10
ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ	ώρες	4	2	2	–	–	–	–

)[5]

2. Για το Ελληνικό Σχολείο ο συγγραφέας γράφει ότι πρέπει να περιοριστεί στα λογοτεχνικά έργα του 19ου αιώνα, «διότι κατ' αυτόν κυρίως διεμορφώθη η νυν γραφομένη γλώσσα και διότι το Ελληνικόν Σχολείον αποβλέπει μάλλον εις το να επιτύχη ταχύτερον τον πρακτικόν σκοπόν του μαθήματος, και διότι τα έργα ταύτα είνε εγγύτερα εν γένει προς ημάς και μάλλον προσαρμοζόμενα εις τας γνώσεις και τας ιδέας και το περιβάλλον μας».
3. Για το Γυμνάσιο λέει ότι «οι μαθηταί κύριοι ήδη όντες της γλώσσης των έργων της 19ης εκατονταετηρίδος, πρέπει να λάβωσιν επίγνωσιν της πνευματικής ζωής του Ελληνικού έθνους από των αρχαίων χρόνων μέχρι σήμερον».

Οι Κοινοί Τόποι

Πιστεύουμε πως με την έννοια του ποιοτικού κοινού τόπου όπως επίσης και του ποσοτικού, τα στοιχεία που μόλις αναφέραμε στην περίπτωση της ιεράρχισης των αξιών περιλαμβάνονται και στην παρούσα περίπτωση.

Με άλλα λόγια σαν ποιοτικούς κοινούς τόπους βλέπουμε τα όσα υποστηρίζει ο *Δημήτρης Γληνός* προκειμένου για τη διδασκαλία των Νέων Ελληνικών.

Σαν ποσοτικούς κοινούς τόπους εξάλλου θεωρούμε την πρότασή του για αύξηση των ωρών διδασκαλίας των Νέων Ελληνικών στο Ελληνικό Σχολείο, όπως επίσης και την πρόβλεψη από το επίσημο πρόγραμμα ωρών για το ίδιο μάθημα στο Γυμνάσιο.

Φτάνοντας για μια ακόμη φορά στο Προεδρικό Διάταγμα 922/6-10-80 και επιχειρώντας τον ίδιο έλεγχο, βρίσκουμε:

Τα Γεγονότα

1. Το Προεδρικό Διάταγμα υπογράφεται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας *Κωνσταντίνο Καραμανλή* και τον Υπουργό Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων *Βασίλειο Κοντογιαννόπουλο*· έχει ημερομηνία: Αθήνα, 26 Σεπτεμβρίου 1980.
2. Δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως με ημερομηνία 6 Οκτωβρίου 1980.

3. Λειτουργεί ημερήσιο Λύκειο γενικής κατευθύνσεως.
4. Υπάρχει πρόγραμμα υποχρεωτικών μαθημάτων και μαθημάτων επιλογής.
5. Από το πρόγραμμα προβλέπεται μάθημα ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ και ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ, για το οποίο καθορίζονται 4 ώρες διδασκαλίας.
6. Υπάρχουν «χαρακτηριστικά κείμενα που φανερώνουν την εξέλιξη της νεοελληνικής λογοτεχνίας».
(αναφέρονται περίοδοι, αντιπρόσωποι και σχολές καθώς και είδη λογοτεχνικής δημιουργίας).
7. Υπάρχουν «δόκιμες μεταφράσεις λογοτεχνικών έργων της αγγλικής, γαλλικής, γερμανικής και ρωσικής λογοτεχνίας του 18ου και 19ου αιώνα».
8. Υπάρχουν «αντίστοιχα νεοελληνικά έργα που έχουν διδαχτεί οι μαθητές».
9. Υπάρχει «η επιστημονική ορολογία, οι τρόποι με τους οποίους αποδίδονται στην ελληνική οι επιστημονικοί όροι, για τη γλωσσική διδασκαλία».
10. Προβλέπεται «η σύνταξη 10-12 γραπτών εκθέσεων».

Οι Αλήθειες

— 0

Οι Προκαταλήψεις (Αντιλήψεις)

1. «Τα κείμενα της καθεμιάς από τις παραπάνω ενότητες θα διδάσκονται ύστερα από περιεκτική γραμματολογική ενημέρωση και σαφή τοποθέτηση μέσα στην εποχή τους».
2. «Κάθε έκθεση αποτελεί ενιαίο ολοκληρωμένο επιμέρους κύκλο διδασκαλίας (γραφή-διόρθωση) για τον οποίο διατίθενται 3 διδακτικές ώρες».
3. «...θα καταβάλλεται επίμονη προσπάθεια για την αποφυγή της κενολογίας και την άσκηση των μαθητών στην ορθή ανάπτυξη και έκθεση των διανοημάτων τους, όπως και στην προηγούμενη τάξη».

Οι Αξίες

1. Τα ονόματα των λογοτεχνών που αναφέρονται κατά περιόδους και ρεύματα.
2. «Ανάπτυξη γνωμικών, εννοιών, αποφθεγμάτων, παροιμιών».

Η Ιεράρχιση των Αξιών

1. Στη φράση «Θα προηγείται περιεκτική γραμματολογική ενημέρωση για τα λογοτεχνικά έργα της κάθε χώρας και σαφής τοποθέτηση μέσα στην εποχή τους και θα ακολουθεί σύγκρισή τους προς αντίστοιχα νεοελληνικά έργα που έχουν διδαχτεί οι μαθητές», σαφώς, και ορθά νομίζουμε, προηγείται η μελέτη των νεοελλήνων λογοτεχνών και έπεται εκείνη των αλλοδαπών.

Οι Κοινοί Τόποι

1. Η επιλογή των περιόδων της ελληνικής λογοτεχνίας που αναφέρονται στο πρόγραμμα.

Εκείνο που μας ενδιέφερε στο τρίτο αυτό μέρος της εργασίας μας δεν είναι να συγκρίνουμε στα δύο κείμενα που μας απασχολούν τα στοιχεία που αναζητήσαμε σύμφωνα με τη μέθοδο που προτείνει ο *C. Perelmann*. Πρόθεσή μας ήταν, κύρια, να αναζητήσουμε εκείνο που υπογραμμίζει η *D. Maingueneau* στο βιβλίο

της που αναφερθηκε ήδη, παραθετόντας και τα όσα επισημαίνουν οι *G. Vignaux* και *M.J. Borel* σε σχετικό αρθρο τους που δημοσιεύτηκε στο περιδικό Langue Francaise, No 12:

«Η επιχειρηματολογία λειτουργεί με τρόπο ώστε η ενέργεια του ομιλητή αλλά και του ακροατηρίου να επεμβαίνουν στην ίδια την *οικοδόμηση* του λόγου»

«Όταν λέμε ότι ένας ομιλητής βρίσκεται σε ετοιμότητα για έναν *λόγο*, αυτό σημαίνει πως περιλαμβάνει στα όσα εκφράζει, όχι μόνο έναν ορισμένο αριθμό περιστασιακών στοιχείων που θεωρεί απαραίτητο να υπενθυμίσει σαν είδος προοίμιο, αλλά πραγματεύεται επί πλέον και αυτά που εκτιμά σαν ήδη γνωστά από το συνομιλητή του».

Ξέρουμε καλά ότι απλώς αγγίξαμε το θέμα.

Παρουσιάσαμε μόνο δυο μεθόδους ανάλυσης του λόγου, μέσα από την παράλληλη μελέτη δύο κειμένων.

Όπως σημειώσαμε στον πρόλογο, τόσο η μία όσο και η άλλη από τις μεθόδους που λειτούργησαν σαν εργαλεία-κλειδιά της προσέγγισής μας αυτών των κειμένων όταν επιχειρηθούν με άλλα μέσα, όπως γίνεται στην περίπτωση της ομάδας ερευνητών του Saint-Cloud, θα επιτρέψουν στις υποθέσεις μας να προχωρήσουν σε συμπεράσματα.

Με την προϋπόθεση βέβαια ότι για να είναι τα συμπεράσματα αυτά ισχυρά, η έρευνα θα στηρίζεται σε μεγαλύτερο αριθμό δεδομένων.

Η επιλογή που κάναμε παίρνοντας ένα κείμενο διοικητικού λόγου και ένα άλλο παιδαγωγικού, πιστεύουμε ότι είναι θεμιτή με βάση την ίδια τη λίστα επιχειρηματολογίας του *C. Perelmann*: πρόκειται για μια επιλογή που στηρίχτηκε στο σημαντικό αριθμό από κείμενα και των δύο κατηγοριών που γράφτηκαν κύρια στη διάρκεια του 20ού αιώνα, με κοινό θέμα τη διδασκαλία των Νέων Ελληνικών.

Πιστεύουμε και το υπογραμμίσαμε συχνά, ότι ο μεγάλος αριθμός κειμένων των δύο παραπάνω κατηγοριών λόγου οφείλει τη γένεσή του, κύρια, στη σύγκρουση με αφορμή τη διγλωσσία, που δημιούργησε και έχει ταυτόχρονα τη ρίζα της στη διαρκώς ταρασσόμενη πολιτική και κοινωνική ζωή της χώρας μας, από τη δημιουργία κιόλας του νέου ελληνικού κράτους, μετά την Επανάσταση του 1821.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Τίτλος στο πρωτότυπο: **Initiation aux methodes de l'Analyse du discours (Hachette Universite) 1979.**
2. Αλέξης Δημαράς: «Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε» Β' τόμος (Αθήνα 1974).
3. Τίτλος στο πρωτότυπο: **«La nouvelle rhétorique: traité de l' argumentation»**, 1958.
4. Στο πρωτότυπο:
   Les faits
   Vérités
   Présomptions
   Valeurs
   Hiérarchies de Valeurs
   Lieux
5. Αλέξης Δημαράς: «Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε», Β' τόμος, Αθήνα 1974.

Ιωσήφ Εμμ. Περάκη
Καθηγητή Πρότυπης Ευαγγελικής Σχολής Ν. Σμύρνης

Η ΛΕΞΗ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ

1. Επίπεδα Γλωσσικής Ανάλυσης

Κάθε γλώσσα αποτελεί ένα οργανωμένο σύστημα, έχει κάποια δομή και επιτελεί κάποια λειτουργία. Η μελέτη της δομής και της λειτουργίας μιας γλώσσας προϋποθέτει την κατάλληλη ανάλυση των στοιχείων που τη συνιστούν. Προϋποθέτει δηλαδή τη μελέτη των λεγόμενων γλωσσικών μονάδων.

Βασικές μονάδες μιας γλώσσας είναι: α) Το Φώνημα (Phoneme), το οποίο μπορεί να οριστεί ως «αι ελάχισται διαφοροποιητικαί μονάδες» μιας γλώσσας[1]. β) Το Μόρφημα (Morpheme), το οποίο μπορεί να οριστεί ως «αι ελάχισται σημασιολογικαί μονάδες» μιας γλώσσας[2]. γ) Η Λέξη (Word) και δ) η Φράση (Phrase) η οποία μπορεί να θεωρηθεί ως συνδυασμός λέξεων που δίδουν κάποιο νόημα. Από τις μονάδες αυτές θα μας απασχολήσει η Λέξη.

2. Το πρόβλημα της μελέτης της λέξης

Το πρόβλημα της λέξης και της σημασίας της έγινε αντικείμενο παρατήρησης ενωρίς στην αρχαία Ελλάδα. Ο Όμηρος θέλοντας να δείξει τη δύναμη και την ποικιλία της σημασίας των λέξεων, όσον αφορά την επικοινωνία των ανθρώπων μεταξύ τους, αναφέρει:

«στρεπτή δέ γλῶσσ' ἐστί βροτῶν, πολέες δ' ἔνι μῦθοι
παντοῖοι, ἐπέων δέ πολύς νομός ἔνθα καί ἔνθα»
(Ιλ. Υ, στιχ. 249-250).

«Του ανθρώπου η γλώσσα είναι γοργόστροφη, περίσσιες οι κουβέντες,
λογής λογής, κι ο κάμπος διάπλατος για να θερίζεις λόγια»
(Μετάφραση: Ν. Καζαντζάκη-Ι.Θ. Κακριδή).

Ο Δημόκριτος (460-360 π.Χ.) ήταν ίσως ο πρώτος που διέκρινε την πολυσημία των λέξεων, μια που δεχόταν ότι μια λέξη μπορεί να έχει περισσότερες από μία σημασίες. Ο ίδιος επίσης υποστήριζε, ότι μπορούν να εκφράζουν το ίδιο νόημα, να έχουν την ίδια σημασία περισσότερες από μία λέξεις· παραδεχόταν τη *συνωνυμία*.

Στον «Κρατύλο» του Πλάτωνα, εξετάζεται το πρόβλημα που αφορά τη σημασία και την ετυμολογία των λέξεων. Εξετάζεται δηλαδή, αν η σημασία μιας λέξης ανταποκρίνεται στο φυσικό κόσμο ή αν αυτή είναι συμβατική, και υποστηρίζεται ότι η λέξη έχει μια προκαθορισμένη σημασία, που αντανακλάται στην αιώνια φύση των ιδεών. *(«Καί Κρατύλος ἀληθῆ λέγει λέγων φύσει τά ὀνόματα εἶναι τοῖς πράγμασι καί οὐ πάντα δημιουργόν ὀνομάτων εἶναι, ἀλλά μόνον ἐ-*

κεῖνον τόν ἀποβλέποντα εἰς τό τῇ φύσει ὄνομα ὄν ἑκάστῳ καί δυνάμενον αὐτοῦ τό εἶδος τιθέναι εἴς τε τά γράμματα καί τάς συλλαβάς» Πλατ. «Κρατύλος » 390 e).

Ο Αριστοτέλης (384-322 π.Χ.) ασχολήθηκε περισσότερο με τη σημασία και τα μέρη της λέξης. Δέχεται ότι η λέξη αποτελεί την ελάχιστη σημασιολογική μονάδα μέσα στη γλώσσα. Εκείνος πρώτος προσδιόρισε τα μέρη της λέξης. *(«Τῆς δέ λέξεως ἁπάσης τάδ' ἐστί τά μέρη, στοιχεῖον, συλλαβή, σύνδεσμος, ἄρθρον, ὄνομα, ῥῆμα, πτῶσις, λόγος»).* (Αριστοτέλη, «Περί Ποιητικής», 1456b, 20-21).

Η θέση της λέξης μέσα στο σύστημα της γλώσσας απασχολεί και τη σύγχρονη Γλωσσολογία, η οποία σε πολλά σημεία δέχεται απόψεις, που εκφράσθηκαν κατά την αρχαία ελληνική εποχή[3].

3. Ορισμός της λέξης

Ένα από τα δύσκολα προβλήματα που σχετίζονται με τη λέξη, είναι το πρόβλημα πώς θα την ορίσουμε, τι είναι δηλαδή λέξη. Αυτό συμβαίνει, διότι κάθε λέξη πρέπει να εξετάζεται ανάλογα με τα *φωνολογικά*, τα *μορφολογικά* και τα *σημασιολογικά* της χαρακτηριστικά, με βάση τα οποία και θα πρέπει να οριστεί[4].

Εξεταζόμενη η λέξη, ανάλογα με τη λειτουργία της μέσα στη γλώσσα, θα πρέπει να θεωρηθεί ως γλωσσική μονάδα, η οποία έχει απαραίτητα κάποια σημασία. Δεν μπορεί να θεωρηθεί ως λέξη ο απλός συνδυασμός διαφόρων μορφημάτων, εφόσον ένας τέτοιος συνδυασμός δεν έχει και κάποια σημασία. Ως λέξεις μπορούν να οριστούν *«τα γλωσσικά εκείνα σημεία, τα οποία αποτελούνται εξ ορισμένων συνδυασμών ήχων και σημασίας»*[5].

4. Είδη των λέξεων ως προς τη λειτουργία τους

Ανάλογα με τη λειτουργία τους μέσα στο σύστημα μιας γλώσσας, οι λέξεις μπορούν να χωριστούν σε *φωνολογικές* και *γραμματικές*.

α) *Φωνολογικές λέξεις ((Phonological words).*

Με τον όρο φωνολογικές λέξεις, εννοούμε κάθε λέξη όπως αυτή εμφανίζεται με τη γραφή της, με την ορθογραφία της. Εννοούμε τις μορφολογικές συνθέσεις μιας λέξης, η οποία, όπως αναφέρθηκε, είναι συνδυασμός μορφημάτων. Με άλλα λόγια εννοούμε τη φωνολογική μορφή κάθε λέξης[6].

β) *Γραμματικές λέξεις (Grammatical words).*

Γραμματικές λέγονται οι λέξεις που προσφέρουν, συνιστούν τα διάφορα εκφραστικά στοιχεία, και αποτελούν τις βασικές μονάδες του Λεξικού (Vocabulary) και της Σύνταξης (Syntax).

Οι γραμματικές λέξεις πραγματώνονται μέσα στη γλώσσα με ομάδες ή συμπλέγματα εκφραστικών στοιχείων, καθένα από τα οποία δηλώνεται με κάποιο ξεχωριστό ήχο. Εκφράζονται με τις φωνολογικές λέξεις, αλλά όσον αφορά τη γραμματική τους σημασία (λεξική-συντακτική) δεν υπάρχει μεταξύ τους αντιστοιχία ένα προς ένα. Μπορεί δηλ. μια φωνολογική λέξη να εκφράζει περισσότερες από μία γραμματική λέξεις. Η λέξη λ.χ. *«τράπεζα»* είναι μια φωνολογική, αλλά όχι και μία μόνο γραμματική λέξη, γιατί μπορεί να έχει περισσότερες από μία σημασίες. Πραγματικά, η λέξη *τράπεζα* σημαίνει: *τραπέζι* φαγητού, *τράπεζα* αίματος, Τράπεζα οικονομικών υποθέσεων (Εθνική, Εμπορική κ.ά.)[7].

5. Σημασία των λέξεων

Η σημασία των λέξεων από λεξικολογικής πλευράς διακρίνεται σε *Γραμματική* (Grammatical Meaning) και *Λεξική* (Lexical Meaning). Η γραμματική σημασία αφορά τη λειτουργία των διαφόρων γραμματικών τύπων μέσα στο σύστημα της γλώσσας, ενώ η λεξική σημασία αφορά το εννοιολογικό περιεχόμενο κάθε λέξης.

Η λεξική σημασία διακρίνεται: α) Σε *«δυνάμει»* (potential) ή *κεντρική* (central meaning) και β) σε *πραγματική* (actual) ή *μεταφορική* (transfered) ή *περιθωριακή* σημασία (marginal meaning)[8].

α) *Δυνάμει (potential) ή κεντρική (central) σημασία.*

Όταν μιλούμε για «δυνάμει» ή κεντρική σημασία των λέξεων, εννοούμε τη σημασία που έχει κάθε λέξη από μόνη της, όταν βρίσκεται έξω από τα *συμφραζόμενα*. Μια τέτοια σημασία δεν είναι βέβαια εντελώς πλήρης, πλην όμως δεν παύει να είναι κάποια σημασία για μια λέξη.

β) *Πραγματική (actual) ή μεταφορική (transfered) ή περιθωριακή (marginal) σημασία.*

Είναι η σημασία που αποκτά κάθε λέξη ανάλογα με τα συμφραζόμενα και τις σχέσεις της με άλλες λέξεις μέσα σε μια έκφραση. Κατά τον Paul Gaeng *«η μεταφορική σημασία των λέξεων υπάρχει σε όλες τις γλώσσες, και χωρίς αυτήν η γλώσσα θα ήταν ανιαρή»*[9].

6. Ανάλυση της σημασίας των λέξεων

Από τα σπουδαιότερα προβλήματα της Σημασιολογίας (Semantics), που αποτελεί συγχρόνως και πρόβλημα της Λεξικολογίας (Lexicology), είναι το πρόβλημα του τρόπου ανάλυσης της σημασίας των λέξεων.

Σχετικά με το πρόβλημα του τρόπου ανάλυσης της σημασίας των λέξεων, προβάλλονται σήμερα από την Ευρωπαϊκή Λεξικολογία δύο θεωρίες. Κατά την πρώτη θεωρία, η ανάλυση της σημασίας μιας λέξης είναι δυνατή, αν ληφθεί υπόψη η *γραμματική*, η *λεξική* και η *υφολογική* σημασία της, οι οποίες τελικά διαμορφώνουν τη σημασία ενός γραμματικού τύπου.

Σύμφωνα με την παραπάνω θεωρία, η οποία βασίζεται στις μεθόδους της *Περιγραφικής* Σημασιολογίας, θα πρέπει κατά την ανάλυση της σημασίας των λέξεων να εξευρεθούν οι ελάχιστες μονάδες σημασίας (*Λεξήματα* [Lexemes], *Σημήματα* [Sememes], *Αρχισημήματα* [Arhisememes], *Ταξήματα* [Taxemes] κ.ά.)[10].

Κατά τη δεύτερη θεωρία, η σημασία μιας λέξης εξαρτάται από τα *συμφραζόμενα* (Contexts), γραμματικά, εννοιολογικά και συμφραζόμενα θέσης. Εξαρτάται δηλ. από το περιβάλλον στο οποίο βρίσκεται η λέξη, από τις σχέσεις της με άλλες λέξεις μέσα στην πρόταση[11].

Όσον αφορά τις παραπάνω θεωρίες, έχουμε να παρατηρήσουμε τα εξής: Πιστεύουμε ότι στην περίπτωση της ανάλυσης της σημασίας μιας λέξης, κάθε λέξη έχει από μόνη της μια σημασία, η οποία όμως μπορεί να διαφοροποιείται ανάλογα με τις σχέσεις της με άλλες λέξεις μέσα στην πρόταση. Δεχόμαστε ότι η σημασία τελικά των λέξεων προσδιορίζεται από τις *Συνταγματικές* και *Παραδειγματικές* τους σχέσεις.

7. Πολυσημικό φαινόμενο (polysemic phenomenon) — συνωνυμία (synonymy) — ομωνυμία (homonymy) — αντωνυμία (antonymy), αντίθεση (opposition).

Στα πλαίσια των προβλημάτων της σημασίας των λέξεων εντάσσεται και το λεγόμενο *πολυσημικό* φαινόμενο. Μέσα δηλ. στο σύστημα των λέξεων μιας γλώσσας και όσον αφορά τη σημασία τους, συμβαίνει δύο ή περισσότερες λέξεις να έχουν την ίδια σημασία ή μία λέξη να έχει περισσότερες από μία σημασίες. Στην πρώτη περίπτωση λέμε, ότι έχουμε *συνωνυμία* (synonymy), ενώ στη δεύτερη περίπτωση λέμε, ότι έχουμε *ομωνυμία* (homonymy)[12].

Εκτός από τη συνωνυμία και την ομωνυμία, διακρίνουμε μεταξύ των λέξεων και την *αντωνυμία* (antonymy) ή *αντίθεση* (opposition)[13]. Η αντωνυμία ή αντίθεση διακρίνεται σε *αντιθετική* (contrary antonymy) και σε *αντιφατική* (contradictory antonymy). Αντιθετική αντίθεση μπορούμε να ονομάσουμε το φαινόμενο εκείνο κατά το οποίο σ' ένα ζεύγος λέξεων, η θέση της μιας λέξης συνεπάγεται την άρση της άλλης, όσον αφορά τη σημασία τους, αλλά η άρση της δε συνεπάγεται αναγκαστικά τη θέση της άλλης. Οι λέξεις λ.χ. *«στερεό-υγρό»* είναι αντιθετικά αντίθετες, διότι, αν ένα σώμα είναι στερεό, δεν είναι υγρό, αλλά, αν δεν είναι υγρό, δεν έπεται ότι είναι στερεό (μπορεί να είναι αέριο). Αντιφατική αντίθεση μπορούμε να ονομάσουμε το φαινόμενο εκείνο, κατά το οποίο σ' ένα ζεύγος λέξεων η θέση της μιας συνεπάγεται (εννοιολογικά) την άρση της άλλης και αντιστρόφως. Οι λέξεις π.χ. *«οργανικό-ανόργανο»* είναι αντιφατικές, διότι ένα σώμα μπορεί να είναι υποχρεωτικά οργανικό ή ανόργανο.

Βασισμένη στη *συνωνυμία*, στην *ομωνυμία* και στην *αντίθεση* η παραδοσιακή Λεξικολογία, προσπαθούσε να ορίσει τη σημασία των λέξεων. Η σύγχρονη Λεξικολογία προσπαθεί να ορίσει τη σημασία των λέξεων ανάλογα και με τη συντακτική τους *«συμπεριφορά»* (syntaxic behaviour) μέσα στην πρόταση. Δέχεται δηλ. ότι κάθε λέξη έχει μια ορισμένη κατανομή μέσα στην πρόταση, και η σημασία της μπορεί να οριστεί ανάλογα με τα *μορφο-σημασιολογικά* της πεδία (morphosemantic fielrs). Αυτά τα πεδία προσπαθεί να βρει η σύγχρονη Λεξικολογία για να βοηθήσει όσο είναι δυνατό στο να οριστεί η σημασία των λέξεων[14].

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ — ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Γ.Δ. Μπαμπινιώτου, Ιστορική Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής γλώσσης (Ι. Φωνολογία), Αθήναι 1976, σελ. 4.
2. Σχετικά με τον ορισμό του μορφήματος βλέπε τα εξής έργα: α') L. Blomfield, Language, London 1977, σελ. 166. β') J. Lyons, Introduction to theoritical linguistics, Cambridge 1971, σελ. 180-194. γ') Γ.Δ. Μπαμπινιώτου, ό.π., σελ. 6. δ') Γ.Δ. Μπαμπινιώτου, Ιστορική Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής γλώσσης (2.Μορφολογία), Αθήνα 1977, σελ. 3.
3. Περισσότερα βλέπε: Stephan Ullmann, Semantics. An Introductory to the science of meaning, Oxford 1962, σσ. 1-10.
4. Ο Bloomfield ορίζει τη λέξη ως τον *«ελάχιστο ελεύθερο τύπο»* (minimum free form). [L. Bloomfield, A Set Postulates for sciences of language, έκδοση β', σ. 27].
5. Γ.Δ. Μπαμπινιώτου, Εισαγωγή εις την Γενικήν Γλωσσολογίαν (Βασικαί αρχαί και μέθοδοι της Συγχρόνου Γλωσσολογίας), Εν Αθήναις 1974, σελ. 24.
6. α') J. Lyons, Introduction to theoretical linguistics, Cambridge 1971, σ. 69. β') Sydney M. Lamb, Lexicology and Semantics, Linguistics today, New York 1969, σ. 41.

7. Ο Sydney M. Lamb (ό.π.) διαιρεί τις λέξεις σε: μορφολογικές, λεξικές και σημασιολογικές. Επίσης ο Robert Hall διακρίνει τις λέξεις σε λειτουργικές (τ.έ. ορισμένα στοιχεία που αφορούν το γραμματικό σύστημα μιας γλώσσας) και σε περιεχομενικές (τ.έ. ορισμένα στοιχεία που έχουν σημασία).,[Robert Hall, Introductory linguistics, Philadelphia 1967², σ. 15].

Ο S. Ullmann χωρίζει τις λέξεις σε πλήρεις (full words) και σε τυπικές (form-words). Πλήρεις, κατά τον Ullmann, είναι εκείνες που από μόνες τους έχουν κάποια σημασία, είναι αυτοσημασιολογικές (autosemantic), και τυπικές είναι οι λέξεις που δεν έχουν σημασία από μόνες τους, αλλά αποκτούν σε συνδυασμό με άλλες· είναι συνσημασιολογικές (synsemantic). [S. Ullmann, Semantics, An Introductory to the science of meaning, Oxford 1962, σ. 44].

8. Βλέπε: α') Jiri Kramsky, The word as a linguistic unity, Mouton 1969, The Hague Paris, σσ. 47-48. β') Paul Gaeng, Introduction to the Principles of language, New York 1971, σ. 140.

9. Paul Gaeng, ό.π.

10. Σχετικά με τη θεωρία αυτή βλέπε: α') Bernard Quemada, Lexicology and Lexicography. (Current Trends in Linguistics) 1972, τόμ. 9, σσ. 404-405. β') Uriel Weinreich, Explorations in Semantic Theory (Current trends in linguistics) 1966, τόμ. 3, σσ. 446-464, γ') Jerold J. Katz-Jerry A.Fodor, The Structure of a semantic theory, Language, τόμ. 39, 1963, τεύχος 2, σσ. 185-187. δ') Γ.Δ. Μπαμπινιώτου, Εισαγωγή στην Σημασιολογία, Αθήνα 1977, σσ. 54-57.

11. Περισσότερα βλέπε: Γ.Δ. Μπαμπινιώτης, Εισαγωγή στην Σημασιολογία, Αθήνα 1977, σσ. 22-78.

12. Οι λέξεις λ.χ. *Κράτος, Πολιτεία, Επικράτεια* είναι συνώνυμες (έχουν την ίδια σημασία), ενώ οι λέξεις: *τράπεζα φαγητού, τράπεζα αίματος, Τράπεζα Οικονομικών υποθέσεων*, είναι ομώνυμες της λέξης ΤΡΑΠΕΖΑ.

13. Βλέπε: α') J. Lyons, Introduction to theoritical linguistics. Cambridge 1971, σ. 405. β') Bernard Quemada, Lexicology and Lexicography (Current Trends in Linguistics) 1972, τόμ. 9, σσ. 406-407.

14. Περισσότερα βλέπε: Bernard Quemada, ό.π.

Σοφίας Μπαλτά
Καθηγήτριας στο Βαρβάκειο

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

Η εκμάθηση μιας γλώσσας είναι ένα πρόβλημα που σχετίζεται με τη φύση και τη χρήση της γλώσσας. Είναι δυνατόν η γλώσσα που θα μάθω να είναι μητρική, ξένη ή νεκρή. *«μαθαίνω τη μητρική μου γλώσσα»* σα διατύπωση κλείνει μιαν αντινομία, αφού είναι μητρική γλώσσα και λογικά πρέπει να τη μαθαίνω αυτόματα, με την καθημερινή χρήση και κατά συνέπεια πρέπει να την ξέρω Τούτο λοιπόν σημαίνει πως μέσα από τη μητρική γλώσσα πρέπει νά εξαντλήσω τις δυνατότητες πού μου παρέχονται από τα δύο συστήματα κοινωνικής δραστηριότητας που αντιπροσωπεύει, τη σκέψη, που αντανακλά την πραγματικότητα και την επικοινωνία με το περιβάλλον, φυσικό και κοινωνικό.

Καταχτώ τη γλώσσα, σημαίνει ότι παράλληλα καταχτώ τις δυνατότητες που μου παρέχει το μυαλό μου, η οργάνωση της σκέψης μου, κερδίζω δύναμη συναισθηματική και διανοητική στη συμπεριφορά μου, στις αντιδράσεις μου απέναντι στο περιβάλλον μου, το φυσικό και το κοινωνικό. Μπορώ να οργανώσω τις δυνάμεις μου και να πηγαίνω πέρα από τον εαυτό μου, να γίνομαι καλύτερος και δυνατότερος.

Το γλωσσικό υλικό πρέπει ν' αρχίσει να δουλεύεται με την προοπτική ότι θα αποτελέσει υλικό τροφοδότησης στην προσπάθεια να αναπτύξουμε στο maximum τη δυνατότητα απόδοσης ενός μηχανισμού, του μυαλού. Και όταν λέμε απόδοση του μυαλού, δεν το βλέπουμε μονοδιάστατα σαν αποθησαύριση ή παραγωγή γνωστικών στοιχείων, αλλά σαν ανάπτυξη συναισθηματική και βουλητική ενέργειας παράλληλα. Σα δημιουργία τρόπων προσαρμογής και απάντησης, σα στάση ζωής γενικότερα.

Μέχρι πρότινος το γλωσσικό υλικό δουλευόταν στα σχολεία μας σε μια μονοδιάστατη και μονοδρομική πορεία. Όμως μια ταξινομημένη ή λειτουργική αποτύπωση δεν εξασφαλίζει οπωσδήποτε και τη δυνατότητα σωστής παροχέτευσης του υλικού αυτού στο παιδί ή τον έφηβο. Η τροφοδότηση πρέπει να γίνεται με μέτρο πάντα τη διανοητική κατάσταση και τις ανάγκες του ανθρώπου μέσα στο συγκεκριμένο περιβάλλον όπου ζει.

Στα πλαίσια των προβληματισμών και σαν απάντηση σ' αυτούς έρχονται τα 2 βιβλία που χρησιμοποιούνται από την περυσινή χρονιά στα Γυμνάσια της χώρας. Αποτελούνται από 40 διδακτικές ενότητες που δένουν τη γλωσσική διδασκαλία με την έκφραση-έκθεση έτσι ώστε ν' αποτελούν ένα αδιάσπαστο σύνολο. Κάθε ενότητα καλύπτει 4 μέρη: (Α) Το κείμενο με τις παρατηρήσεις (Β) Τα γλωσσικά στοιχεία. (Γ) Το παραγωγικό που συνοδεύεται συνήθως από την ορθογραφία και (Δ) την Έκφραση-Έκθεση. Αυτά τα μέρη εντάσσονται —τις περισσότερες φορές— σ' έναν άξονα περιεχομένου και γλωσσικών μετασχηματισμών που ξεκινάνε από

ένα κείμενο, περνούν μέσα από μια κινητική διαδικασία αναπαραγωγής γλωσσικών στοιχείων και απολήγουν στην έκθεση που είναι μορφή έκφρασης.

Σύντομα, τώρα, θα προσπαθήσω να σκιαγραφήσω μιαν απόπειρα διδασκαλίας της ενότητας 27 του β΄ τεύχους του βιβλίου.

Ο καθηγητής προχειμένου να τη διδάξει έχει τη δυνατότητα να συμβουλευτεί και το σχετικό γι αυτόν βιβλίο που διαγράφει τους στόχους που θα επιδιώξει.

Η εισήγηση τούτη δεν έγινε για να ανακοινωθεί αλλά αποτελεί καταγραφή όσων διεξήχθησαν στο σχολείο την ώρα της διδασκαλίας. Έτσι μπορώ να δηλώσω ότι το Β΄-Γ΄ μέρος κάλυψε ένα δίωρο ενώ το Α΄-Δ΄ άλλες δύο ώρες μαζί με τη συγγραφή της έκθεσης.

Στόχος του Β΄ μέρους από το οποίο ξεκίνησα την ενότητα ήταν η σημασία και η λειτουργία του κατηγορουμένου και του συνδετικού ρήματος καθώς και η εξάσκηση των μαθητών στη χρησιμοποίησή τους στο λόγο. (Επειδή το Α΄ μέρος —Κείμενο-Παρατηρήσεις— δεν τροφοδοτούσε τη Β ενότητα με παραδείγματα συντακτικού υλικού, αποφάσισα να εντάξω αυτό στη διδασκαλία της Έκθεσης).

Ξεκινώντας διαμορφώσαμε τις προτάσεις που υπάρχουν στην αρχή του Β΄ σε σχηματικές παραστάσεις και κρατήσαμε τον πυρήνα των Ρ.Σ. στον πίνακα. Έτσι εμφανίστηκαν τα ρήματα:

Είναι / έγινε / έμεινε / φαίνεται / εκλέγεται

Διαπιστώσαμε ότι συγκριτικά με τα ενεργητικά μεταβατικά αυτά *δεν* φαινερώνουν *που* μεταβαίνει η ενέργειά τους αλλά *μεσολαβούν* για να αποδοθεί στο Υποκείμενο η ιδιότητα που ορίζεται με την άλλη λέξη του Ρημ. Συνόλου. Ονομάσαμε τα ρήματα → ΣΥΝΔΕΤΙΚΑ και τις λέξεις που αποδίδουν την Ιδιότητα στο Υποκ. → Κατηγορούμενα.

Με τη βοήθεια του βιβλίου, συμπληρώσαμε τον κατάλογο των συνδετικών ρημάτων και διαπιστώσαμε ότι γενικά αποτελούν συνώνυμα του «είμαι-γίγνομαι».

Για εφαρμογή των ανωτέρω έγινε η άσκηση της σ. 100 αλλά και διευκρινίστηκε με τα 4 παραδείγματα που είχαν απομείνει ότι τα δεδομένα ρήματα δεν είναι πάντα συνδετικά. Πάνω σ' αυτό έγινε και η σχετική άσκηση. Το θέμα —«ρήμα»— έκλεισε. Έτσι περάσαμε στην εξακρίβωση του κατηγορουμένου. Το διευκρινίσαμε από άποψη μορφής. Εντοπίσαμε την πτώση του —Ονομαστική— στα παραδείγματα που είχαν αναλυθεί στην αρχή του μαθήματος, καθώς και το είδος του ονόματος: επίθετο / ουσιαστικό. Αυτά συμπληρώθηκαν μέσω των νέων παραδειγμάτων με τα είδη της μετοχής / του επιρρήματος / του εμπρόθετου / της ολόκληρης πρότασης. Για την εμπέδωση των παραπάνω έγιναν από τους μαθητές οι 2 επόμενες ασκήσεις που προώθησαν εξάλλου το σχετικό με τη μορφή του κατηγορουμένου θέμα και ως προς την ύπαρξη κάποιων μορορίων (σαν, για, ως) που υπάρχουν κάποτε πριν απ' αυτό. Επανήλθαμε στη συνέχεια στη διευκρίνιση της πτώσης και μελετήσαμε τις προτάσεις στη σελ. 99 όπου εκτός από την ονομαστική, βρήκαμε κατηγορούμενα σε πτώση γενική, που αντιστοιχεί βέβαια σε μια ονομαστική ονομάζεται όμως λόγω της μορφής της γενική κατηγορηματική. (π.χ. τα τετράδια είναι των μαθητών — Τα τετράδια είναι μαθητικά).

Για την εφαρμογή των σχετικών που αφορούν στην πτώση υπάρχει άσκηση όπου παρέχεται η δυνατότητα λύσης απορριών και συσχετισμών με τη γενική προσδιοριστική που καλό είναι τα διευκρινιστεί στους μαθητές.

Στον πίνακα εν τω μεταξύ ένα σχεδιάγραμμα ενισχυμένο από τα νέα κάθε

φορά στοιχεία έδινε τη σχετική με το θέμα μας εικόνα:

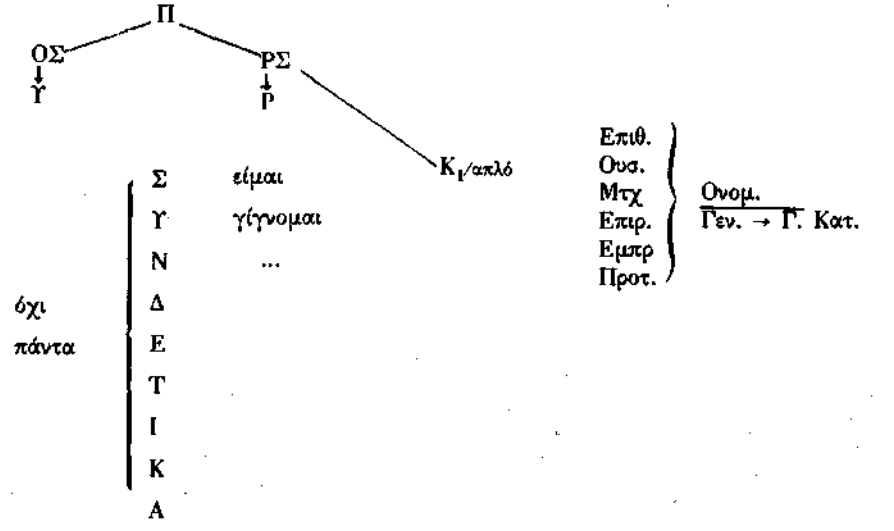

Ρ. Κίνησης 2. Επιρ. Κατηγ. (τόπος, χρόνος, τρόπος).

Στη συνέχεια, σταθήκαμε στο επόμενο σκίτσο και ρώτησα πως περπατά ο μικρός προκειμένου να τον θαυμάζουν τα κορίτσια. Απάντησαν: «περπατά καμαρωτά». Ζήτησα διευκρινίσεις για το «καμαρωτά» —είναι επίρρημα, φανερώνει τρόπο και συνδυάζεται με το ρήμα «περπατά» που είναι ενεργητικό αμετάβατο και φανερώνει κίνηση. (αυτά όλα εντοπίστηκαν μέσα από διάλογο με τους μαθητές). Τότε, πρόσθεσα, ότι η πρόταση θα μπορούσε να ειπωθεί: «περπατά καμαρωτός» και θα είχε την ίδια σημασία με την προηγούμενη το δε *επίθετο* θα το ονομάζαμε «επιρρηματικό κατηγορούμενο». Ζήτησα αιτιολόγηση του νέου όρου, ουσιαστικά δηλ. επανασυγκρότηση όλων των περιγραφικών στοιχείων που είχαν συζητηθεί προηγουμένως. (Το επιρ. κατηγ. ειναι το επίθετο που συνάπτεται με ρήματα κινήσεως και δίνει μια επιρρηματική διάσταση, τόπου, χρόνου, τρόπου...).

Για εμπέδωση υπάρχει η επόμενη άσκηση. Η τελευταία άσκηση της ενότητας Β΄ που γίνεται με οδηγό την εμπειρία των μαθητών και τη γλωσσική τους ευαισθησία συμπληρώνει το θέμα μας από την άποψη της συμφωνίας του κατηγ. → Υποκ.

Απλή Προτ.
- Κ. (επίθετο) συμφωνεί με το Υ (γένος, αριθμό, πτώση)
- Κ. (ουσιαστ.) συμφωνεί με το Υ πτώση
- τυχαία στο γένος, αριθμ.
- —πληθυντικός ευγένειας, εκτίμησης, φιλοφρόνησης
- Κ → στον ενικό—

Σύνθετη Πρόταση	Υ (έμψυχα ποικίλου γένους αρσεν./θηλ./ουδ.) →	Κ. (πληθ. αρ. *ισχυρότερου* γεν.). αρσεν. θηλ./ουδ. ουδ.

Υ (πράγματα ή αφηρημ. έννοιες) → Κ. (ουδέτερο γένος)

Τα σχετικά, κωδικοποιημένα, αναγράφονται στον πίνακα όπου πλέον έχει ολοκληρωθεί το σχετικό με το κατηγ. σχεδιάγραμμα.

Για το σπίτι δίνονται οι 2 ασκήσεις της ενότητας που δεν έγιναν στο σχολείο.

Γ' *Παραγωγή-Σύνθεση*

Για το Γ' μέρος ακολουθήθηκε η πορεία που χαράζει το βιβλίο: α. συμπληρώθηκε ο πίνακας στις δύο στήλες με τις σύνθετες και παρασύνθετες λέξεις έχοντας πρότυπο το υπάρχον παράδειγμα.
β. έγινε αντιληπτό ότι η παρασύνθετη λέξη παράγεται από τη σύνθετη με την προσθήκη παραγωγικής κατάληξης· σημειώθηκε επίσης ότι η παρασύνθετη λέξη γίνεται και από την ένωση δύο λέξεων που εκφέρονται μαζί με την κατάλληλη κατάληξη (Στερεά Ελλάδα → . . . . .). Έγιναν στη συνέχεια δειγματοληπτικά κάποιες λέξεις από τις 2 ασκήσεις που ακολούθησαν και διευκρινίστηκε η διαφορά ανάμεσα στη γνήσια και την καταχρηστική σύνθεση από όσα αναφέρονται στο βιβλίο.

Έκφραση-Έκθεση

Ο άξονας γύρω από τον οποίο στράφηκε η διδασκαλία της έκθεσης ορίζεται στην αρχή —στους στόχους της ενότητας και είναι η αντίθεση ανάμεσα στην ειρήνη-πόλεμο. Τον άξονα τούτον υπηρετούν:

α. Μία φωτογραφία από μια βάφτιση
β. Ένα κείμενο του Γ. Ιωάννου
γ. Ένα σκίτσο ερειπίων πολέμου
δ. Ένα κείμενο του Ιωάννου: «βομβαρδισμός»
ε. Σκίτσο-γελειογραφία του Μητρόπουλου
ζ. Το ποίημα του Ρίτσου: Ειρήνη.

Βρίσκουμε επίσης άφθονο λεξιλόγιο συναφές, μια άσκηση όπου υπάρχουν λεκτικά κενά για συμπλήρωση καθώς και κάποια θέματα έκφρασης.

Ο καθηγητής θα πρέπει τώρα να οργανώσει το υλικό έτσι ώστε να αναδυθεί η ήδη γνωστή διαφοροποίηση των εννοιών, να τις επεξεργαστούν οι μαθητές και να εκφραστούν πάνω σ' αυτές με αφορμή τα κείμενα που δίνονται.

Στην τάξη ξεκινήσαμε από το σκίτσο των ερειπίων του πολέμου λεγοντας ότι το σκίτσο δεν αφαιρεί τίποτα από τη φρίκη του πολέμου που μια φωτογραφική εικόνα θα απέδιδε. Ζητήθηκε από τους μαθητές να παρουσιάσουν προφορικά μια παράγραφο όπου θα περιγραφόταν η εικόνα με όσο το δυνατόν περισσότερες λέξεις από το υπάρχον λεξιλόγιο. Παρουσιάστηκαν 2 τέτοιες παράγραφοι, η 2η καλύτερη από την πρώτη και κρατήθηκε στον πίνακα η λεκτική στοιχειοθέτηση της εικόνας.

Στη συνέχεια, περάσαμε στη φωτογραφία της βάφτισης. Οι μαθητές χαρα-

κτήρισαν το γεγονός ευχάριστη εκδήλωση της ζωής που σχετίζεται με τη συνέχισή της. Ο χαρακτηρισμός αυτός αξιοποιήθηκε ιδιαίτερα μετά την ανάγνωση του κειμένου του Γ. Ιωάννου όπου και για τον συγγραφέα η βάφτιση ενός μικρού παιδιού σε συνθήκες Γερμανικής κατοχής είχε αποκτήσει μεγάλη σημασία, διότι το όνομα του μικρού παιδιού κατάφασκε με την επιθυμία των ανθρώπων της εποχής.

Ρώτησα αν πιστεύουν στη δύναμη των λέξεων, αν το άκουσμα μιας λέξης που το νόημα της καταπατείται κάποια συγκεκριμένη στιγμή θα τους οδηγούσε σε κινήσεις αντίστοιχες μ' αυτές που ανέφερε ο συγγρ. Έτσι περάσαμε στη διευκρίνιση της λέξης «ειρήνη». Ζήτησα να μου πουν τι σημαίνει γι' αυτούς αυτή η λέξη. Ακούστηκαν κάποιες απόψεις αλλά για την καλύτερη επικύρωση των λόγων των μαθητών διαβάσαμε το ποίημα του Ρίτσου.

Εντοπίσαμε τις ποιητικές λέξεις που καθορίζουν την ειρήνη:

το όνειρο του παιδιού
το όνειρο της μάνας
τα λόγια της αγάπης
επιστροφή του πατέρα
σταγόνες του ιδρώτα
σφιγμένα χέρια
ζεστό ψωμί
χαμόγελο μάνας

και διαπιστώσαμε ότι αυτή η ποιητική αναφορά δεν είναι τίποτα άλλο από την απλή καθημερινή ζωή των ανθρώπων με όλες τις δυσκολίες που έχει στο διάβα της.

Και η αξία όλων αυτών των απλών χαρακτηριστικών της ανθρώπινης ζωής καταδείχνεται περισσότερο μέσα από την υπόμνηση του πολέμου που ο ποιητής υπαινίχθηκε και αντιπαράβαλλε με τις λέξεις:

ουλές απ' τις λαβωματιές
λάκους / πυρκαγιά
νεκροί
αίμα.

(Το σχετικό λεξιλόγιο τροφοδοτούσε το διάγραμμα στον πίνακα).

Ρώτησα στη συνέχεια τους μαθητές αν είναι εξασφαλισμένη η ειρήνη στον πλανήτη μας. Ακούστηκαν απόψεις. Τότε είδαμε το σκίτσο του Μητρόπουλου. Διαπιστώσαμε ότι αναπαριστά την εποχή μας αφού συχνά διαβεβαιώνονται οι αντίπαλοι με ειρηνικές προθέσεις, στην πραγματικότητα όμως διατελούμε «εν πλήρει πολεμική εγρηγόρσει». Τότε έδειξα και τό σκίτσο του Picasso για την ειρήνη: «Το περιστέρι πάνω στα κεφάλια των 2 νέων». Οι μαθητές εντόπισαν τη διαφορά. Το β' σκίτσο ήταν ελπιδοφόρο, φτιαγμένο εξάλλου το '56 (ψυχροπολεμική περίοδος) το α' πικρό σατιρικό.

Στη συνέχεια ζήτησα τη δική τους εμπειρία από πόλεμο. Είπαν ότι δεν ήταν άμεση. Τον πόλεμο τον ήξεραν σαν παιγνίδι (πετροπόλεμος), τον είχαν δει σε φωτογραφίες —έδειξα μια τέτοια—, τον είχαν ακούσει από τους λόγους των μεγάλων. Μια τέτοια διήγηση ήταν αυτή που ακολουθούσε: Γ. Ιωάννου: ένας βομβαρδισμός στη Θεσσαλονίκη. Το θέμα του κειμ. είναι ένας βομβαρδισμός. Τα χαρακτηρ. κατά τον συγγραφέα:

ήχοι
λάμψεις
ενέργειες προσώπων.

Το πνεύμα της εξιστόρησης είναι σαρκαστικό, απομυθοποιητικό, βέβαια η φρίκη παραμένει και καταγγέλλεται. Οι μαθητές επίσης διαπίστωσαν ότι και με αυτή τη γραφή δεν στερούνται τα γεγονότα από την πραγματική τους διάσταση. Και τούτο το κείμενο, μ' ένα άλλο ύφος βέβαια, έδινε την απόγνωση και την τραγικότητα του πολέμου που σ' άλλη στιγμή είχαμε μελετήσει στα αναγνώσματα του Άξιον Εστί «Πορεία στο Μέτωπο» ή στο ποίημα του Βρετάκου «ένας στρατιώτης μουρμουρίζει στο Αλβανικό Μέτωπο».

Ένα συμπέρασμα, ύστερα απ' όλα αυτά ήταν διάχυτο: 2 έννοιες είναι ασυμβίβαστες: Πόλεμος-άνθρωπος. Γι αυτό ο καθένας μας όταν έχει επίγνωση της αξίας του πρέπει να αγωνίζεται ενάντια στις πολεμικές κινητοποιήσεις.

Στον πίνακα είχε εν τω μεταξύ ολοκληρωθεί ένα σχεδιάγραμμα πάνω στο θέμα που εξετάσαμε.

Έπειτα, ζήτησα, στον ελάχιστο χρόν που απέμεινε να καταρτίσουμε όλοι μαζί ερωτηματολόγιο για την άσκηση 4 σελ. 107, για να προωθηθεί σαν εργασία στο σπίτι μαζι με τη συμπλήρωση της λεξιλογικής άσκησης στο βιβλίο της σελ. 105:

Ερωτήσεις

1. Πόσων χρόνων είσαστε στον τελευταίο πόλεμο;
2. Ποιο περιστατικό που συνέβη στο δικό σας περιβάλλον ήταν καθοριστικό;
3. Θυμόσαστε να φοβηθήκατε κάποτε πολύ;
4. Γελάσατε κάποτε εξίσου —τι διασκεδαστικό έχετε να διηγηθείτε;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Γ. Μωραΐτη: Η Η διδασκαλία της Ελλην. Γλώσσας και Φιλολογίας στην Ελλ. Εκπαίδευση.
2. Χ. Τσολάκη: Φιλόλογος 41 - Φθιν. 85. Εργαστήρι της έκθεσης - έκφρασης το εργαστήρι της παραγράφου.
3. Γλώσσα και Εκπαίδευση: σεμινάριο 5.
   α. Χ. Τσολάκη: Η γλωσσική διδασκαλία στη Μ.Ε. Πραγματικότητα. Προοπτική.
   β. Δ. Τομπαΐδη: Ο στρουκτουραλισμός στην υπηρεσία της γλωσσικής διδασκαλίας.
   γ. Π. Ντάλτας: Προφορικός και Γραπτός Λόγος.

ΙΩΝΙΚΟΙ ΚΑΙ ΑΤΤΙΚΟΙ ΤΥΠΟΙ

Αναγράφουμε εδώ ορισμένους ιωνικούς τύπους και τους αντίστοιχους αττικούς, χωρίς σχολιασμό:

ἄκρη (ιων.)-*ἄκρα* (αττ.), *ἀμηχανίη-ἀμηχανία, ἀνηκουστίη-ἀνηκουστία, ἀπορίη-ἀπορία, ἀποπληξίη-ἀποπληξία, βίη-βία, ἕδρη-ἕδρα, εἰρεσίη-εἰρεσία, ἐμπορίη-ἐμπορία, εὐτοκίη-εὐτοκία, θύρη-θύρα, ἰδέη-ἰδέα, κοιλίη-κοιλία, οἰκίη-οἰκία, ὁμιλίη-ὁμιλία, ὁμολογίη-ὁμολογία, οὐσίη-οὐσία* (δωρ. *ἐσσία, ὠσία*), *παρθενίη-παρθενία, σειρή-σειρά, φρουρή-φρουρά, χλαίνη-χλαῖνα, χροιή-χροιά, ἄεθλον* (ιων.)-*ἆθλον* (αττ.), *αἴτεον-ἤτεον* και *ἤτουν, ἀμφισβατέω-ἀμφισβητῶ, ἀλλάσσω* (ιων.)-*ἀλλάττω* (αττ.), *ἀποβράσσω-ἀποβράττω, ἀποτάσσω-ἀποτάττω, γλῶσσα-γλῶττα, ἐκμαλάσσω-ἐκμαλάττω, ἐκπλήσσω-ἐκπλήττω, ἐλάσσων-ἐλάττων, ἐλίσσω-ἐλίττω, ἐνθαλάσσιος-ἐνθαλάττιος, πέσσω-πέττω, ταράσσω-ταράττω, θάσσων-θάττων, φυλάσσω-φυλάττω, ἀναδέκομαι* (ιων.)-*ἀναδέχομαι* (αττ.), *ὁκότεροι-ὁπότεροι, ὁκότε-ὁπότε, ἀπίστημι* (ιων.)-*ἀφίστημι* (αττ.), *ἀπήγημα-ἀφήγημα, ἀπίεμαι-ἀφίεμαι, ἀποσιώω-ἀφοσιόω* και *ἀφοσιῶ, ἐπέλκω-ἐφέλκω, ἐπέπω-ἐφέπω, ὑπίστημι-ὑφίστημι, ἀνδρήιος* (ιων.)-*ἀνδρεῖος* (αττ.), *ἀχρήιος-ἀχρεῖος, κατήκω* (ιων.)-*καθήκω* (αττ.), *κατυβρίζω-καθυβρίζω, κάτοδος-κάθοδος, ἐπικάτημαι-ἐπικάθημαι, συλλαμβάνω* (ιων.)-*ξυλλαμβάνω* (αττ.), *σύμφορος-ξύμφορος, συνεχής-ξυνεχής, σύνοδος-ξύνοδος, βαθέη* (ιων.)-*βαθεῖα* (αττ.), *μέγαθος* (ιων.)-*μέγεθος* (αττ.), *κούρη* (ιων.)-*κόρη* (αττ.), *νοῦσος-νόσος, μοῦνος-μόνος* (δωρ. *μῶνος*), *ὦν* (ιων.)-*οὖν* (αττ.), *ξεινίζω* (ιων.)-*ξενίζω* (αττ.), *ξεῖνος-ξένος, ωὐτός* (ιων.)-*αὐτός* (αττ.), *ἥνεικα* (ιων.)-*ἤνεγκα* (αττ.), *σημήιον* (ιων.)-*σημεῖον* (αττ.), *πρυτανήιον-πρυτανεῖον, πίστιος* (ιων. γεν. εν. του *πίστις*)-*πίστεως* (αττ.), *πλεῦνες* (ιων.)-*πλείονες* (αττ.), *ἴδμεν* (ιων.)-*ἴσμεν* (αττ.), *μέζων* (ιων.)-*μείζων* (αττ.) (δωρ. *μέσδων*, βοιωτ. *μέσσων*), *ἱρός* (ιων.)-*ἱερός* (αττ.) (δωρ. *ἱαρός*), *νηῦς-νηός* (ιων.)-*ναῦς-νεώς* (αττ.) (δωρ. *ναῦς* και *νᾶς-ναός*), *νικέω* (ιων.)-*νικάω-ῶ* (αττ.) (αιολ. *νίκημι*), *θῶμα* (ιων.)-*θαῦμα* (αττ.), *ἐόν* (ιων.)-*ὄν* (αττ.), *κεῖνος* (ιων.)-*ἐκεῖνος* (αττ.) (αιολ. *κῆνος*, δωρ. *τῆνος*), *εἕνεκεν* (ιων.)-*ἕνεκεν* (αττ.), *δέκευ* (ιων.)-*δέχου* (αττ.), *ἔπειτε* (ιων.)-*ἔπειτα* (αττ.) (*ἔπειτεν* δωρ.), *ἡμέες* (ιων.)-*ἡμεῖς* (αττ.) (αιολ. *ἄμμες*, δωρ. *ἁμές*), *ἐνθαῦτα* (ιων.)-*ἐνταῦθα* (αττ.), *ἐπαοιδή* (ιων.)-*ἐπῳδή* (αττ.), *ἰθύς* (ιων.)-*εὐθύς* (αττ.), *οἶκισα* (ιων.)-*ᾤκισα* (αττ.), *τέο* και *τεῦ* (ιων. γεν. εν. του *τίς*)-*τοῦ* (αττ.), κλπ.

ΠΑΡΑΛΕΙΨΗ ΤΟΥ ΡΗΜΑΤΟΣ

Το ρήμα αποτελεί τον κεντρικό πυρήνα της πρότασης. Υπάρχουν, όμως, και ελλιπείς προτάσεις, στις οποίες παραλείπεται το ρήμα. Στις περιπτώσεις αυτές το ρήμα εννοείται από τα συμφραζόμενα ή από την όλη σημασία της πρότασης. Αξίζει να σημειωθεί ότι η παράλειψη κυρίου όρου της πρότασης είναι φαινόμενο της επιφανειακής δομής. Στη βαθιά δομή δεν παραλείπεται κανένα στοιχείο, κανένας όρος. Ιδιαίτερα συχνή είναι η παράλειψη του ρήματος σε παροιμίες και παροιμιώδεις φράσεις. Αναγράφουμε παρακάτω μερικές παροιμίες και παροιμιώδεις φράσεις από την περιοχή των Καλαβρύτων, στις οποίες παραλείπεται το ρήμα:

1. Από Αύγουστο χειμώνα κι από Μάρτη καλοκαίρι.
2. Μπρός γκρεμός και πίσω ρέμα.
3. Φωνή λαού, οργή Θεού.
4. Την αναφορά σου στο δήμαρχο.
5. Αλλού τ' όνειρο κι αλλού το θάμα.
6. Μάρτης γδάρτης και κακός παλουκοκαύτης.
7. Άνθρωπος αγράμματος, ξύλο απελέκητο.
8. Κάλλιο αργά παρά ποτέ.

9. Αλλού ο παπάς κι αλλού τα ράσα του.
10. Βαριά η καλογερική.
11. Όνομα και μη χωριό.
12. Σπουδαία τα λάχανα!
13. Άλλος το μακρύ του κι άλλος το κοντό του.
14. Από δήμαρχος κλητήρας.
15. Τα ίδια Παντελάκη μου, τα ίδια Παντελή μου.
16. Στη χάση και στη φέξη.
17. Μια στο καρφί και μια στο πέταλο.
18. Βαρύς κι ασήκωτος.
19. Δουλειές με φούντες.
20. Στα καλά καθούμενα.
21. Κοντός ψαλμός αλληλούϊα.
22. Κουτσά, στραβά κι ανάποδα.
23. Απ' το στόμα σου και στου Θεού τ' αυτί.
24. Άσκοπος νους, διπλός ο κόπος.
25. Ανεμομαζώματα, διαβολοσκορπίσματα.
26. Από τ' αυτί και στο δάσκαλο.
27. Ή παπάς παπάς ή ζευγάς ζευγάς.
28. Θέρος, τρύγος, πόλεμος.
29. Μεροδούλι μεροφάι.
30. Πολυτεχνίτης κι ερημοσπίτης.
31. Σαραπέντε Γιάννηδες ενός κοκόρου γνώση.
32. Ο καυγάς για το πάπλωμα.
33. Τώρα στ' απότρυγα!
34. Τώρα κι από πίσω.
35. Ούλα του γάμου ανάποδα κι η νύφη γκαστρωμένη.
36. Τέτοιες ώρες τέτοια λόγια.
37. Θεωρία επισκόπου και καρδία μυλωνά.
38. Όνομα και μη χωριό.
39. Κολοκύθια στο πατερό.
40. Μια τρύπα στο νερό.

ΔΙΠΛΟΤΥΠΙΕΣ ΣΤΟ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΚΑΛΑΒΡΥΤΩΝ

Αναγράφουμε παρακάτω λίγες διπλοτυπίες από το λεξιλόγιο της περιοχής Καλαβρύτων απ' όπου κατάγομαι:

1. (γ)κλίτσα και αγκλίτσα.
2. αγύριστος και αγύριγος.
3. αζύγιαστος και αζύγιαγος.
4. ολάκερος και αλάκερος.
5. αλησμονώ και λησμονώ.
6. αλουμίνια και λουμίνια.
7. αμύγδαλο και μύγδαλο.
8. ανάκαρα και νάκαρα.
9. αναμουμπούλα και αναμομπούλα.
10. απηδάω και πηδάω.
11. αποκοντά και απόκοντα.
12. απομεινάδι και απομεινάρι.
13. αραποσίτι και ραποσίτι.
14. αεροπλάνο και αρεοπλάνο.
15. αστάχυ και στάχυ.
16. αφύλαχτος και αφύλαγος.
17. βαρικό και βαρκό.
18. βορβός και βολβός.
19. βόχα και μπόχα.
20. γύμνια και γδύμνια.
21. γιδίλα και γιδίλας.
23. Γρηγόρης και Γληγόρης.
24. δεφτέρι και τεφτέρι.
25. δημοσιά και δημοσά.
26. δυάσμος και δυόσμος.
27. ελαφρός και αλαφρός.
28. Εμπατή και αμπατή (=είσοδος).

29. θαυμάζω και θαγμάζω.
30. θειάφι και τειάφι.
31. ιδρώτας και ίδρωτας.
32. καθερίζω και καθεράω.
33. καλημαύκι και καμηλαύκι.
34. καμουτσίκι και καμτσίκι.
35. καπάρο και κάπαρο.
36. καπνός και καπινός.
37. καταγή (ς) και καταή(ς).
38. κλούβιος και κλούδιος.
39. κουρκουσάλι και κρουκουσάλι (=χαλάζι).
40. κουρκούτι και κρουκούτι.
41. λουκούμι και λεκούμι.
42. ομοιάζω και μοιάζω και μνοιάζω.
43. νοστιμιά και νοστιμνιά.
44. νταραβέρι και νταλαβέρι.
45. ώμος και νώμος.
46. όποιος και όπχιος και όγιος.
47. υγρός και ογρός.
48. ουρά και νουρά.
49. παραθύρι και παρεθύρι.
50. πνιγμός και πινιμός.
51. πετιμέζι και πετμέζι.
52. πνεμόνι και πλεμόνι.
53. σαλαγάω και σαλαχάω.
54. στατέρι και σατέρι.
55. σβήνω και σβηώ.
56. βουνιά και σβουνιά.
57. σεκλέτι και σικλέτι.
58. αρσενικός και σερνικός.
59. σκόρπιος και σκρόπιος.
60. σηκώτι και σκώτι.
61. σούβλα και σούγλα.
62. φλομώνω και σφλομώνω.
63. Τετάρτη και Τετράδη.
64. Τότε και τότες.
65. Τραχανάς και τραχανός.
66. Τράστο και τράιστο.
67. Τριγυρίζω και τρογυρίζω.
68. ντορβάς και τουρβάς και τρουβάς.
69. τσακουμάκι και τσακμάκι.
70. τσίνουρο και τσίνορο.
71. φαρσί και φρασί.
72. εφέτος και φέτος και φέτο.
73. φρουμαέλα και φουρμαέλα.
74. χαϊδεύω και χαδεύω.
75. χάμω και χάμου.
76. ψίχουλο και ψίχαλο.
77. κοχλάζω και χοχλάζω.

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΥΣ

Διάλεκτος (Dialect) είναι μια ειδική μορφή γλώσσας σε συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή που διαφέρει από την επίσημη κανονική γλώσσα σ' ένα ή περισσότερα επίπεδα (π.χ. φωνητική-φωνολογία, μορφολογία, σύνταξη, σημασιολογία). Η διάλεκτος θεωρείται γενικά ως διακεκριμένη οντότητα, αλλά δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ότι αποτελεί ιδιαίτερη γλώσσα, γιατί δε διαφέρει ουσιωδώς από τις λοιπές

Πρέπει να τονιστεί ότι μεταξύ των όρων *γλώσσα* και *διάλεκτος* δεν υπάρχει σαφής και αυστηρή διαχωριστική γραμμή. Προς διαφοροποίηση των όρων αυτών έχουν προταθεί διάφορα κριτήρια, αλλά κανένα απ' αυτά δεν κρίνεται ικανοποιητικό. Το σπουδαιότερο και αξιολογότερο από τα κριτήρια αυτά είναι η *αμοιβαία κατανόηση* (Mutual Intelligibility). Αν δύο ή περισσότεροι άνθρωποι κατανοούν ο ένας τον άλλο, τότε λέμε ότι μιλούν την ίδια γλώσσα. Αντίθετα, όταν δεν υπάρχει αμοιβαία μεταξύ τους κατανόηση, τότε πρέπει να δεχτούμε ότι μιλούν διαφορετικές γλώσσες. Το πράγμα, όμως, δεν είναι τόσο απλό όσο φαίνεται, γιατί η *κατανόηση* είναι ένας σχετικός όρος. Από την ομιλία δύο ανθρώπων, πόσο τοις εκατό πρέπει να γίνεται κατανοητό, ώστε με βεβαιότητα να αποφαινόμεθα ότι αυτοί μιλούν την ίδια γλώσσα; Ας σημειωθεί ότι η αμοιβαία κατανόηση είναι δυνατό να επηρεάζεται και από άλλους παράγοντες, όπως π.χ. από τη φύση του προς συζήτηση θέματος. Ακόμη, η κατανόηση εξαρτάται από την ευφυΐα και το πνευματικό επίπεδο των ομιλητών.

Ας έλθουμε τώρα να εξετάσουμε πώς η σύγχρονη γλωσσολογία προσπαθεί να ερμηνεύσει ορισμένες τουλάχιστο διαφορές που υπάρχουν μεταξύ των διαλέκτων μιας και της αυτής γλώσσας. Ο Morris Halle στο άρθρο του «Phonology in Generative Grammar», *Word*, 18 (1962), 54-72, σημειώνει ότι οι μέχρι τότε γλωσσολόγοι είχαν τη συνή-

θεια να ενδιαφέρονται για την πρόταση και να ασχολούνται κυρίως με το θέμα της αμοιβαίας κατανόησης μεταξύ των ομιλητών δύο διαλέκτων, με το θέμα των ομοιοτήτων και διαφορών μεταξύ συγγενών φράσεων, με το θέμα των φωνημάτων και τον περιορισμό της κατανομής τους, κ.ά. Ο M.Halle προτείνει στη μελέτη του αυτή να δοθεί σπουδαιότητα και σημασία στις γραμματικές μάλλον των διαλέκτων, στο σύνολο δηλαδή των νόμων που λειτουργούν καθ' ορισμένη τάξη και περιγράφουν τα γλωσσικά δεδομένα (Data), παρά στα ίδια τα γλωσσικά δεδομένα. Κατ' αυτόν, οι γλωσσικές μεταβολές διαφοροποιούν όχι μόνο τις λέξεις, αλλά κυρίως την ίδια τη γραμματική. Με τις παρατηρήσεις του αυτές ετέθη το κεντρικό θέμα της γενετικής διαλεκτολογίας. Ιδιαίτερα τονίζεται ότι η μέθοδος που δίνει προσοχή στα καθ' έκαστον στοιχεία είναι συνήθως παραπλανητική και μας οδηγεί σε ψευδή συμπεράσματα. Με άλλα λόγια, η μέθοδος αυτή αμαυρώνει τον αληθή βαθμό σχέσης ή συγγένειας μεταξύ δυο διαλέκτων. Αντίθετα, η μέθοδος της γενετικής γραμματικής, που δίνει σημασία στις ίδιες τις γραμματικές των διαλέκτων, προσφέρει μεγαλύτερη δυνατότητα στην ορθότερη ερμηνεία των διαφορών μεταξύ των διαλέκτων και δίνει μια περισσότερο αληθή εικόνα της σχέσης που υφίσταται μεταξύ τους.

Ο Sol Saporta στο άρθρο του «Ordered Rules, Dialect Differences and Historical Processes», *Language*, 41 (1965), 218-224, υποστηρίζει την άποψη ότι οι υποκείμενες δομές ή οι βασικές μορφές είναι οι αυτές σ' όλες τις διαλέκτους μιας και της αυτής γλώσσας και ότι οι υπάρχουσες διαφορές οφείλονται κυρίως στη λειτουργία των γραμματικών νόμων. Οι απόψεις αυτές, που σημείωσαν την αρχή μιας νέας θεώρησης των διαλέκτων, δεν έχουν ανασκευαστεί ή αναιρεθεί από κανένα μέχρι σήμερα. Γενικά, έχει γίνει παραδεκτό ότι οι μεταξύ των διαλέκτων υπάρχουσες διαφορές μπορεί να οφείλονται είτε στην προσθήκη ενός ή περισσότερων νόμων, είτε στην απώλεια ενός ή περισσότερων νόμων είτε στη διαφορετική σειρά λειτουργίας των αυτών νόμων σε δύο διαλέκτους.

Η προσθήκη ενός ή περισσότερων νόμων σε μια διάλεκτο αποτελεί το μόνο τρόπο, με τον οποίο μπορεί ν' αλλάξει η γραμματική των ενηλίκων. Αξίζει να λεχθεί ότι η προσθήκη φωνολογικού νόμου σε κάποια διάλεκτο γίνεται στο τέλος του φωνολογικού συνθετικού μέρους της γραμματικής. Από τις μέχρι σήμερα περιγραφές και αναλύσεις των διάφορων γλωσσών, δεν έχει βρεθεί καμιά σαφής περίπτωση, κατά την οποία η προσθήκη νέου νόμου να έχει λάβει χώρα ή στην αρχή ή στο μέσο του σχετικού συνθετικού μέρους της γραμματικής. Εάν η προσθήκη νέου νόμου ελάμβανε χώρα σε θέση άλλη από το τέλος του σχετικού συνθετικού μέρους της γραμματικής, τότε θα δημιουργούνταν προβλήματα επικοινωνίας και αμοιβαίας κατανόησης. Γενικά, η γλωσσική μεταβολή υπόκειται κανονικά στον περιορισμό ότι δεν πρέπει να έχει ως αποτέλεσμα τη διατάραξη της αμοιβαίας κατανόησης μεταξύ των νεωτεριστών, των φορέων δηλαδή της αλλαγής, και των λοιπών μελών της γλωσσικής κοινότητας.

Ο δεύτερος τρόπος, κατά τον οποίο μεταβάλλονται οι διάλεκτοι, είναι η απώλεια ενός ή περισσότερων νόμων. Η απώλεια ενός νόμου θεωρείται κυρίως ως μια μορφή απλοποίησης της γραμματικής. Έτσι, στις απομονωμένες γεωγραφικά περιοχές είναι δυνατό να υπάρχουν σε λειτουργία φωνολογικοί και άλλοι νόμοι, οι οποίοι σε άλλη διάλεκτο ή σε άλλες διαλέκτους να έχουν τελείως απολεσθεί.

Ο τρίτος τρόπος, κατά τον οποίο δύο διάλεκτοι διαφέρουν μεταξύ τους, έχει σχέση με τη σειρά λειτουργίας ορισμένων νόμων. Η διάλεκτος Α, παραδείγματος χάρη, περιλαμβάνει στη γραμματική της τους νόμους Χ και Υ, που πρέπει να λειτουργούν κατ' αυτή την τάξη, πρώτα δηλαδή ο νόμος Χ και στη συνέχεια ο νόμος Υ. Η διάλεκτος Β περιλαμβάνει τους αυτούς νόμους, αλλ' η τάξη της λειτουργίας τους είναι η αντίστροφη, δηλαδή πρώτα λειτουργεί ο νόμος Υ και κατόπιν ο νόμος Χ. Μ' άλλα λόγια, ο νόμος Χ προηγείται του νόμου Υ στη διάλεκτο Α, ενώ στη διάλεκτο Β ο νόμος Υ προηγείται του νόμου Χ. Η διαφορετική αυτή τάξη λειτουργίας των δύο αυτών νόμων στις δύο διαλέκτους συντελεί στη διαφορά των διαλέκτων αυτών και μάλιστα στα στοιχεία εκείνα που επηρεάζονται από τη λειτουργία των σχετικών νόμων.

ΣΥΝΔΕΣΗ ΠΡΟΤΑΣΕΩΝ Η ΦΡΑΣΕΩΝ

Η πρόταση (1) παράγεται από την πρόταση (2) με τη λειτουργία ενός μετασχηματιστικού νόμου, που θα τον ονομάσουμε *μείωση της σύνδεσης* (Conjunction Reduction):

1. *Ο Παύλος και ο Γιώργος είναι μορφωμένοι.*

2. *Ο Παύλος είναι μορφωμένος και ο Γιώργος είναι μορφωμένος.*

Υπάρχουν, όμως, προτάσεις που περιέχουν το συνδετικό σύνδεσμο *και*, και που δεν είναι δυνατό να θεωρηθούν ότι παράγονται από άλλες προτάσεις που συνδέονται με το *και*. Ας λάβουμε μια μόνο πρόταση:

3. *Ο Παύλος και ο Γιώργος είναι όμοιοι.*

Είναι αδύνατο να θεωρήσουμε ότι η (3) παράγεται από την (4)

4.* *Ο Παύλος είναι όμοιος και ο Γιώργος είναι όμοιος*

για τον απλούστατο λόγο, ότι η πρόταση (5)

5.* *Ο Παύλος είναι όμοιος*

δεν είναι ορθή γραμματικώς.

Άρα, η (1) στη βαθιά δομή αποτελείται από τη συνένωση δύο προτάσεων, ενώ η (3) έχει στη βαθιά δομή μια πρόταση με δύο υποκείμενα που συνδέονται με το *και*. Συνεπώς, η (3) δεν παράγεται με τη λειτουργία του νόμου της μείωσης της σύνδεσης, αλλά γεννάται στη βάση με τον ακόλουθο νόμο-σχήμα:

6. $NP^* \rightarrow$ και NP^n, όπου NP=ονοματική φράση και $n>2$

Αν αφαιρέσουμε διάφορες λεπτομέρειες, η βαθιά δομή των (1 και (3) μπορεί να παρασταθεί με τα δέντρα-διαγράμματα (7) και (8), αντίστοιχα:

7.

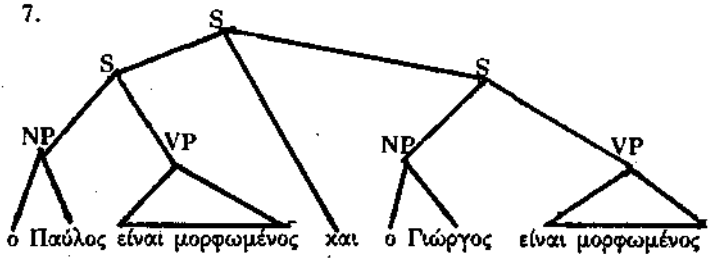

8.

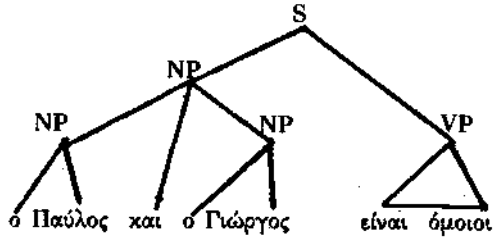

(Σημασία συμβόλων: NP=ονοματική φράση, S=πρόταση, VP=ρηματική φράση. Τους διεθνείς όρους *ονοματική φράση* και *ρηματική φράση* ορισμένοι τους έχουν αντικαταστήσει με τους όρους ονοματικό σύνολο και ρηματικό σύνολο. Νομίζω ότι κακώς έγινε η αντικατάσταση αυτή. Για το θέμα αυτό, αν χρειαστεί, θα γράφουμε ξεχωριστό σημείωμα).

ΓΙΩΡΓΟΣ ΧΡ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΑΔΗΣ
Ph.D. στη γλωσσολογία του παν/μίου
της πολιτείας INDIANA των Η.Π.Α.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΗ

Pierre V. Zima, Manuel de sociocritique, Παρίσι 1985 (σσ. 252).

Ένα λογοτεχνικό κείμενο, αρχαίο ή τωρινό, μπορεί να γίνει αντικείμενο πολλών διαφορετικών θεωρήσεων. Φιλόλογοι, γλωσσολόγοι, κοινωνιολόγοι, φιλόσοφοι... το βλέπουν από διαφορετική σκιοπιά, έτσι που κάποτε τους είναι δύσκολο να συνεννοηθούνε: Απλοποιούμε, για να ξαναθυμίσουμε πως αίτημα των καιρών μας είναι η διεπιστημονικότητα· η Δυτική σκέψη σήμερα πασχίζει να ξεπεράσει τη σπασμωδικότητα και την αποσπασματικότητά της. Αποτέλεσμα του αγώνα της αυτού είναι η γένεση καινούριων επιστημονικών κλάδων που προέρχονται από σύνθεση ανάμεσα σε παλιότερους, όπως π.χ. η Ανάλυση του Κειμένου.

Το βιβλίο του P.V. Zima, καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Klagenfurt της Αυστρίας, είναι χαρακτηριστικό αυτής της τάσης. Ο τίτλος του, «εγχειρίδιο», προδίδει το στόχο του συγγραφέα: Να στοιχειοθετήσει την *Κοινωνιολογία του κειμένου* (Sociocritique, ή, Sociologie du Texte) παραθέτοντας την ορολογία και τη μεθοδολογία της. Η θεώρηση αυτή αν και βρίσκεται κοντά στην «κλασική» *Κοινωνιολογία της Λογοτεχνίας*, διαφέρει ωστόσο αισθητά. Όπως λέει ο συγγραφέας, η παλιότερη αυτή προσέγγιση ανιχνεύει τη Θεματική της λογοτεχνίας, το ιδεολογικό υπόβαθρο του έργου, ενώ το σημείο αναφοράς της σημερινής προσέγγισης μοιάζει περισσότερο σύνθετο. Η Κοινωνιολογία του κειμένου ξεκινάει από ένα συγκεκριμένο ερώτημα: «Με ποιον τρόπο τα κοινωνικά προβλήματα παρουσιάζονται και διαρθρώνονται στο σημασιολογικό, το συνταχτικό και το αφηγηματικό επίπεδο της γλώσσας»; Το ερώτημα αφορά λοιπόν οποιδήποτε κείμενο, όχι αναγκαστικά λογοτεχνικό.

Στο πρώτο μέρος του βιβλίου του ο συγγραφέας προχωρεί με μια μέθοδο συνθετική και συγκριτική. Πριν εκθέσει τις προσωπικές του σκέψεις, φροντίζει να οριοθετήσει, σ' ένα ολόκληρο κεφάλαιο, τις έννοιες που δανείζεται από το χώρο της καθαρής Κοινωνιολογίας. Στο δεύτερο κεφάλαιο προσφέρει μια πολύτιμη αναδρομή στην Κοινωνιολογία της Λογοτεχνίας. Αναφέρεται στην Εγελειανή αισθητική, στη θεώρηση του Lucács, του Goldmann, του Adorno και του Macherey: από τα ονόματα και μόνο καταλαβαίνει κανείς ότι παρουσιάζονται απόψεις χαρακτηριστικές, διαμετρικά αντίθετες μεταξύ τους. Το τρίτο κεφάλαιο έχει τον τίτλο «η Κοινωνιολογία των λογοτεχνικών γενών». Ο P. Zima αναφέρεται στο *δράμα, το «λυρικό κείμενο»* (ποίημα) και το *μυθιστόρημα* σταχυολογώντας και κατατάσσοντας σκέψεις καθιερωμένων στοχαστών (όπως ο Adorno) αλλά και σύγχρονων Πανεπιστημιακών δασκάλων (όπως ο Duvignaud). Τελικά όλο το πρώτο μέρος του βιβλίου ειναι μια εισαγωγή, μια προσπάθεια να εξοικειωθεί ο αναγνώστης με ό,τι ο συγγραφέας θεωρεί γνωστό και «δεδομένο» και το αξιοποιεί ως έναυσμα του στοχασμού του.

Το δεύτερο μέρος του βιβλίου έχει τίτλο «η Κοινωνιολογία του Κειμένου». Το ομώνυμο πρώτο κεφάλαιο είναι το πιο σημαντικό. Η σύνταξη και η σημασιολογική φόρτιση της γλώσσας ανιχνεύονται ως «λειτουργίες κοινωνικές» (fonctions sociales). Για άλλη μια φορά το αξίωμα του Bernstein «ότι η γλωσσική

ικανότητα προσδιορίζει κοινωνικά το άτομο» μοιάζει να επαληθεύεται. Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τον όρο *«κοινωνιόλεκτος» (sociolecte)*. Η κοινωνιόλεκτος είναι ένα γλωσσικό υλικό κωδικοποιημένο, ρυθμισμένο συμφωνα με τη νομοτέλεια μιας συγκεκριμένης ιδεολογίας, ενός συνόλου συλλογικών αντιλήψεων (conceptions collectives). Είναι το γλωσσικό όργανο επικοινωνίας ανάμεσα σε «ομοϊδεάτες», ανάμεσα στα μέλη μιας γλωσσικής κοινότητας που συνδέονται μεταξύ τους και με δεσμούς κοινωνικούς, πολιτικούς, ή θρησκευτικούς. Έτσι όταν ένας ιεροκήρυκας μιλάει για τη «μέλλουσα ζωή» στο εκκλησίασμα, οι ακροατές του καταλαβαίνουν λίγο-πολύ τι εννοεί, ενώ για κάποιον άθεο ο όρος δεν έχει κανένα νόημα και για κάποιον αλλόθρησκο έχει ίσως διαφορετικό. Η «argot» των φυλακισμένων ή των εφήβων στο σχολειό είναι επίσης μια κοινωνιόλεκτος. Μερικές φορές αν ακούσουμε κάποιον που πρωτογνωρίζουμε, έχουμε τη δυνατότητα να προσδιορίσουμε την πολιτική του τοποθέτηση αξιοποιώντας *μόνο γλωσσικά δεδομένα*. Ανάλογα λοιπόν με τα πιστεύω του μιλάει κάποιος για «Ρώσικη εισβολή» στο Αφγανιστάν ή για «Ρώσικη επέμβαση». [Το παράδειγμα είναι του συγγραφέα]. Καμιά φορά είναι λιγάκι αστείο και πικρό συνάμα το να παρατηρήσουμε διαδοχικές γλωσσικές —ιδιαίτερα λεξιλογικές— μεταβολές στο ίδιο άτομο ανάλογα με τους... καιρούς. Έτσι η «επανάσταση» γίνεται «πραξικόπημα» κι αργότερα μιλάνε για «αποφράδα ημέρα» και «επάρατη δικτατορία»: Αυτό το απλοϊκό παράδειγμα βοηθάει ίσως να καταλάβουμε τη θεωρία των Baktine και Volochinov που ο συγγραφέας (P. Zima) επαναλαμβάνει και εφαρμόζει στην έρευνά του. Οι δυο εκπρόσωποι της Ανατολικής Μεταμαρξιστικής σκέψης θεωρούν ότι η γλώσσα αντικατοπτρίζει την κοινωνία, τα αντιμαχόμενα γλωσσικά φαινόμενα αντιστοιχούν στις κοινωνικές διαμάχες και οι γλωσσικές μεταβολές παρακολουθούν τις κοινωνικές ανακατατάξεις.

Όλα αυτά δε φαίνονται καθόλου καινούρια· τάχουμε σκεφτεί και ξανακούσει πολλές φορές. Όμως μήπως αυτό δεν είναι το χαρακτηριστικό της σύγχρονης Δυτικής σκέψης; Γυρίζει στο γνωσιολογικό υλικό του παρελθόντος, το ξαναπλάθει και το αξιοποιεί διαφορετικά. Τα τελευταία κεφάλαια της μελέτης είναι Εφαρμογή της Κοινωνιολογίας του Κειμένου σε συγκεκριμένα γαλλικά λογοτεχνικά έργα του Camus, του Robe-Grillet και του Proust.

Γενικά το βιβλίο του P. Zima είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον και δείχνει την πορεία των σημερινών Ανθρωπιστικών Επιστημών: Προσπαθούν —το ξαναλέμε— να ξεπεράσουν τα τελικά αδιέξοδα των υπερειδικεύσεων φτιάνοντας σταυροδρόμια. Το γεγονός αυτό είναι ίσως πολύτιμο δίδαγμα για μας, τους Έλληνες φιλολόγους που λιγάκι άδικα και άκαιρα φανήκαμε κάποτε να βάλουμε σε ...εμπόλεμα στρατόπεδα την Κοινωνιολογία και τα Κλασικά Γράμματα.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΖΕΡΒΟΥ

ΣΧΟΛΙΑ

ΓΙΑ ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ

Παρακολουθώ με ενδιαφέρον τη συζήτηση γύρω από το γλωσσικό μας πρόβλημα ή ζήτημα. Σημειώματα, άρθρα, επιφυλλίδες, μελετήματα και οι αντιδράσεις που αυτά προκαλούν, γράφονται για να καταπείσουν τους ομοϊδεάτες και να προβληματίσουν τους αντιφρονούντες ότι αυτό είναι η ορθόδοξη δημοτική ή ότι το άλλο είναι η σωστή νεοελληνική.

Καθεμιά από τις δυο πλευρές κατηγορεί την άλλη ότι η προσέγγισή της είναι ρυθμιστική, ενώ η σύγχρονη γλωσσική επιστήμη πρέπει να είναι περιγραφική, κτλ. Λες και δεν είναι αυτονόητο ότι οποιαδήποτε προσέγγιση του γλωσσικού —όπως και κάθε κοινωνικού— φαινομένου έχει ταυτόχρονα και περιγραφικές και ρυθμιστικές όψεις. Και οι δυο πλευρές χρησιμοποιούν παραδείγματα για να αποδείξουν την ορθότητα των δικών τους απόψεων και το αβάσιμο ή ακόμα και επικίνδυνο των αντιλήψεων των αντιπάλων τους. Και συνήθως καταλήγουν και οι μεν και οι δε στο **norma loquendi usus.**

Μα, αν είναι αλήθεια —που είναι— όλα αυτά για περιγραφική προσέγγιση και ότι κανόνας του λόγου είναι η χρήση, προς τι όλη αυτή η πλημμύρα επιφυλλιδογραφικών και συνεδριομανών αντεγκλήσεων. Αφού όλοι ξέρουμε ότι και τα «απλά, πιθανά, άμεσα» κτπ., που όταν πρωτοειπώθηκαν μας έκαναν όλους να φρίττουμε και τώρα σ' ένα βαθμό γίνονται αποδεκτά από αρκετούς, και τα «του διευθυντού της νεοϊδρυθείσης τραπέζης», που κάνουν άλλους να τινάζονται σαν ελατήρια από τις καρέκλες τους, αν όλα αυτά αρχίζουν να λέγονται και να γράφονται συστηματικά θα επικρατήσουν στη γλώσσα. Μήπως αυτό δεν ισχύει και για εκφωνήματα προφανώς λανθασμένα; Αν δεχτούμε την απίθανη υπόθεση ότι αρχίζουν όλοι να λένε σε όλες τις χρήσεις «δικαιούμαι για να ομιλώ», δεν θα το αποδεχτεί κι ο γραμματικός ονομάζοντάς το ίσως «αχαϊκή σύνταξη»;! Αυτό δεν γινόταν πάντα στην ιστορία της γλώσσας; έτσι δεν σχηματίστηκαν οι μορφοσυντακτικοί, σημασιοσημειολογικοί και γραφοφωνηματικοί κανόνες και εξαιρέσεις;

Τι πρέπει να γίνει λοιπόν; Μα, να αποφασίσουμε όλοι, και άτομα και φορείς, να γίνουμε συνεπείς με τους λόγους μας και να αρθούμε στο ύψος των περιστάσεων και της εποχής μας. Ας αφήσουμε τις ρηματικές επιθέσεις «κατ' αλλήλων» και ας ριχτούμε στο γλωσσικό υλικό. Ας προετοιμαστούν κατάλληλα λογισμικά προγράμματα και ας εισαχθεί σε ηλεκτρονικούς υπολογιστές άφθονο υλικό, γραπτού καί προφορικού λόγου , σωστά συλλεγμένο, και με μια συστηματική επεξεργασία του από ειδικούς αναλυτές θα έχουμε όλοι μπροστά μας τη νεοελληνική γλώσσα της συγκεκριμένης στιγμής. Επαναλαμβανόμενη κατά τακτά χρονικά διαστήματα, ας πούμε δεκαετίες, η διαδικασία αυτή θα μας δίνει και τη διαχρονική εξέλιξη της γλώσσας.

Κι ας συσταθεί επιτέλους και μια ανώτατη κρατική επιτροπή για την ελληνική γλώσσα. Τόσες και τόσες επιτροπές, συμβούλια και γραμματείες που δεν ζήτησε κανείς ίδρυσε τα τελευταία χρόνια η πολιτεία. Σ' αυτό το χρόνιο ζωτικό αίτημα γιατί κωφεύει;

Β. ΚΟΥΓΕΙΒΙΤΗΣ

Η «ΕΚΤΡΟΠΗ» ΚΑΙ Η ΣΥΝΕΧΕΙΑ

Από καιρό παρακολουθώ με ιδιαίτερη προσοχή τον καθημερινό και τον περιοδικό τύπο, μα και τη λογοτεχνική παραγωγή του τόπου μας με μια διάθεση ερευνητική σχετικά με το γλωσσικό κώδικα που χρησιμοποιούν. Διαπιστώνω λοιπόν με μικρές εκπλήξεις που διαδέχονται η μια την άλλη ασταμάτητα, ότι η ποικιλία και το ιστορικό βάθος αποτελούν ένα αξιοσημείωτο φαινόμενο που οφείλουμε να το επισημάνουμε. Σ' όλα τα έντυπα που ανέφερα παραπάνω, κυριαρχεί ένας κώδικας που δείχνει ότι οι συγγραφείς δε διστάζουν καθόλου να χρησιμοποιούν παλιότερες μορφές της γλώσσας μας και την καθαρεύουσα (μερικοί για να δώσουν ειρωνικό τόνο).

Θα μπορούσαμε να ξεχωρίσουμε δυο κατηγορίες από τους ανθρώπους αυτούς· η πρώτη αναφέρεται σ' εκείνους που έχουν κλασική παιδεία κι η δεύτερη σ' εκείνους που έχουν παιδεία. Η τρίτη κα-

τηγορία, που αφορά κυρίως τους δημοσιογράφους, είναι μια περίπτωση που επιβάλλει ιδιαίτερη έρευνα. Όσοι διαθέτουν κλασική παιδεία είναι φανερό ότι κινούνται με μεγαλύτερη ευχέρεια ως προς τη γλωσσική επένδυση των εννοιών που θέλουν να εκφράσουν, ενώ το ύφος τους είναι συνταχτικά δόκιμο, χωρίς να αποκλείονται και κάποιες ιδιαιτερότητες όπως λ.χ. η χρησιμοποίηση αυτούσιων παλαιότερων λέξεων ή εκφράσεων ή συντάξεων που δείχνουν προσωπικές επιλογές κτλ. Όσοι διαθέτουν παιδεία στηριγμένη στην ευρωπαϊκή σκέψη ταλαντεύονται ανάμεσα στις τάσεις των σύγχρονων γλωσσολογικών θεωριών και στις συντακτικές ή δομικές, αν θέλετε, ιδιαιτερότητες που συνοδεύονται και από λεκτικές αναζητήσεις ιδιόμορφων εκφραστικών τρόπων που έχουν τις επιπτώσεις τους και στο νοηματικό μέρος. Είναι γνωστό ότι η λέξη που επιλέγουμε για να διατυπώσουμε ένα νόημα, παίζει το δικό της σημαντικό ρόλο, όταν δεν κυριολεκτεί αλλά δολιχοδρομεί, γιατί δίνει στο ύφος ένα ένδυμα ιδιόμορφο. Χαρακτηριστικό είναι ένα σημείωμα μιας πανεπιστημιακής δασκάλας που αναρωτιόταν· τελικά για ποιους γράφουμε; Για το Λαό, όπως ισχυριζόμαστε, ή για το δικό μας περιορισμένο κύκλο, δηλ. να διαβάζουμε οι ίδιοι εμείς ό,τι γράφουμε; (Η κυρία ανήκει στην ανανεωτική αριστερά).

Παρατηρούμε λοιπόν φαινόμενα «εκτροπής» που επιμένουν στη συντήρηση της γλωσσικής συνέχειας, είτε γιατί η παλαιά έκφραση έδινε ακριβώς εκείνο που θέλει να πει ο σ. (υποστήριζε ο Γ. Ιωάννου), είτε γιατί μοιάζει λίγο εξωτικό κάτι τέτοιο, είτε γιατί μας έρχεται αυθόρμητα και μας βολεύει κτλ. Σήμερα λ.χ. διάβαζα το κύριο άρθρο ενός περιοδικού (του Δεκαπενθήμερο Πολίτη) που το εκτιμώ ιδιαίτερα. «Περί το μέσον» λοιπόν της σελίδας σκόνταφα πάνω στην ακόλουθη έκφραση· ...με τη *δυστροπούσα* και απομονωμένη Ελλάδα... Τι να ήταν άραγε εκείνο που «ανάγκασε» το συγγραφέα του άρθρου να χρησιμοποιήσει αυτή την παράταιρη λέξη που δεν ταιριάζει με το υπόλοιπο ύφος και ήθος του κειμένου; Η κυριολεξία; Η ιδιομορφία; Η ευκολία; Η ηδονή της εκτροπής; Ή της συνέχειας;

Το φαινόμενο αυτό δυστυχώς δεν είναι σπάνιο και δεν ξέρω αν πρέπει να προσθέσω πλάι στο δυστυχώς και τη διάζευξη *ή ευτυχώς*. Ο λόγος είναι απλός· σήμερα η νεοελληνική γλώσσα αντιμετωπίζει τα προβλήματά της από «θέσεως ισχύος» και δεν μπορούμε πια να χρησιμοποιούμε τον όρο *δημοτική ή λαϊκή* γλώσσα γιατί δεν είναι από πολύν καιρό ούτε δημοτική ούτε λαϊκή. Είναι τόσα τα λεκτικά κυρίως στοιχεία που ενοφθαλμίστηκαν συμμορφωμένα ή ασυμόρφωτα (τα περίφημα απολιθώματα) τον κορμό της γλώσσας μας ώστε εκείνο που μας απομένει είναι να διατηρήσουμε, αν μπορούμε κιόλας, το τυπικό και τη σύνταξη (;) της λαϊκής γλώσσας. Γιατί το δεύτερο (η σύνταξη) είναι ένα μεταβαλλόμενο στοιχείο που το βρίσκουμε συχνά στα κείμενα των Νεοελλήνων συγγραφέων. Κανένας λ.χ. σήμερα δε σκέφτεται να χρησιμοποιήσει μόνο τον παρατακτικό λόγο ή τις μικρές προτάσεις κτλ. Αυτό βέβαια οφείλεται και στην καλλιέργεια και στην εξέλιξη της γλώσσας ή καλύτερα του Λόγου με τη διπλή αρχαία σημασία του. Θα το ξαναπώ λοιπόν ότι βρισκόμαστε τώρα σ' ένα στάδιο μεταβατικό. Αυτό σημαίνει πως οφείλουμε να είμαστε πολύ προσεκτικοί ώστε να διατηρήσουμε τα κύρια χαρακτηριστικά του νεοελληνικού λόγου τουλάχιστο. Κι αυτά δεν είναι μόνο εσωτερικά, αλλά και εξωτερικά.

Κ.Ν.Π.

ΞΕΝΗ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1980-1985

Ades, A. and M. Steedman, «On the Order of Words», *Linguistics and Philosophy*, 4 (1982), 517-558.

Allan, K., «Nouns and Countability», *Language*, 56 (1980), 541-67.

Anderson, J., «Anti-unaccusative or Relational Grammar is Case Grammar», *Revue Roumaine de Linguistique*, XXV (1980), 193-225.

Anderson, S., «Where's Morphology», *Linguistic Inquiry*, 13 (1982), 571-612.

Aoun, J., *The Formal Nature of Anaphoric Relations*, M.I.T. Doctoral Dissertation, Cambridge, Mass., 1981.

Aoun, J. and D. Sportiche, «On the Formal Theory of Goverment», *The Linguistic Review*, 2 (1983), 211-236.

Bach, E., «In Defense of Passive», *Linguistics and Philosophy*, 3 (1980), 297-341.

Barwise, J. and J. Perry, *Situations and Attitudes*, M.I.T. Press, Cambridge, Mass., 1983.

Batistella, E., *Topics in the Theory of Inflection*, Indiana University Linguistics Club, Bloomington, 1982.

Bosch, P., *Agreement and Anaphora*, Academic Press, New York, 1983.

Brame, M., «The General Theory of Binding and Fusion», *Linguistic Analysis*, 7 (1981), 277-325.

Brame, M., «Bound Anaphora is still Local: A Response to Mohanan», *Linguistic Analysis*, 13 (1984), 333-341.

Bresman, J., «The Passive in Lexical Theory», in Bresman, J. (ed.), *The Mental Representation of Grammatical Relations*, M.I.T. Press, Cambridge, Mass., 1982.

Bresman, J. «Control and Complementation», *Linguistic Inquiry*, 13 (1982), 343-434.

Bresman, J., *The Mental Representation of Grammatical Relations*, M.I.T. Press, Cambridge, 1982.

Broselow, E. and J. McCarthy, «A Theory of Internal Reduplication», *The Linguistic Review*, 3 (1984), 25-88.

Bryant, W., «Prenominal Relative Clauses and Word Order», II, *Revue Roumaine de Linguistique*, XXVIII (1983), 125-145.

Burzio, L., «Conditions on Representation and Romance Syntax», *Linguistic Inquiry*, 14 (1983), 193-221.

Chomsky, N., *Rules and Represenations*, New York, 1980.

Chomsky, N., *Lectures on Government and Binding*, Foris, Dordrecht, 1981.

Chomsky, N., *Some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding*, M.I.T. Press, Cambridge, Mass., 1982.
Cole, P. (ed.), *Radical Pragmatics*, Academic Press, New York, 1981.
Comrie, B., *Linguistic Universals and Language Typology*, Chicago, 1981.
Cooper, R., *Quantification and Syntactic Theory*, Dordrecht, 1983.
Coopmans, P., «Surface Word Order Typology and Universal Grammar», *Language*, 60 (1984), 55-69.
Dik, S.C., *Studies in Functional Grammar*, London, 1980.
Dinnsen, D., «'On the Characterization of Phonological Neutralization», Indiana University Linguistics Club, Bloomington, 1983.
Dowty, D., «On Recent Analyses of the Semantics of Control», *Linguistics and Philosophy*, 8 (1985), 291-331.
Dowty, D., R. Wall, and S. Peters, *Introduction to Montague Semantics*, Dordrecht, 1981.
Evans, G., «Pronouns», *Linguistic Inquiry*, 11 (1980), 337-362.
Emonds, J., «Word Order in Generative Grammar», *Journal of Linguistic Research*, 1 (1981), 33-54.
Farmer, A., *On the Interaction of Morphology and Syntax*, Indiana University Linguistics Club, Bloomington, 1985.
Fiengo, R., *Surface Structure*, Cambridge, Mass., 1980.
Flickinger, D. et al. (eds.), *Proceedings of the First West Coast Conference on Formal Linguistics*, Stanford University, 1982.
Flynn, M., *Structure Building Operations and Word Order*, Ph. D. Dissertation, Amherst, Mass., 1981.
Gazdar, G., «Unbounded Dependencies and Coordinate Structure», *Linguistic Inquiry*, 12 (1981), 155-184.
Gazdar, G. et al. (eds.), *Order, Concord and Constituency*, Foris, Dordrecht, 1983.
Greenbaum, S. et al. (eds.), *Studies in English Linguistics*, London, 1980.
Groenendijk, J.A.G. et al. (eds.), *Formal Methods in the Study of Language*, Amsterdam, 1981.
Guéron, J., «L' Emploi "Possessif" de l' Article Défini en Français», Langue Française, 58 (1983), 23-36.
Gussmann, E., *Studies in Abstract Phonology*, M.I.T. Press, Cambridge, Mass., 1980.
Haïk, I., «Indirect Binding», *Linguistic Inquiry*, 15 (1984), 185-223.
Halle, M. and J.-R. Vergnaud, «Three Dimensional Phonology», *Journal of Linguistic Research*, 1 (1980), 83-105.
Halle, M. and K.P. Mohanan, «Segmental Phonology of Modern English», *Linguistic Inquiry*, 16 (1985), 57-116.
Harbert, W., «In Defense of Tense», *Linguistic Analysis*, 9 (1982), 1-18.
Hawkins, J., «On Implicational and Distributional Universals of Word Order», *Journal of Linguistics*, 16 (1980), 193-235.
Hermon, G., «The Relationship of Meaning and Underlying Grammatical Relations: Evidence from Quechua», in *Proceedings of the Seventh Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, Berkeley, 1981.

Higginbotham, J. «Logical Form, Binding, and Nominals», *Linguistic Inquiry*, 14 (1983), 395-420.
Higginbotham, J. and R. May, «Questions, Quantifiers, and Crossing», *The Linguistic Review*, 1 (1981), 41-80.
Horn, L., «Metalinguistic Negation and Pragmatic Ambiguity», *Language*, 61 (1985), 121-174.
Iwakura, K., «Goverment Theory and Complentizer Deletion», *Linguistic Analysis*, 13 (1984), 31-50.
Jackendoff, R., «On Katz's Autonomous Semantics», *Language*, 57 (1981), 425-435.
Jensen, J., «Case and Thematic Role in Latin: Evidence from Passive Construction», Indiana University Linguistics Club, Bloomington, 1983.
Katz, J., *Propositional Structure and Illocutionary Force*, Cambridge, Mass., 1980.
Katz, J., *Language and other Abstract Objects*, New Jersey, 1981.
Kiparsky, P., «Lexical Phonology and Morphology», in *Linguistics in the Morning Calm*, ed. by I.-S. Yang, Seoul, 1982.
Kiparsky, P., «From Cyclic Phonology to Lexical Phonology», in *The Structure of Phonological Representations*, ed. by Van der Hulst et al., Foris, Dordrecht, 1982, 131-175.
Klavans, J., *Some Problems in a Theory of Clitics*, Indiana University Linguistics Club, Bloomington, 1982.
Klavans, J., «The Independence of Syntax and Phonology in Cliticization», *Language*, 61 (1985), 95-120.
Koopman, H., and D. Sportiche, «Variables and the Bijection Principle», *Linguistic Review*, 2 (1983), 139-160.
Koster, J., «On Binding and Control», *Linguistic Inquiry*, 15 (1984), 417-459.
Koster, J. and R. May, «On the Constituency of Infinitives», *Language*, 58 (1982), 116-143.
Ladefoged, P. «What are Linguistic Sounds Made of?», *Language*, 56 (1980), 485-502.
Ladefoged, P., *A Course in Phonetics*, New York, 1982.
Langacker, R., «Space Grammar, Analyzability, and the English Passive», *Language*, 58 (1982), 22-80.
Lappin, S., «VP Anaphora, Quantifier Scope, and Logical Form», *Linguistic Analysis*, 13 (1984), 273-315.
Lass, R., *Phonology*, Cambridge University Press, 1984.
Levinson, Stephen, *Pragmatics*, Cambridge University Press, 1983.
Liddell, S., *American Sign Language Syntax*, Mouton, The Hague, 1980.
Lieber, R., *On the Organization of the Lexicon*, Ph. D. Dissertation, Cambridge, Mass., 1980.
Marantz, A., *On the Nature of Grammatical Relations*, M.I.T. Press, Cambridge, Mass., 1984.
McCawley, J., «Parentheticals and Discontinuous Constituent Structure», *Linguistic Inquiry*, 13 (1982), 91-106.

McCawley, J., «Towards Plausibility in Theories of Language Acquisition», *Communication and Cognition*, 16 (1983), 169-183.
McCawley, J., «The Syntax of Some English Adverbs», *Papers from the Nineteenth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, Chicago, 1983.
Mohanan, K.P., *Lexical Phonology*, Indiana University Linguistics Club, Bloomington, 1982.
Moravcsik, E. and J. Wirth (eds.), *Current Approaches to Syntax*, Academic Press, New York, 1980.
Newmeyer, F., *Linguistic Theory in America*, Academic Press, New York, 1980.
Newmeyer,. F., *Grammatical Theory: Its Limits and Possibilities*, University of Chicago Press, Chicago, 1983.
Perlmutter, D. (ed.), *Studies in Relational Grammar: I*, University of Chicago Press, 1983.
Perlmutter, D. and C. Rosen (eds.), *Studies in Relational Grammar: 2*, University of Chicago Press, 1984.
Pesetsky, D., «Morphology and Logical Form», *Linguistic Inquiry*, 16 (1985), 193-246.
Posner, R. (ed.), Ikonismus in den Natürlichen Sprachen», *Zeitschrift für Semiotic*, 2 (1980), 1-82.
Postal, P., «On Characterizing French Grammatical Structure», *Linguistic Analysis*, 11 (1983), 361-417.
Quicoli, Marcos, «Remarks on French Clitic Systems», *Linguistic Analysis*, 14 (1984), 55-96.
Rauch, I. and G. Carr (eds.), *Language Change*, Indiana University Press, Bloomington, 1983.
Reinhart, T., «Pragmatics and Linguistics: An Analysis of Sentence Topics», Indiana University Linguistics Club, Bloomington, 1982.
Richardson, J. et al. (eds.), *Papers from the Parasession on the Interplay of Phonology, Morphology, and Syntax*, Chicago Linguistic Society, Chicago, 1983.
Rips, L.J. «Cognitive Processes in Propositional Reasoning», *Psychological Review*, 90 (1983), 38-71.
Rizzi, L., *Issues in Italian Syntax*, Foris, Dordrecht, 1982.
Sacks, S., *On Metaphor*, University of Chicago Press, 1980.
Sakellariades, G., «A Bleeding Rule in Modern Greek», Glotta, LXIII (1985), 111-113.
Selkirt, E., *The Syntax of Words*, M.I.T. Press, Cambridge, Mass., 1982.
Selkirt, E., *Phonology and Syntax: The Relation between Sound and Structure*, M.I.T. Press., Cambridge, Mass., 1984.
Steriade, D., *Greek Prosodies and the Nature of Syllabification*, Doctoral Dissertation, M.I.T., Cambridge, Mass., 1982.
Stowell, T., «The Tense of Infinitives», *Linguistic Inquiry*, 13 (1982), 561-570.

Stowell, T., «Subjects across Categories», *The Linguistic Review*, 2 (1983), 285-312.
Veloudis, G., *Negation in Modern Greek*, Ph. D. Dissertation, Reading, 1982.
Williams, E., «Predication», *Linguistic Inquiry*, 11 (1980), 203-238.
Williams, E., «Argument Structure and Morphology», *The Linguistie Review*, 1 (1981), 81-114.
Williams, E., «Grammatical Relations», *Linguistic Inquiry*, 15 (1984), 639-673.
Zwicky, A., «Clitics and Particles», *Language*, 61 (1985), 283-305.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΧΡ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΑΔΗΣ
Ph.D. στη Γλωσσολογία του Παν/μίου
της πολιτείας INDIANA των Η.Π.Α.

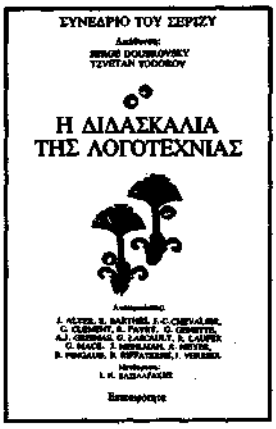

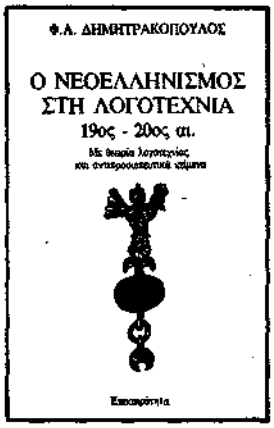

εκδόσεις επικαιρότητα
Μαυρομιχάλη 60—τηλ. 3636083

Η γλωσσα έχει ως στόχο της την ευρύτερη, αλλά πιο πολύ τη σχολική γλωσσική παιδεία.

❋

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟ ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

—Συγχρονία-διαχρονία
—Φωνητική-φωνολογία-μορφολογία-σύνταξη-σημασιολογία.
—Κοινωνιογλωσσολογία. Διαφοροποίηση γλωσσικών επιπέδων σύμφωνα με την κοινωνική διαστρωμάτωση.
—Οριζόντια γλωσσική διαφοροποίηση. Κοινή και διάλεκτοι της νέας ελληνικής.
—Γλωσσικός κώδικας, νόρμα, χρήση. Λειτουργία. Δομή.
—Νεότερες απόψεις για την περιγραφή και ανάλυση της γλώσσας. Διδακτική αξιοποίηση και εφαρμογή τους στη σχολική πράξη.
—Διδασκαλία της γλώσσας (έρευνα και μεθοδολογία) σε όλες τις σχολικές βαθμίδες: προσχολική αγωγή, δημοτικό, γυμνάσιο, λύκειο, μεταλυκειακή εκπαίδευση κλπ.

Και η ΓΛΩΣΣΑ βασίζεται κυρίως στην υποστήριξη των εκπαιδευτικών

❋

Το επόμενο τεύχος θα κυκλοφορήσει τον Οκτώβριο

Φωτοσύνθεση: «Πορεία» Μαυρομιχάλη 57 τηλ. 3631622

685.86.11

Κεντρική διάθεση:
Βιβλιοπωλείο Γρηγόρη
Σόλωνος 71
τηλ. 3629684

Δρχ. 250